

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2024

ISSN 0015-248X (print)
ISSN 2670-2541 (online)

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Ann-Charlotte Palmgren, Ansvarig chefredaktör
Lina Metsämäki, Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Uggla
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Jutta Ahlbeck
Carina Gräsbeck
Margrét Halldórsdóttir
Eetu Kejonen
Jonas Lagerström
Hanna Lindberg
Ann-Charlotte Palmgren

Formgivning

CheckPoint Oy

Tryckning

Oy Nord Print Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktidskrift@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Stiftelsen för Åbo Akademi,
Svenska Kulturfonden, Föreningen Konstsamfundet, Stiftelsen
Emilie och Rudolf Gesellius fond för filantropiska och kulturella
ändamål, William Thuring's Stiftelse, Kommerce-rådet Otto A.
Malms Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse.

Innehåll 3–4/2024

Förord

- Ann-Charlotte Palmgren*
Litteraturens tidsligheter och cirkulär kontinuitet 5

Essäer

- Miranda Geust*
Konsten att vara människa. Prosaåret 2023 11

- Mia Österlund*
Barnboken som fristad. Barnboksåret 2023 27

- Jenny Jarlsdotter Wikström*
Från sjunde himlen till "sjättedåligt".
Det finlandssvenska poesiåret 2023 41

- Sara Nyman*
Någonting är på tok 59

- Daniel Möller*
Den månghövdade skalden. Röster i Olof von Dalins
rolldiktning? 69

- Katarina Rejman*
Titta här! – om litteraturläsning, skola och lärarens
pedagogiska gest 85

- Johan Alfredsson*
Återpoetiseringens tid – eller polariseringens?
Om poetiskt språkbruk här och nu 97

Granskaren

- Camilla Brudin Borg*
Välskriven ekokritisk avhandling om översvämningar
i svensk fiktion från 2010-talet 107

- Hilda Forss*
Var finns poesin? 111

- Ralf Kauranen*
Klarsynt studie av serieadaptioner av litterära klassiker 114
-

<i>Ingeborg Löfgren</i>	
En kritisk återerinring av humanismens arv utifrån fritänkande kvinnor och libertiner	117
<i>Alfred Sjödin</i>	
Karaktärsdord på hädangångna – en svensk tradition?	120

Litteraturens tidsligheter och cirkulär kontinuitet

Som så många år tidigare publiceras litteraturnumret av *Finsk Tidskrift* till midsommar. När jag skriver det här är det fortfarande några veckor tills numret anländer från tryckeriet, efter redaktionens läsningar, skribenternas eventuella omarbetningar, ombrytning, korrekturläsning och justeringar. Det är repetitivt, något som sker inför varje nummer, samma utstakade tidtabell med hållpunkter. Men även repetitivt eftersom detta temanummer är årligen återkommande. Det får mig att tänka på tid och tidslighet och mer specifikt cirkulär tidslighet. Det cirkulära och återkommande kan uppfattas i vardagliga sysslor eller redaktionens arbete, i årshögtider såsom jul och midsommar, i naturen genom lövsprickning, körsbärsblomning och islossning. Världen organiseras och blir begriplig genom repetition, skriver litteraturvetaren Rita Felski i sin bok *Doing time: Feminist theory and postmodern culture* från år 2000. Jag förstår det som att repetitioner skapar en känsla av normalitet, något bekant. Med flera pågående krig, naturens nyckfullhet med trettio centimeter snö en vecka innan valborgsmässafton i Åbo och sommarvärme en vecka senare, kan litteratur och årets litteraturnummer kanske frammana en känsla av något bekant även om obekanta världar öppnar sig i texterna.

Pärmen för litteraturnumret är i år illustrerad av Arwen Meereboer, illustratör och doktorand i filosofi. På pärmen ser vi en person, vilande mot en stjälk, läsande en bok. Här är det inte endast fråga om lövsprickning utan boksprickning. Eller kanske böckerna kan

ses som sommarens blommor? Medan pärmillustratören för numret i år är ny är de tre översiktsskribenterna alla bekanta från ifjol.

Vi inleder med Miranda Geusts översikt över romaner, novell- och essäsamlingar. Medan det år 2022 utkom trettiosju böcker har Geust för år 2023 läst fyrtiosju böcker. Arbetet som Geust, liksom övriga översiktsskribenter, gör är enormt och oerhört värdefullt. Bland utgivningen noterar Geust särskilt det humoristiska, men även föräldraskap, brott och mysterier, samt kärlek. För att återkomma till tidslighet pekar Geust också på att flera verk har en historisk förankring, som delvis berör den egna släkthistorien. Medan vi tidigare år sett coronapandemin som ett tema i barn- och ungdomslitteraturen, konstaterar Geust att tiden av undantagstillstånd och pandemi hunnit i kapp litteraturen ämnad för vuxna.

Tid handlar inte nödvändigtvis om att ordna individers liv i skarpa avsnitt såsom barndom, ungdom, vuxenhet och ålderdom. Dels överlappar dessa varandra, dels: vem bestämmer denna indelning? Vid ett seminarium under rubriken *Att läsa queert – queerteoretisk litteraturforskning*, arrangerat av Svenska litteratursällskapet i Finland i slutet av april i år visade ett flertal forskare hur det queera både kan ses i litteraturen och användas som analysverktyg. Förutom att queer kan kopplas till kön och sexualitet – vilket tematiskt dessutom identifieras av Geust i prosaöversikten – kan queer även kopplas till diskussioner om samhällsnormer kring exempelvis tid. Queer tidslighet kan handla om att erbjuda alternativa tidsuppfattningar, men även ifrågasättande av normativa tidslinjer i människors liv. Medan jag tidigare skrev att de böcker som ingår i prosaöversikten är ämnade för vuxna är linjerna inte skarpa. Detta betonas även av Mia Österlund i översikten av barn- och ungdomslitteratur.

Österlund skriver att barnlitteraturen har både barnnära och generationsöverskridande anslag och lånar även Stella Parlands ord: "[b]arnböcker bara låtsas vara för barn". Så rätt de har. Som vuxen har jag både kunnat njuta av och få insikter från barnböcker, även de gånger jag inte haft ett barn närvarande. Litteraturtips från Österlunds översikt kan med fördel även hämtas av vuxna med eller utan barn i sin närhet. Precis som Geust, identifierar Österlund återkommande teman i de tjugoåtta böcker som utkommit under år 2023. Kanske dessa teman även kunde uppfattas som tidsmarkörer

för vår tid? Några teman som Österlund noterar i utgivningen är klimatförändringar, existentiella brännpunkter, poesi och dagboksformen, hästar, Finlands krigshistoria, demokratifrågor, samt stadens, skärgårdens och trädgårdens rum, för att endast nämna några. Österlund nämner även barnbokens segertåg eller boom de senaste två decennierna eller mer. Eftersom det är fråga om dryga tjugo år är det kanske inte en boom längre – ett glapp i tiden, ett (utdraget) undantag – i stället en kontinuitet, för att återknyta till tidslighet.

I poesiöversikten, skriver Jenny Jarlsdotter Wikström om sin läsning av de finlandssvenska poesisamlingarna utgivna under år 2023. Medan det år 2022 utkom sexton nya lyriksamlingar, utkom år 2023 nio. Oberoende antal är översikten diger och ytterst givande läsning. I översikten noterar Jarlsdotter Wikström bland annat ett brett känsleregister, djup och lätthet på en och samma gång, samt det humoristiska i årets utgivning. Något anmärkningsvärt är att flera av årets diktsamlingar berör djur. Ett tema och en iakttagelse som kan ses som en fortsättning på senaste nummer av *Finsk Tidskrift* då temat var djur. Dessutom är årets djurtema också något som noterades under vårens poesidagar i Åbo, där majoriteten av poeterna som ingår i översikten för övrigt deltog. Ett annat beaktansvärt konstaterande som Jarlsdotter Wikström gör är att fyra av årets nio samlingar är skrivna av poesidebutanter, dessutom utgivna på fyra olika förlag.

Från översikterna är det dags att övergå till litteraturnumrets essäer. Årets essä av en skönlitterär författare är i år skriven av poeten, essäisten och kritikern Sara Nyman. Nyman är en av de fyra poesidebutanterna från år 2023 och debuterar med poesisamlingen *Viltvård*. Detta är något som är synligt i essän eftersom Nyman reflekterar över att debutera, men särskilt över metaforer som kunde användas om författandet eller utgivning. Vi får i Nymans associativa essä läsa om bebisen eller babyen, om en överfull blöja, om brytningspunkten och om fönstret. Genom essän och fönstret blickar Nyman mot texter av Svetlana Aleksijevitj, Michel Houellebecq, Karl Ove Knausgård, Isabella Nilsson och Sara Mannheimer.

Enligt tradition innehåller numret även tre essäer skrivna av forskare. Den första av dessa är skriven av Daniel Möller. I

denna essä får vi bekanta oss med rösterna i Olof von Dalins roll-diktning. Dalin (1708–1763) beskrivs som en skepnadsskiftande person, samt både formmässigt och innehållsmässigt mångsidig diktare. I Möllers essä ingår ett flertal av Dalins rolldikter, men även pseudonymer som han använde i anslutning till dem. Förutom innehållet och pseudonymerna, diskuterar Möller även hur Dalin för en del dikter, versbrev, gravdikter, visor och tillfällesskrifter använde bland annat förvänd handstil, avsiktligt svajiga rader, minsta möjliga handstil eller medvetet skrev dåligt för att även på så vis anta roller.

I påföljande essä får vi läsa om litteraturläsning i skolmiljö. Essän är skriven av Katarina Rejman, som undervisar och forskar inom svenskämnets didaktik. Rejman frågar sig hur man arbetar för att främja läsutvecklingen och attityderna till läsning bland elever och lärarstudenter. En av utgångspunkterna i essän hittas i kognitionsforskningen som visar att läsning inte är naturligt på så vis att människan skulle ha specifika gener för läsning. Som vi vet, betyder det här inte att människan inte kan lära sig läsa och läsning är så mycket mer än att lära sig avkoda något. Rejman hänvisar till psykologer som visar att litteraturläsning har betydelse för vår empatiutveckling. Dessutom kan litteraturläsning i skolan betraktas som en demokratisk kompetens. Skolan och läraren kommer in som någon som har som uppgift att rikta uppmärksamheten, skapa tid för eleven att utforska och öva sig, samt stötta. Rejman betonar att litteraturläsning ska tas på allvar och att lärare och skolor får det erkännande och det stöd de behöver i sitt uppdrag.

Den tredje essän är skriven av Johan Alfredsson och i denna essä återvänder vi till poesin. Närmare bestämt skriver Alfredsson om poetiskt språkbruk i samtiden – en tid med språkalgoritmer av varierande slag – och Alfredsson frågar sig om dessa algoritmer ska betraktas som hjälp eller styrning. De upptäcker oftast om jag stavat ett ord fel i förordet och de föreslår specifika synonymer när jag högerklickar på ett ord i mitt dokument, för att nämna två exempel. I sin essä argumenterar Alfredsson för det poetiska språket och förespråkar återpoetisering. I sin diskussion betonar skribenten genomgående det poetiska språkets förmåga att säga mer än en sak samtidigt. Dessutom finns det möjlighet till både öppenhet och precision, både tillit och divergens, både kreativitet

och att tänka kritiskt. Det poetiska språket kan erbjuda något som språkalgoritmer inte kan erbjuda.

När litteraturnumret publicerats är både lövsprickning och körsbärsblomning i det förflutna, även om det är i fullgång när vi arbetar med numret. Arbetet med ett nummer är som att befinna sig både i nutiden och framtiden samtidigt. Kanske har årets första simtur gjorts eller så är badsäsongen i full gång; kanske läses numret en vinter, flera år framåt. Oavsett hoppas jag att ni läser årets litteraturnummer med lika stor behållning som jag. I år råkar det dessutom så, och av en slump, att flera av essäskribenternas nyligen utkomna böcker omnämns i översikterna eller hittas bland recensionerna.

Ann-Charlotte Palmgren
Åbo, 19.5.2024

Konsten att vara människa. Prosaåret 2023

Miranda Geust

Litteraturens främsta uppgift är att säga någonting om det mänskliga tillståndet, och den ansatsen lyser klart under det finlandssvenska prosaåret 2023. Som så ofta i den finlandssvenska prosan är ett flertal verk historiskt förankrade och många av författarna dyker ner i den egna släkthistorien. Ett välkommet inslag som lyser i några av årets romaner är humorn, som kommer fram både i handlingen och formuleringar. Övriga genomgående teman är föräldraskap, brott och mysterier, samt, naturligtvis, den stora kärleken. I år har också coronapandemin till slut hunnit i kapp litteraturen och flera verk har tagit fasta på den isolation och osäkerhet som rådde under de första pandemiåren, såväl som alla de slitningar som uppstod kring vaccinering och återgången till ett någorlunda normalt liv. Om nu något som ett normalt liv kan påstås existera.

Medan en stor del av årets böcker intresserar sig för vad det är att vara människa, så finns de några där den tematiken är extra framträdande. **Julia Mäkkylä** debuterar som författare med *Apelsinfågeln*, en novellsamling som till största delen utspelar sig i en liten kuststad i Japan. Mäkkyläs noveller är personporträtt fyllda av humor, medkänsla och skärpa och hennes karaktärer fladdrar förbi i bakgrunden för att några noveller senare inta huvudrollen. Med ett rakt och öppet språk genomsyras hela samlingen av en djup människokärlek, där också kroppsvätskor, våld och otrohet lyckas bli till någonting, inte vackert, men mänskligt. Det kroppsliga träder fram även i **Hannele Mikaela Taivassalos** roman *Det förflutna återvänder* där Selim och en namnlös kvinna försöker återhämta sig efter ett havererat förhållande. Romanen byter mellan första, andra och tredje person och nystar sig fram genom det förflutna och kroppens minnen. *Det förflutna återvänder* är en svulstig och svällande roman som kräver tid medan den undersöker minnen, saknad och sorg, och vad det förflutna egentligen kan ge oss.

Anna Mendelsson skriver i *Han sa du tänker för mycket* om en ung namnlös kvinna som i ett försök att undkomma sin depression och sin slitning mellan längtan efter frihet och för mycket frihet tar cykel och tält och ger sig av längs Sveriges landsvägar för att låta tankarna vandra. Romanen drivs av en blandning av vardagsreflektioner och svåråtkomliga tankegångar och kastar sig mellan människomöten och ensamhet. Resande är aktuellt också i **Martin Högstrands** *Raga*, en traditionell utvecklingsroman där en ung man reser till Indien för att hitta sig själv och lära sig att förhålla sig till den trasiga relation han har till sin pappa.

Det mänskliga tillståndets såriga baksida undersöks av **Ann-Sofi Carlsson** i novellsamlingen *Det är så här det känns när det är på riktigt* där novellernas olika huvudkaraktärer hanterar bland annat våld, ensamhet och galenskap. Även **Catherine Lindelöf Granlund** ägnar sig åt flera perspektiv i *Bara människor*, som är ett mellanting mellan roman och novellsamling. 22 personer får i tur och ordning berätta sin historia över flera kapitel. *Bara människor* är en bok där det inte händer särskilt mycket, men där individens vardagskamp står i centrum. **Henrik Janssons** *21:an* bjuder på ett

liknande koncept. Jack driver baren 21:an och runt det nav som bardisken utgör kretsar stamkunderna som små planeter. Bargästerna får turvis komma till tals i sina egna kapitel och de har alla en historia värd att berätta. 21:an går på djupet med människor som ofta befinner sig i samhällets utkanter och visar upp en ovillkorlig acceptans inför människors olikheter utan att för den skull vara naiv eller utopisk. I berättelsens centrum finns en tro på att alla behöver hjälp ibland och att en familj inte måste bestå av blodsband.

Erica Håkans bjuder i kortromanen *Biosfär* på en dystopisk skildring av ett sent 2000-tal. Romanen utspelar sig över tre tidsplan, före, under och efter den stora katastrofen. *Biosfär* lyfter fram de beslut som individen tvingas fatta i ljuset av samhällets kollaps och visar på människans förmåga till resiliens, men också hennes litenhet inför universum. En av romanens främsta förtjänster är den språkliga skiftning som sker efter katastrofen, där Håkans lyckas iscensätta en dramatisk och realistisk utveckling i språket, samtidigt som det fortsätter vara begripligt.

Föräldraskap, och framför allt mödraskap, i olika former är aktuellt i flera av årets böcker och en vanlig tematik är det identitetsskapande som sker utanför föräldrarollen. I **Adrian Pereras** *Alla människorna ha problemen* möter vi samma familj som introducerades i *White Monkey* (2017), *Mamma* (2019) och *Pappa* (2020). I det förflutna växer Constance upp på Sri Lanka, träffar Reidar och flyttar till Östra Nyland där hon anstränger sig för att tillägna sig ett nytt språk och en ny kultur, samtidigt som hon ska hitta in i rollen som fru och mamma. I nuet kämpar Constance med livet som ensamstående mamma, och försöker få förväntningarna från jobbet och familjen att gå ihop, samtidigt som grannarna trilskas och sonen Anthony drar sig in i sig själv. Starkast lyser hennes vilja att kommunicera och romanen är skriven på fyra brutna språk, svenska, singalesiska, engelska och finska, vilket gör att den bjuder på läsmotstånd men också påminner om att både grammatik och ordförråd är förhandlingsbara då det kommer till att bli förstådd.

Också **Hannah Lutz** *Selma* handlar om att finna sig till rätta i en ny situation. Alla kvinnor i Selmas släkt dör senast vid 65-års ålder och Selma har accepterat att också hon kommer att dö tidigt. Men plötsligt firar hon sin 66:e födelsedag och står med hela livet framför sig och en fråga ekande i huvudet: vad ska hon göra nu? Samtidigt reser hennes dotter Olga till Norge och stänger av telefonen, just som Selmas behov av att berätta bubblar upp. Genom essälika brev som hon lämnar i Olgas postlåda börjar Selma bearbeta relationen till sin egen mamma och till sin familjehistoria och mor och dotter går parallellt igenom varsin frigörelseprocess. *Selma* är en vacker roman som lyckas vara rörande, rolig och knivskarp på samma gång.

Sista brevet av **Christel Sundqvist** är en fristående fortsättning på *Vonne och Marie* (2016) och *Nu spränger vi taket* (2018). År 2019 lämnar Marie sin man och tonårige son i Finland och flyttar till Norge för att jobba, efter att hennes bästa vän Vonne dött i cancer. Coronapandemin tvingar Marie tillbaka till Finland och i samma vända dör hennes enstöriga faster Sigrid, vilket gör att det förflutna sakta men säkert blir alltmer påträngande. Genom romanen vecklas berättelsen om gammalt familjetrauma långsamt upp och det är

en berättelse om att förlika sig med livet sådant som det blev, men också om att våga ta kontrollen över sitt eget öde. Också **Ellen Strömbergs** *Bli utan* handlar om när livet inte blir som planerat, då Frida och hennes sambo Olof kämpar för att bli gravida och barnlängtan sakta men säkert tar över Fridas liv, tankar och känslor. Önskan om att bli gravid smyger sig in i hennes arbete och i alla hennes relationer och vrider om, i någonting som tar sig uttryck både i form av mani och hopplöshet. *Bli utan* är en kroppslig och sinnlig roman om längtan, förväntningar och besvikelser.

Till Isela av **Liv Wentzel** handlar å andra sidan om oväntat föräldraskap. Leonora, som i Wentzels förra roman *Intill* (2022) gick i manskläder under namnet Leo, har lämnat det fria livet i 1910-talets Mariehamn och arbetar nu som piga på gården Kans, där hon och hennes oäkta dotter Isela blir väl omhändertagna och livet lunkar på. Hennes liv ställs på ända på nytt då lärarinnan Dagmar flyttar till byn, samtidigt som Leonoras far hotar med att ta vårdnaden om Isela ifrån henne. *Till Isela* är Wentzels tredje bok om queera livsöden på Åland och kanske den hittills starkaste av böckerna, det är en vacker berättelse som vågar stanna upp och ta tid, om den allt uppslukande kärlek en förälder känner till sitt barn, men också om att våga skapa utrymme för både romantisk och platonisk kärlek.

I **Ulla Donners** serieroman *Den naturliga komedin* är det inte mänskligt föräldraskap eller mänskliga relationer som står i centrum, utan här får naturen ta plats. Lövet Björk ledsagas av svampen Candy på en vandring genom kalhyggen, planterad skog och hälsoretreats för sällsynta svampar där kontakten med Dantes *Den gudomliga komedin* (1314) är tät och väl genomförd. Med på resan får Björk och Candy ett litet frö och en märklig varelse vid namn Gun, som visar vara hela naturens ursprung, eller moder. Bilderna utförs i starka men dämpade färger som suger in läsaren och trots serieromanens allvarliga tematik, miljöförstöring, är humorn aldrig långt borta. I *Den naturliga komedin* lyckas Donner med konststycket att hålla sitt budskap nära utan att skriva läsaren på näsan eller ge avkall på verkets konstnärliga kvaliteter.

Ett återkommande tema i litteraturen är kärleken, och den är närvarande också under prosaåret 2023. På framsidan av **Fredrik Långs** *Farväl Nappari*, fristående fortsättning på *Flickorna från Nappari* (2013), står det rentav ”en kärleksroman”. Året är 1938 och John väljer att lämna både sitt jobb och Finland hellre än att ta värvning i armén. Romanen följer hans färd mot Nya Zeeland, via Storbritannien och Chile och under tiden för John dagbok där han blickar tillbaka på sitt förflutna och velar mellan kärleken till kvinnorna Rakel och Inga. Också **Edith Hammar** riktar blicken mot det förflutna i serieromanen *Portal* där Elia kämpar med känslor av nedstämdhet, då hen plötsligt finner en portal till det förflutna och inleder en relation med Eki. *Portal* är en både ärlig och vacker queer Helsingforsskildring om att skapa hemvister och tillhörighet där sådana inte finns och om syskonskap och kärlek bortom blod och tid. Både bild och text är fulla av hänvisningar till andra queera verk, bland annat hänger ett av Tove Janssons *Garm*-omslag på väggen.

Sonja Nordenswan porträtterar också queera relationer i *Min amerikanska tant* där åländska Iris på 1940-talet flyttar till USA tillsammans med sin man och sin älskarinna och lever tillsammans med dem båda. I 1960-talets Mariehamn håller Iris brorsdotter Liv på att bli vuxen, och då Iris plötsligt flyttar tillbaka till Åland finner Liv stor tröst och inspiration i sin temperamentsfulla faster. *Min amerikanska tant* är Nordenswans fjärde roman om familjerna Mossberg och Scanlon och den är en både sorglig och hoppfull roman som självsäkert driver berättelsen framåt. En annan Ålandsberättelse är **Synnöve Jordas** *Eldslukerskan* där eldartisten Clara återförenas med sin ungdomskärlek Karl och kärleken börjar spira på nytt trots att de båda två redan är gifta.

I **Sofia Torvalds** *Kaféet* träffas en nyskild man och kvinna regelbundet på samma kafé och diskuterar vardagen, livet, kärlek och familj. Romanen är fragmentarisk men allomfattande och djupt mänsklig och läsaren dras in i mannens och kvinnans privata lilla värld. Också i **Axel Åhmans** *Eldsjäl* är platsen avgörande då Daniel, ordförande för den lokala ungdomsföreningen i en liten by i Österbotten, kämpar för att föreningslokalen Fyren UF inte ska förfalla och för att den årliga revyn ska vara redo för premiär om några veckor. *Eldsjäl* drivs av en kärlek till bygden och karaktärerna och också av kärlek till föreningsarbete och revyuppsättningar. Tidspresen och energin inför premiärkvällen är smittande och tempot i romanen fallerar aldrig.

I arbetets tecken

Många av årets romaner lyfter på olika sätt fram arbete och yrkesliv. **Marie Allen** och **Elisabeth Sandelin** lyfter i varsin roman fram utbildnings- och arbetsvillkoren för kvinnor i början av 1900-talet. Allen skriver i *Prästgården* om sin farmor Mery Nymans utbildning till folkskolelärarinna vid Ekenäs lärarinneseminarium och Sandelins *Behåll din krona* berättar om Anna Appelgrens väg mot sjuksköterskeyrket i Helsingfors. Båda romanerna tar fasta på utbildningen och de väninnerrelationer som knyts där, men också på nödvändigheten av ett äktenskap vid den här tiden och hur det påverkade kvinnors yrkesliv. Även **Inge Blom** centrerar ett kvin-

noöde i *Henrika på Rönnebacka*, uppföljare till *Illbyflickan Henrika* (2019), där ensamstående Henrika återvänder till sin barndomsgård i Illby och börjar rusta upp. Gemensamt för alla dessa romaner är de präktiga kvinnofigurerna, där fikionaliseringen av verkliga kvinnor tycks ha hindrat författarna från att ge sina karaktärer mer komplexa personligheter.

Catharina Östman skriver också om historiska personer i den tredje delen av sin serie om historiskt anknutna finlandssvenskar. I *Öppet vatten, frusna hav* deltar den österbottniske polarfararen Karl Chydenius i den svenska Spetsbergsexpeditionen år 1861, och romanen följer expeditionen och dess efterspel. Chydenius kastas mellan livets högsta toppar och djupaste dalar och fångslas av den fruktansvärda kraften och skönheten i polarlandskapet. Framför allt romanens första del om själva expeditionen levandegör polarfärdernas fascinerande verklighet. **Tom Paxal** tar i *Sirenernas sång* avstamp i Rysslands anfallskrig i Ukraina och fortsätter med en halsbrytande episodisk berättelse som gör strandhugg i såväl vinterkriget och fortsättningskriget, som i Paxals skoltid i Norsen, hans vardag i Borgå och hans mammas kärleksaffärer. Den röda tråden i berättelsen är Paxals dokumenterande arbete och minnesbearbetning.

Robert Åsbackas *Takläggarna* är den avslutande delen i trilogin som inleddes med *Kistmakarna* (2021) och *Glömda rum* (2022). Författaren Erik hjälper till att frakta material och lägga tak på ett hus som inhyser ett brokigt kollektiv. Samtidigt får han ta del av den gamla kåkfararen Roffes personliga historia, som inkluderar engagemang i både det ena och det andra politiskt känsliga skeendet. Romanen blir stundvis mycket obehaglig och mörkret i det politiska klimatet skrivs fram med en kvävande realism. *Takläggarna* tar ändå fasta på samma sak som flera andra böcker under prosaåret 2023: att ljuset finns att hitta i samarbete och hjälpvilja. Trots att det finns många som river ner så finns det minst lika många som vill bygga nytt, och medan människorna i kollektivet inte är proffs på vare sig takläggning, grävning av jordkällare eller biodling så lyckas de ändå skapa en fungerande existens tillsammans.

Ett litet antal av årets romaner handlar om människor som ram-
lar in i situationer där de egentligen inte har någonting att göra.
Carina Wolff-Brandt och **Gudrun Wessnert** skriver om en just
sådan situation i *Förakta aldrig en stilettklack*. Den svenska bibli-
otekarien Gerd har blivit sol-och-vårad av en fransk man, medan
den finlandssvenska fårfarmaren Vivian upptäcker att hennes make
bedrar henne. Genom en serie osannolika tillfälligheter befinner
de sig plötsligt båda två i Nice i en rafflande, fartfylld och dräp-
lig kamp med den ryska maffian, vilket de hinner med mellan cham-
pagnemiddagar, spabesök och shoppingturer.

Dylika tillfälligheter drabbar Mattis från Borgå skärgård
i **Mikael Crawford**s *Lotto*, då han reser till Helsingfors för att
lösa ut en ärvd lottokupong. I Helsingfors möter han Emma som
kämpar med livet som nyskild, och i en annan del av staden försöker
den radikaliserade Alfred väcka finländarna inför hotet från Deep
State. Romanens främsta förtjänst är dess pedagogiska genomgång
av hur en radikaliseringsprocess kan gå till. *Uppdrag Åland* av **Jaap
Jonker** är den första delen i en planerad trilogi, och introducerar
överinspektör Jakob Noordland som under vad som borde vara en
lugn vintersemester på Åland plötsligt uppdragar en hemlig plan
för att återinföra Åland under ryskt styre.

Alla tillfälligheter leder ändå inte till rafflande brottsbekämp-
ning. **Josefin Fabricius** *Hem över havet* är en uppväxtroman där
Amelie som har haft ett rörigt mellanår efter studenten i Sverige
spontant reser till sin barndoms småstad i Finland för att tillbringa
sommaren hos sin moster. Trots att hennes främsta avsikt är att få
sura i lugn och ro från föräldrarna så börjar Amelie småningom
bearbeta sitt illamående och våga börja planera för framtiden.

Brott och straff

Prosaåret 2023 bjuder på ett smörgåsbord av detektiv- och myste-
rieromaner i olika format. I **Staffan Bruuns** *Vinet brinner* är Burt
Kobbatt tillbaka och befinner sig i en debatt mellan klimatkämpar,
vaccinmotståndare, en högerextrem nationalistisk organisation,

samt en italiensk vinodlare när han plötsligt får ett mord på halsen. Samtidigt dras vinodlaren Luigi Bacerotti med finska nationalister som hotar hans vinodling i Ingå, medan två åländska långtradarchaufförer dras in i ett långdraget drama om smuggelvapen. Allt medan klimathotet växer sig större för varje dag. *Vinet brinner* bjuder på brännande aktuella ämnen, men handlingen är spretig och stundvis onödigt utdragen. Detta kompenseras dock genom en fartfylld upplösning där blomkrukor flyger och gamla hemligheter uppdragas.

Hobbydetektiver är aktuella också i **Tage A:son Kurténs** *”När skönheten kom till byn...” Mordet på den öppna kulturen?* som är en kombinerad pusseldeckare och idéroman. En tillbakablick på äldre romanformer finns även i brevromanen *Action 100* av **Nalle Valtiala** där två unga kvinnor brevväxlar med varandra och inleder en hämndaktion mot det manliga släktet.

Pseudonymen **Alexander Kavaleff** experimenterar också med det filosofiska i debutromanen *De omätliga* som följer ett gäng finlandssvenska överklassungdomar under en midsommarnatt. Den vilda festnatten fördunklas av läsarens kunskap om den våldtäkt som avslöjas redan i prologen och vetskapen om hur det ska sluta hänger kvar genom alla långa filosofiska och politiska utläggningar som romankaraktärerna tenderar att ge sig hän till. *De omätliga* innehåller en imponerande mängd intertextuella hänvisningar och kulturella referenser, men lyckas aldrig riktigt bryta sig loss från sin egen pretentiositet.

I **Annika Gustafsson Flincks** tredje roman om läraren Maria Sjögren, *Det gäller att överleva*, nystas ett tätt nät av lögnar och hemligheter upp kring samtliga karaktärer och precis som i de två föregående böckerna i trilogin kommer det förflutna tillbaka för att spöka. Det förflutna spökar även i **Mikaela Strömbergs** *Rågängen*, där lantmätaren Git Laudrup efter en bisarr konflikt på jobbet, vilken slutar i en misshandelsanklagelse, köper ett ruckel i sina barndomstraktens Östra Nyland och börjar renovera. Medan Git arbetar på sin stuga vecklas traktens förflutna upp och grannarnas släkthistorier träder fram i ljuset. I *Rågängen* ligger marken, bygden och den medelålders kvinnan i fokus och Strömberg vågar dröja sig kvar i språket och i jordens långsamma takt.

Året bjuder också på två regelrätta kriminalromaner. **Eva Franz** återvänder till kriminalkommissarie Anna Glad i *Ungen min får du aldrig*, där en mördad kvinna hittas i en avloppsbrunn. Samtidigt som Glad och hennes kollegor inser att de jagar en seriemördare kämpar Glad på klassiskt deckarmanér för att få familjevardagen att gå ihop. Barn och barns trygghet står i centrum för romanen som stundvis levererar svidande kritik mot nedskärningar och mörkanden inom barnskyddet. En klassisk kriminalroman levererar också **Simon Ventus** och **Christina Gustafsson** i sin första gemensamma roman *Den som offerar sig*. En prästfru blir brutalt mördad i sitt hem i Solf, nära Vasa, och det hettar till för kriminalkommissarie Marcus Tapper och hans kollegor då ytterligare en person mördas och en tonåring försvinner. Även här krockar familjeliv med polisycket, och också Ventus och Gustafsson tar fasta på vad som händer då samhällets skyddsnät fallerar och när religiös extremism frodas.

Tillbakablickar

Den finlandssvenska litteraturen tenderar att vara historienära, så också år 2023. Både **Karin Collins** i *Hos dig min längtan är förtöjd*, andra delen i en planerad Hangötrilogi, och **Kjell Westö** i *Skymning 41* rör sig kring tiden för vinter- och fortsättningskriget. Collins fokuserar på ockuperingen av Hangö och hur vardagen ter sig för dem som tvingades evakuera. *Hos dig min längtan är förtöjd* präglas av hemlängtan och nostalgi, men också otålighet och bitterhet och fokus ligger på de mellanmännsliga relationerna. *Skymning 41* är historiskt tät och mycket utrymme ägnas åt de politiska besluten bakom historiska skeenden och precis som i Westös tidigare romaner är Helsingfors den huvudsakliga skådeplatsen.

Mikael Forss är år 2023 aktuell med två romaner, *Bortom mörkret*, och den fristående fortsättningen *Änglahotellet*, som är skriven tillsammans med **Gerd Forss**. I *Bortom mörkret* möter pensionären Göranson en mystisk man som tar med honom på en andlig resa genom sin egen släkthistoria. *Änglahotellet* följer Göransons dotter Eva och hennes son då de blir indragna i en komplicerad förveckling med terrorister, änglaliknande varelser

och ett gammalt hotell. Det förflutna flyter ihop med nuet och lika som i *Bortom mörkret* finns svaren att finna i familjehistorien. **Dick Karlsson** skriver en annan fiktiv släkts historia i *Hackat i sten*, där han följer en Pargassläkt från 1920-talet till idag och även **Kerstin Karlsson** täcker in stora tidssjok i *Vad korpen ser* som skildrar livet på landet i Finland under åren 1809–1947.

Essäistiken

Prosaåret 2023 bjuder utöver romaner också på essäistik. **Pia In-
gström** gräver i det förflutna och fördjupar sig i sin farmor och i Sylvia Plath i en rad välformulerade och njutbara essäer i *Min farmors nervver*. **Merete Mazzarella** gör upp med sin tro i den långa essän *Nånting på andra sidan*, där hon går igenom historisk kritik och attityder till den kristna tron, samtidigt som hon undersöker sin egen inställning och vad det egentligen är att vara troende. **Tom Sandqvists** *Det våta språket* är en skönlitterär dadaistisk essä om ett fiktivt samtal med Arthur Segal, Hugo Ball och Emmy Hennings på Cabaret Voltaire i Zürich år 1916. Medan essäsamlingen är tungläst så finns det någonting charmerande med en så förbehållslöst egen text. Associationerna flödar och det är bara att hålla i sig och hänga med. I *Skrivet på revbenen* bjuder **Sofia Parland** på blandade texter som växte fram då Ryssland inledde sitt anfallskrig mot Ukraina. Minnen blandas med reflektioner, som blandas med politik som blandas med poesi. *Skrivet på revbenen* är en rå och naken text som inte ber om ursäkt för sig.

Slutord

Prosaåret 2023 är brokigt och omväxlande. Ensamheten som råde under coronapandemin speglas både i skildringar av isolering och skildringar av gemenskap. Ett annat genomgående tema är läsning, böcker och bokbranschen då ett flertal författare mer eller mindre direkt reflekterar över det egna yrkets fortlevnad. Sist och slutligen är det kommunikationsvilja och samhörighetslängtan som lyser som två av årets mest angelägna ämnen.

Litteratur

- Allen, Marie (2023): *Prästgården*. Esbo: Litorale.
- Blom, Inge (2023): *Henrika på Rönbacka*. Vasa: Boklund publishing.
- Bruun, Staffan (2023): *Vinet brinner*. Helsingfors: Förlaget.
- Carlsson, Ann-Sofi (2023): *Det är så här det känns när det är på riktigt*. Vasa: Förlaget Scriptum.
- Collins, Karin (2023): *Hos dig min längtan är förtöjd*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Crawford, Mikael (2023): *Lotto*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Donner, Ulla (2023): *Den naturliga komedin*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Fabricius, Josefin (2023): *Hem över havet*. Hangö: Libraria.
- Forss, Mikael (2023): *Bortom mörkret*. Vasa: Förlaget Scriptum.
- Forss, Mikael & Gerd Forss (2023): *Änglahotellet*. Eget förlag.
- Franz, Eva (2023): *Ungen min får du aldrig*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Gustafsson-Flinck, Annika (2023): *Det gäller att överleva*. Esbo: Litorale.
- Hammar, Edith (2023): *Portal*. Helsingfors: Förlaget.
- Håkans, Erica (2023): *Biosfär*. Vasa: Förlaget Scriptum.
- Högstrand, Martin (2023): *Raga*. Vasa: Förlaget Scriptum.
- Ingström, Pia (2023): *Min farmors nervor*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Jansson, Henrik (2023): *21:an*. Vasa: Förlaget Scriptum.
- Jonker, Jaap (2023): *Uppdrag Åland*. Esbo: Litorale.
- Jordas, Synnöve (2023): *Eldslukerskan*. Förlag Insikt/Jordas Synnöve.
- Karlberg, Kerstin (2023): *Vad korpen ser*. Ekenäs: LeoLitteratur.
- Karlsson, Dick (2023): *Hackat i sten*. Esbo: Litorale.
- Kavaleff, Alexander (2023): *De omättliga*. Helsingfors: Förlaget.
- Kurtén, Tage A:son (2023): "När skönheten kom till byn..." *Mordet på den öppna kulturen?*. Åbo: Labyrinth books.
- Lindelöf Granlund, Catherine (2023): *Bara människor*. Vasa: Förlaget Scriptum.
- Lutz, Hannah (2023): *Selma*. Helsingfors: Förlaget.
- Lång, Fredrik (2023): *Farväl Nappari*. Helsingfors: Förlaget.

- Mazzarella, Merete (2023): *Nånting på andra sidan*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Mendelsson, Anna (2023): *Han sa du tänker för mycket*. Esbo: Litorale.
- Mäkkylä, Julia (2023): *Apelsinfågeln*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Nordenswan, Sonja (2023): *Min amerikanska tant*. Esbo: Litorale.
- Parland, Sofia (2023): *Skrivet på revbenen*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Paxal, Tom (2023): *Sirenerns sång*. Esbo: Litorale.
- Perera, Adrian (2023): *Alla mänskorna ha problemen*. Helsingfors: Förlaget.
- Sandelin, Elisabeth (2023): *Behåll din krona*. Esbo: Litorale.
- Sandqvist, Tom (2023): *Det våta språket*. Esbo: Litorale.
- Strömberg, Ellen (2023): *Bli utan*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Strömberg, Mikaela (2023): *Rågängen*. Helsingfors: Förlaget.
- Sundqvist, Christel (2023): *Sista brevet*. Vasa: Förlaget Scriptum.
- Taivassalo, Hannele Mikaela (2023): *Det förflyttna återvänder*. Helsingfors: Förlaget.
- Torvalds, Sofia (2023): *Kaféet*. Helsingfors: Förlaget.
- Valtiala, Nalle (2023): *Action 100*. Esbo: Litorale.
- Ventus, Simon & Gustavson, Christina (2023): *Den som offer sig*. Helsingfors: Förlaget.
- Wentzel, Liv (2023): *Till Isela*. Esbo: Litorale.
- Westö, Kjell (2023): *Skymning 41*. Helsingfors: Förlaget
- Wolff-Brandt, Carina och Wessnert, Gudrun (2023): *Förakta aldrig en stilettklack*. Hangö: Libraria.
- Åhman, Axel (2023): *Eldsjal*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Åsbacka, Robert (2023): *Takläggarna*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Östman, Catharina (2023): *Öppet vatten, frusna hav*. Vasa: Förlaget havsanemonen.

Barnboken som fristad. Barnboksåret 2023

Mia Österlund

”Barnböcker bara lätsas vara för barn, de är en fristad för mängder av litteratur som inte hör hemma någonstans”. Orden är Stella Parlands, fritt återgivet av Linda Bondestam i ett samtal om vad barnböcker är och gör, vid bokmässan i Helsingfors hösten 2023. Parland sätter fingret på en viktig egenskap hos kategorin barnlitteratur: den rymmer det udda och förunderliga, och som sådan är den en avgörande röst i samhället. Framför allt är barnlitteraturen en konststart med både barnnära och generationsöverskridande anslag. Med ett berättande som i hög grad kombinerar ord och bild har den stor potential att nå ut till breda lager av läsare. Hur möter årgång 2023 Stella Parlands beskrivning: en fristad?

Bilderbokens segertåg

I minst två decennier har det talats om en bilderboksboom. Glädjeyran över den ständigt förfinade kvaliteten som kännetecknar bilderboken har varit påtaglig. Men en boom kan inte pågå hur länge som helst. Det är dags att konstatera att bilderboken är en av den finlandssvenska samtidslitteraturens starkaste och mest nyskapande domäner.

Särskild lyskraft har fortsättningsvis **Linda Bondestam**. I *Hela konkarongen* skapar hon tillsammans med textförfattaren **Laura Ruuhonen** och översättaren **Annika Sandelin** en värdig hommage till Tove Janssons modernistiska bilderboksklassiker *Hur gick det sen?* (1952), som firade 70 år 2022. Där Jansson av tryckkostnadsskäl var tvungen att begränsa sig till fyra färger per uppslag och fyndigt lånade färg från andra bokuppslag genom sina berömda perforeringar, är Bondestam inte begränsad av tryckteknik. I stället kan hon laborera med bilderbokens materialitet bäst hon vill. Boken, som berättar om ett brokigt sällskap – hela konkarongen – på turistresa, vimlar av blinkningar till Janssons bok.

Faror kantar konkarongens väg. De rör sig farligt nära stup och odjursgap, glödande vulkaner, storm och underjord. Hälen är fiffigt orkestrerade, med den lätthet och lustfylldhet som kännetecknar Bondestam. Släktskapet med Jansson syns också i att faror och hot konfronteras och övervinns. Boken myllrar av detaljer och komik. Samtidskommentaren kring turism och klimatförändringar är vass. Matchningen mellan Bondestams kolorism, karaktärsteckning och känsla för bilderbokssidan som miljö parat med Ruuhonens och Sandelins stilkänsla och poetiska glöd är inget mindre än på pricken. Att Ruuhonen och Bondestam möttes på Nordiska rådets treåriga satsning Lyftet, som samlade barn- och ungdomsaktörer från hela Norden, vittnar om vikten av arenor där alla inom barnboks-fältet får mötas.

Siduppslag från boken *Hela Konkarongen* av Laura Ruuhonen och Linda Bondestam

Ett annat samarbete som tog fart under Lyftet är danske **Jesper Wung-Sung** och **Jenny Lucanders** skrivade bilderboksnovell *Mifs värld*, som ingår i antologin *På tvärs af Norden 3* (2022). *Mifs värld* handlar om skilsmässan mellan Mif, en make med superupplåst självbild, och hans fru Åse, i bild en gås som frigör sig från sin maktfullkomlige make. En litet otippad berättelse för barn, men på ett uppfriskande sätt. Samarbetet fortsätter i *Hvem bestemmer noget?/Vad bestämmer jag?*, översatt av **Hannah Lutz**, där en pappa med stort P och ett barn med stort B sitter vid det väldiga havet:

Pappan och Barnet satt på stranden och tittade ut över vattnet. Det var verkligen stort. HAVET. Så stort att man nästan blev alldeles rädd. "Vad ska jag bli när jag blir stor?" frågade Barnet. "Det bestämmer du själv", svarade Pappan.

De tar en promenad i staden och barnet ställer ständigt fler frågor om hur världen är funtad och vad i den vi kan påverka och vad inte. Pappans svar blottar att det knappt finns något barnet bestämmer över. Wung-Sungs text är barskrapad men Lucander gjuter liv i den lågmälda dialogen. Kontemplationen, att stanna upp och förundras över tillvaron, stadsmyllret och det ogripbara havet, är nav. Då vändpunkten kommer är den bokstavlig: läsaren förväntas vända på boken. Sedan fortsätter berättelsen upp-och-ner och i motsatt blädderriktning, som för att manifesteras barnets självständiga vilja:

"Jag vill bli en sån som aldrig glömmer att det är jag själv som bestämmer ifall jag vill sitta här och blunda och lyssna på havet". Pappan svarade inte men han slöt ögonen.

Lucander tecknar det outgrundliga havet så det brusar, med böljande övergång från pärm, via försättsblad till etablerande uppslag. Himlen åter yta, en fyr finns att vila blicken på. Stadsmiljön fylls finurligt med andra som utsätts för saker de inte själva bestämmer över, som barnet, vars vuxna släpar det efter sig eller mannen, som löper gatlopp då hans hund sliter sig från sitt koppel. Finast är de tre männen som tillsammans försöker trösta en illvrålande bebis, som till slut somnar på följande uppslag. Lucander bjuder in läsaren i sin stadsbild, men tvingar inte in berättelsen i färdiga fåror. Det är uppkäftigt gjort att med stilla tempo och stramt format få en

bilderbok att rymma ett bråddjup av existentiella och filosofiska frågor.

Också Lucanders samarbete med **Fredrik Sonck**, som får en fortsättning i *Freja och huggormen*, präglas av existentiella brännpunkter. Lucander lämnar inget åt slumpen. Då hon avbildar solglitter på havsytan ger det en äkta förnimmelse av sommar.

In i semesterparadiset slingrar en huggorm. Men den är ovälkommen. Familjens pappa förväntas göra sig av med den. Han gör allt man ska: konsulterar en bok, förklarar pedagogiskt för sina barn, rustar sig med högskaftade gummistövlar, handskar och hink, täljer sig en klykpinne. Pappans fångstförsök, komiskt skildrade i bild, leder ingen vart. Försedd med en åra sitter han på vakt och hugger ihjäl ormen. I det samma raseras Frejas tilltro till sin pappa:

”MÖRDARE!” ropar jag till pappa.
Han ser förvånad ut. Sen säger han att det var trist att döda ormen.
”Varför gjorde du det då?!” säger jag och springer bort.

Diktbilderböcker och böcker som rimmar

Från tussilago och solglasögon till bakslag med ’Slask, slask, plask’ fångar **Hanna Lundström** och **Maija Hurmes** *Ljusligheter* årstidsväxlingarna. *Poesi som skiner* är deras träffande underrubrik på sin diktbilderbok. I Lundströms dikter skildras spelet mellan olika schatteringar av ljus och mörker ledigt. Dikterna följer en avsatt rytm och utmynnar i en tankeväckande slutknorr. Dikterna är chosofria och berörande blandningar av nonsens, naturdikt, tankedik och dikter om mänskliga relationer i oemotståndlig allåldersförpackning: ”Slut på sekunder/av ensamt och kallt/ I kramen finns ljuset/ I kramen finns allt/ I kramen finns värmen/ I kramen finns vi/det svåra har plötsligt/dragit förbi.”

Bildflödet bär på en omsorg som genomsyrar varje detalj. En dikt om vad som kan framträda i ficklampans sken döljer mörka och skrämmande saker i form av en bilderbokssida som kan vikas ut. Hurmes skira bildstil, blandtekniken i krita och akvarell, mönstertakten och valörerna är läckra. Det finns ingen genomgående berättelse, men en rad personligheter att relatera till.

Poeten **Martina Moliis-Mellbergs** bilderboksdebut *I mitt lilla huvud. Rimliga och orimliga rim* bilderboksberättad av **Sanna Mander** är av bästa snitt. Elliot hämtas, av sin storasyster vid skolan och tillsammans, tar de sig hemåt genom staden, alltmedan han rimmar på allt han ser: ”Staden vimlar av möjliga rim/det gäller bara att ha hjärnan i trim.” Mellan syskonen vecklar ett bekräftande, påhittigt samtal ut sig, proppfullt av Lennart Hellsingsk vigör och förkärlek för udda ord. Mander är inte sen att brodera ut scenarierna. Hon fyller stadsbilden med rimmande skyltar. Mander, som belönats med Rudolf Koivu-priset, har ett designmässigt uttryck, men får färg, form och kroppsspråk att medberätta. Texten strömmar som en böljande linje över uppslagen och skapar fin dynamik. Fiffigt nog har Elliots ryggsäck glömts på färden. Läsaren måste bläddra tillbaka och kolla var han glömde den.

Också i **Sanna Mander** och **Nils Anderssons** *Jag tappade min tand* är stadsrummet estrad. Jagberättaren vickar intensivt på sin tand tills den lossnar. Tandens tappas och den rimmade berättelsen följer expressivt jakten på den förlorade tanden. Letandet går genom en stad skildrad i Manders designinspirerade stiliserade formspråk, som har både värme och nerv. Människor som rör sig i stadsbilden ger liv och dynamik åt boken, som är samtida och uppdaterad, med en air av tidlöshet. En vardagshändelse växer ut till ett stadspanorama där möjligheten att hitta en vän lurar bakom hörnet.

Ted Forsström och **Åsa Lucander** begår gemensam bilderboksdebut i *Snälla Stella, sluta skälla*. Båda är kända aktörer inom barnkultur och förvaltar bilderboksformatet på bästa sätt. Scenariot är det välkända läggdagsdramat, med ny twist. Den skärrade hunden Stella reagerar på varje ljud och nattandet av lill-matte börjar om. Lucanders flyhänta bildberättande är varmhjärtat och underbygger komiken. Den trötta pappans missmod nöts mot hundens utfall. Bläddrandets dramaturgi nyttjas fullt ut och boken är som gjord för att tåla omläsningar. Mitt i vardagen blomstrar fantasin. Bokens inkännande psykologiska klangbotten gör bilderboken rik. Sedan Lucander bidrog med en animationsfilm i bilderboksutställningen BY 2014 har förväntan på att hon ska bilderboksberätta växt. Det var en debut värd att vänta på, och matchningen med År Forsström lyckad.

Helga är lillasyster till jagberättarens morfar i **Malin Klingenberg** och **Ida Wikströms** *Knyckarna*. Hon är en pigg gamling, som blandar konvention och tradition med nyare ryck. Hennes trädgård bär spår av barn – lekstuga, trädkoja, skateramp – men några egna barn verkar hon inte ha.

Wikström arbetar med två grepp: datortecknat och serieteckning. Att de tecknade serierna görs av berättarjaget fördjupar berättelsen om jakten på äppelpallarna som angriper Helgas dignande äppelträd. Den kantiga bildstilen och de monokroma, lätt skuggade bildytorna är stumma i början för att efterhand lösas upp och kompliceras. Wikströms val av färger är läckert. Violettt skymning med gula inslag dominerar. Blandningen av realistiska detaljer och stiliserade uttryck – som i gestaltningen av det för berättelsen så viktiga äppelträdet – ger boken dynamik. Seriestripparna är välgjorda och njutbara. Förresten gillar Helga inte ens äpplen.

Kännetecknande för den finlandssvenska barnboksutgivningen är en ökad bredd i och med mindre aktörer samt utgivning på svenska förlag. Ofta brister det redaktionella arbetet. **Asger och Maria Ahlbergs** bilderbok *Dig och ingen annan*, där barn bor i ”det blå landet” varifrån de väljer föräldrar att bli barn till i vår värld, skulle ha mått bra av en fastare redaktörshand för att hitta ett samtida uttryck. Också stora namn som **Irmelin Sandman-Lilius**, vars *Rasse Rask och översvämningsjulen*, ges ut i omarbetad upplaga lider brist på redaktionellt arbete. Fantasiflödet och den grafiska utformningen borde ha tuktats för att göra berättelsen rättvisa. Sandman-Lilius är ändå så skicklig på att sammanfoga seriestrippar med suggestiva helsidesbilder att boken har verkshöjd. På nystartade Hangöbaserade Libraria har **Kristina Hakola-Wass** och **Sebastian Dahlströms** debutbilderbok *Alla sover inte* besläktade problem. Främst är det texten och de krystade namnen på gosedjuren som agerar huvudpersoner som haltar. Boken utspelar sig i sjukhusmiljö, men intrigen är tunn. Dahlströms bildberättande har potential att växa till sig, ett gullighetslager kan skalas av och miljöerna göras mer levande. Fartfylldhet och mimik finns bitvis, men tätare text och bildsamarbete fattas.

Med tanke på den undermåliga grafiska profil förlaget Labyrinth books hemsidor och böcker har, är **Tarja Aumanens** *Manda promenixar* en pigg uppstickare. Aumanen bjuder på en uppdaterad vardagsberättelse om relationer med rikligt utrymme för lekfullhet och situationskomik. Då mamma måste få ihop en arbetsbudget rycker Robban motvilligt in och tar Manda på en promenad. I föregångaren *Manda hemestrar* (2022) verkar Robban vara mammas sambo, här ter han sig som storebror, eller är han en omogen man eller mammans unga kille? Omgivningen färgas av Mandas infall. Ett uppslag är fyndigt nog kolsvart, då hon blundar. Några romska kvinnor är i Mandas ögon prinsessor. Sinne för bilderboks-dramaturgi finns, men bilderna vindlar sig väl mycket över boksidorna. En fastare redaktörshand hade lugnat tempot och fyllt luckorna som uppstår då bilderboken inte är helt genomarbetad.

Ett mellanting mellan bilderbok och illustrerad berättelse är *Silverräven på Storskäret* av **Mats Fors** och **Mathias Ala-Kojola**. En räv rymmer från en farm, blir vän med en klok korp och får en beskyddare

och bundsförvant i gubben vars stuga han hittat en tillflykt under. Den traditionella berättelsen flyter obehindrat fram och lämpar sig för högläsning. De datorritade bilderna är lika generiska som texten. Om bilderboksmakarna tillsammans vågade dyka under textens och bildens yta och hitta fram till en undertext skulle berättelsen få högre verkshöjd och lyskraft. Nu stannar den vid att vara rar.

Ida Wikströms bilderboksdebut *Sagan om bokstaven som gick sin väg*, på svenskt förlag, överraskar. Bokstaven Lilla i är ett yrväder som rymmer ur sin bok rakt in i en annan bok med mindre bokstäver, och vidare till en pekbok och en serieroman. Wikström använder sig fyndigt av bilderbokens materialitet, boksidor skrynklas ihop, text trycks samman och stilarna i de olika böckerna i boken varierar. I serieromanen stängs Lilla i in i en mening, i jantelagen, men flyr till Cirkus Atypi, där varje bokstav är unik. Wikströms tilltag att sätta bokstäverna, fonter och bilderboksformatet i centrum är uppfriskande och påminner om Emma Virke och Emelie Östergrens Augustnominerade *Presenten* (2023), även den med flera böcker i boken. Aktiviteten på små förlag och svenska förlag vittnar om en livlig bilderboksscen och i bästa fall breddas utgivningen med egensinniga verk som Wikströms.

Monica Borg-Sunabacka fortsätter i *Agneta 1944* att skilda krig ur barnets synvinkel. Året är 1944 och elvaåriga Agneta evakueras till Kronoby, där upplever hon fortsättningskriget genom permissionsbesök och umbäranden, medan hennes mamma sliter som sjuksköterska i Helsingfors, där Agnetas krigsskadade pappa vårdas. **Terese Basts** illustrationer fångar upp och förvaltar de vardagliga skeendena i vänskapen mellan Maji och Agneta och hur deras dagar ständigt skuggas av kriget. Vardagsberättelser om kriget som lyhört fångar barnets psykologi i en krissituation genom historisk realism är bristvara i dagens mellanåldersbok och böckerna är därför ett välkommet tillskott.

Lena Frölander-Ulf inleder med *Rafsa vildpäls* en planerad trilogi, Kampen om stenåkern. Murmeldjursflickan Rafsa har vaknat ur sin vintersömn och får med vännen Kotten en del att tänka på, där hon balanserar mellan att vara barn och ta vuxet ansvar. Murmeldjurskolonin måste plötsligt dela sin mark med en hel hop ondskefulla ormar, ledda av general Schwartzvanz. Frölander-Ulf sekunder sin kapitelbok med rikligt med teckningar i sin karakteristiska skrapeteknik. Det blir inte samma välvägd dynamik som i hennes bilderböcker, men det är läckert med hela bilduppslag. Djurfigurernas gullighet i bild, kontra de onda figurernas mörker fungerar sämre än de lyhört laddade landskapen med sitt spel med ljus och skuggor som harmonierar med berättelsen. Papperskvaliteten grumlar dessvärre bildvärlden något. Diktatur, överväld, motstånd och uppror är vass tematik för målgruppen, men lika angelägen som vanlig i genren. Vänskap över artgränserna uppstår mellan ormen Ziczac och Rafsa, och vittnar om att även ondskan har schatteringar och värdet av förståelse lyfts.

Dagboksformatet ger barnet röst

Linda Bondestams och **Annika Sandelins** *Att vara Yoko* samlar på maffiga 467 sidor de tre första böckerna om tweenien Yoko. Hennes familj med frejdiga mamma bildkonstläraren, ängsliga pappa psykologen, brorsan Salvador och yrvädret lillasyster Frida

är bohemisk. Viktig är också kompiskretsen med kortväxta Daniel och adopterade Anna. Världen silas genom den skrivande flickan i *Yokos nattbok. Hemligt och himla normalt*: "Äntligen har jag ett nytt skrivblock! Det är tur för jag har redan börjat skriva upp sånt som jag måste komma ihåg att berätta på baksidan av gamla kvitton och på papper som jag rivit loss ur mina skolhäften."

Bondekastam underbygger i bild den livsbejakande humor Sandelin generöst strösslar. Sandelin briljerar i att fånga stunden, detaljrikedomen ger färg. Hon väjer inte för något: muslimska vänner med huvuddukar, dementa morfar och hans nya kille, klimatångest över den stundande Greklandsresan, familjeterapi kring lillasysters förmodade ADHD, killar med mascara och killar med uppskruvat härskarbeteende. Resultatet är fylligt, samtidskänslan levande. Rasism skildras rättframt och inslagen av flerspråkighet är markanta. Sandelin skildrar hur världen stegvis stängs ner under pandemiutbrottet och hur familjen har att samsas i hemmet, där pappas suicidala patient ledset bligar från dataskärmen i köket då Yoko ska ta sig ett mellanmål.

Petra Lillsund Botéus skriver mellanålderbok som om hon aldrig gjort annat. I sin starka debut i dagboksformat belönad med Runeberg junior-priset, *Mitt idiotiska liv*, sekonderad av **Herta Donners** kluriga naivistiska bilder, dukar hon upp elvaåriga Julias berättelse. I sin dagbok berättar Julia om det som drabbar hennes högst ordinära kärnfamilj, då hennes lillasyster insjuknar i cancer. Med exakt gehör och ett stänk Barbro Lindgrensk "bladen brinner"-känsla levereras en inkännande vardagsskildring. Dräplig humor samsas med det svåraste svarta i berättelsen om att vara det friska syskonet vid sidan om, som får stå tillbaka då föräldraomsorgen omprioriteras. Denna oväntade rivstart till debut lovar gott.

Hästböcker är gedigen genrelitteratur

Hästar och gaster är tredje delen i **Peppe Öhmans** serie om Maja som brottas med sina rädslor, övervinner sin värsta ridskräck och lär sig älska hästen Frank. Hennes mammas peppar henne att bli hästflicka, men hon är en hästflicka med hinder: sin ängslan. Nu har mormor övertalat Maja att bli läsare. "Flickan måste läsa mer!"

har hon utbrustit och skjutsat Maja till biblioteket varje vecka. Men de travar av skräckböcker Maja slukar har önskad effekt. Hon lamslås av rädsla för mörker, varulvar och gastar. Så till den grad att hon börjar undvika saker och ljuga för att slippa dem. Ett stundande ridläger med kompisarna växer till en omöjlighet. Både hemma och hos bästisen rids hon av förfärliga fantasier om inbillade monster. Ängslan som kommer krypande och kampen mellan fantasifoster och realiteter skildrar Öhman väl. Visst finns ett driv i berättelsen och kapitelrubrikerna äger: "Vampyrer i trädgården", "Kan hästar skämmas?", "Sova med spöken". Men intrigen, Majas plan att rymma med hästen Frank då den sålts, stapplar.

Wilma Möller väljer i sin tredje hästbok *Mysteriet på Prästön* att föra samman spökhistoria, mysrytare och hästbok. Arvid och Zacke alias Zackeriya, med rötter i Turkiet, åker på ridläger till den ensliga Prästön. Killarnas vänskap har börjat hackigt då Arvid, hur han än bedyrat att "hästar historiskt sett alltid varit förknippade med manlighet och militärer och att hälften av alla ryttare i världseliten är män" mobbats för sin "fjantiga flickhobby" och setts som "garanterat bög". Efter en utmaning där Arvid till häst vunnit över Zacke på crossmoped är de vänner. Ön har ett dramatiskt förflutet knutet till 1914. De historiska spåren i prästgården och dess kusliga tornrum pojkarna får bo i borgar för spänning. Persongalleriet består av kantiga lägerledaren Sirja och Grevinnan som tillsammans styr lägret med järnhand. Mystiken tätnar och effektiva cliffhangers för läsningen framåt. **Ludde Sandbackas** omslag fångar den spöklika stämningen och den dramatiska upplösningen.

Tunnsätt med ungdomsromaner

Det är påfallande tunnsätt med ungdomsromaner. **Julia Wickholm** är en viktig röst som följer upp sin debut från 2019 med *Kom hit*. Liv har tagit studenten och bjuds in till en skärgårdsö där också hennes exkille deltar i sommarfirandet. I sommarvillans tornrum huserar konstnären Shirin, en ung vuxen som målar i akvarell mellan svalkande simturer. Då de andra ungdomarna excellerar i att iscensätta medelklassvuxenhet skaver det i Liv. Den borgerliga

miljön med servetteringar och modersmålets sång bildar den fond mot vilken Liv finner sin egen väg. Ungdomarna talar rätt stiltigt, vilket gör karaktärsteckningen aningen plump. Wickholm är ingen oäven berättare och väljer ett dröjande och varsamt tempo, som ger utrymme åt den trevande kärleksrelation som uppstår.

Josefin Fabricius *Hem över havet* berör samma brytningstid, det vacuum som uppstår mellan studenten och studier. Amelie har flyttat från Västnyland till Stockholm och hamnat från en spiral av gruppträck till droger och missbruk. Hennes time-out i Finland slungar henne tillbaka i låsta relationer. Berättelsen är renons på psykologisk underbyggnad, detaljer glappar och språklig finess saknas. Det är helt enkelt ett manus, inte en färdig roman, som hamnat mellan pärmar.

Vad kostar en fristad?

Ska en levande och fri barnlitteratur finnas – den fristad Stella Parland kännetecknar barnboken som – har detta ett pris. Det måste finnas en framsynt bokmarknad som ger barnlitteraturen spelrum. Bokbranschen krampar. Vacklande försäljningssiffror drabbar också de internationellt hyllade bilderböckerna. Intresset för att skriva böcker vittnar de många aktörerna om, men utgivningen är mer traditionell än nyskapande och redaktionella brister är uppenbara. Barnboken som fristad återfinns i egensinniga verk, med verkshöjd, på etablerade förlag. Men det måste också finnas läsare – helst i alla åldrar – som hittar fram till barnbokens fristäder.

Litteratur:

- Asger & Maria Ahlberg (2023): *Dig och ingen annan*, Helsingfors: Litorale.
- Andersson, Nils & Sanna Mander (2023): *Jag tappade min tand*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Aumanen, Tarja (2023): *Manda promenixar*, Vasa: Labyrith books.
- Borg-Sunabacka, Monica & Terese Bast (2023): *Agneta 1944*, Vasa: Scriptum.
- Fabricius, Josefin (2023): *Hem över havet*, Hangö: Libraria.
- Fors, Mats & Mathias Ala-Kojola (2023): *Silverräven på Storskäret*, Vasa: Scriptum.
- Forsström, Ted & Åa Lucander (2023): *Snälla Stella sluta skälla*. Helsingfors: Förlaget.
- Frölander-Ulf, Lena (2023): *Rafsa wildpäl*. Helsingfors: Förlaget.
- Klingenberg, Malin & Ida Wikström (2023): *Knyckarna*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Lillsund Botéus, Petra & Herta Donner (2023): *Mitt idiotiska liv*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Lundström, Hanna & Maija Hurme (2023): *Ljusligheter*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Hakola-Wass, Kristina & Sebastian Dahlström (2023): *Alla sover inte*. Hangö: Litorale.
- Moliis-Mellberg, Martina & Sanna Mander (2023): *I mitt lilla huvud*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Möller, Wilma (2023): *Mysteriet på Prästön*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Ruohonen, Laura & Linda Bondestam (2023): *Hela konkarongen*. Helsingfors: Förlaget.
- Sandelin, Annika & Linda Bondestam (2023): *Yokos nattbok. Hemligt och normalt*. Helsingfors: Förlaget.
- Sandelin, Annika & Linda Bondestam (2023): *Att vara Yoko*. Helsingfors: Förlaget. Samlingsutgåva.
- Sandman Lilius, Irmelin. *Rasse Rask och översvämningsjulen*. Helsingfors: Litorale.
- Sonck, Fredrik & Jenny Lucander (2023): *Freja och huggormen*. Helsingfors: Förlaget.
- Wickholm, Julia (2023): *Kom hit*. Helsingfors: Förlaget.

- Wikström, Ida (2023): *Sagan om bokstaven som gick sin väg*. Stockholm: Book mark.
- Wung-Sung, Jesper & Jenny Lucander (2023): *Vad bestämmer jag?* Helsingfors: Förlaget.
- Öhman, Peppe (2023) *Hästar och gästar*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.

Övrigt

- Hakala, Sanja (2023): *Lilla Mys bok om småkryp*. Helsingfors: Förlaget.
- Jansson, Tove (2023): *Mumins stora bildordbok*. Helsingfors: Förlaget.
- Jeppe, Helena & Yvonne Ståhlgård Karlsson (2023): *Mysteriet med skattjakten. Mästerdetektivena*. Pjelas: Hellas förlag.
- Klingenberg, Malin & Margaretha Sandin (2023): *Veras syr*, Helsingfors: Schildts och Söderströms.
- Klingenberg, Malin & Margaretha Sandin (2023): *Trötta Lyra*, Helsingfors: Schildts och Söderströms.
- Klingenberg, Malin & Margaretha Sandin (2023): *Zakirir och våren*, Helsingfors: Schildts och Söderströms.
- Romantschuk, Thomas & Adrian Sundberg (2023): *Igelkotten och hasselmusen*. Hangö: Libraria.

Från sjunde himlen till "sjättedåligt". Det finlandssvenska poesiåret 2023

Jenny Jarlsdotter Wikström

Efter 2022 års osannolikt rika skörd på sexton diktsamlingar landade summan för den finlandssvenska poesiutgivningens år 2023 på en mer anspråkslös siffra: nio nya lyriksamlingar gavs ut på förlag i föl. De spänner över hela känsleregistret, från den himlastormande förälskelsens lyckosaliga rosa moln hos **Eva-Stina Byggmästar** till **Rickard Eklunds** bottenfrusna sibiriska ödeland via **Peter Mickwitz** gestaltning av depressionen som absurd förlust av språk. Däremellan finns flera samlingar som kan betecknas som småmuntra, dra-på-munnen-ironiska, till exempel **Sara Nymans** *Viltvård* och **Tomas Mikael Bäcks** *Alls ingenting*. Jag vill börja med årets poesidebutanter: hela fyra på fyra olika förlag, det vill säga nästan hälften av årets diktskörd. Visserligen har flera av dem profilerat sig som exempelvis roman- eller lätttextförfattare innan men på diktens område gör de sina första inmutningar i år.

I Ekenäsbördiga fotografen **Jennifer Granqvists** *Gud var min pappa men han kunde inte krama mig* säger titeln det väsentligaste. Samlingen handlar om att först våga lämna en trosgemenskap och sedan våga blicka tillbaka på en uppväxt styrd av starka religiösa normer och förbud. Gud är akut närvarande, han styr allt och ser

allt. Samtidigt är han en kall abstraktion. Dikterna växlar mellan presens och preteritum, då och nu. Många handlar om hur diktjaget, en ung kvinna, har behövt kväva livslust och sexuella begär och hur sexualiteten kommit att förknippas med synd, skam och skuld. Diktjaget upptäcker dock att andra regler gäller för pojkar, och detta bigotta regelverk är ett av samlingens teman, som här: ”Han menade inget illa/ Han visste inte bättre/ Han som är så trevlig// vänd andra kinden till/ och ta gärna lite mera sockerkaka och kaffe/ på vägen tillbaka”.

Det som är bra med Granqvists dikter är att de aktualiserar religiösa motiv och erfarenheter på ett sätt som gör att också en publik utan dessa erfarenheter kan förstå dem. Diktjaget är uppenbart skadat efter ett liv med en starkt kontrollerande och oupphörligen dömande instans så nära inpå vecka livet, hennes egen vilja är mycket svag. Men vreden och ilskan pyr långt därinne under alla lager av tacksamhet och fruktan, som en begynnande skogsbrand:

Jag är arg på Gud
men det vågar jag inte
säga högt
för det får man
inte
för det ska man
inte känna

Men den pyrande branden tilltar i kraft och till sist måste diktjaget slå sig fritt från trossamfundet och Gud. Det innebär en stor risk för social isolering och ensamhet: ”I de allra tyngsta technotonerna/ i ett alldeles för nyktert tillstånd/ Ber jag till Gud/ att allting ska bli bra”. De sista dikterna gestaltar arbetet med att hitta en annan, egen relation till Gud: ”det jag var rädd för/ finns kanske/ inte/ mer”. På andra sidan skilsmässan från den giftiga gemenskapen finns, kanske lite förvånande, inte ateism utan längtan efter en Gud man slipper frukta. Dikterna hade tjänat på lite mer slipning förstås, någon överflödigt rad har slunkit in då och då liksom en del upprepningar. Men för vem sitter formen direkt? Samlingen är det förhållandevis nya Åboförlaget Kitas första utgivning på svenska, vilket är en glad nyhet. Jag föreställer mig att samlingen kunde göra stor nytta som ett tankeväckande diskussionsunderlag i undervisningen, både i ämnena modersmål, religionskunskap och psykologi.

Den begåvade musikern **Rickard Eklund** har författat många gripande och uttrycksfulla sångtexter. Jag tänker till exempel på låtarna 'Tuva' och 'Finland' från debutskivan *1. (ätt)* som kom 2018, två texter som hör till de bästa som skrivits på svenska i Finland. När Eklund debuterar som poet är förväntningarna följaktligen höga, men de infrias inte riktigt. Samlingen *tundra* förenar dikter med olika tilltal, stämningläge och form omkring iskylans tematik. Den första delen gestaltar livet på ett slags sibirisk islätt. Det rör sig både om en metaforisk kyla, en stämning som sätter sig i benen, och om ett konkret sibiriskt landskap med frysta urtidsdjur som pressas upp ur marken medan arbetarna på malm- och oljefält super och försöker överleva i kylan: "gyttjiga kängsnören/ kanon i viskningar/ fossilgalleriet öppnar sig/ förskräckta ansiktsuttryck/ förvridna skulpturer/ förfrusen Gorgosaurus".

Kylan kan förstås som farlig och oroande, som en ödslighet mellan människor, men man undrar om inte tövädret framstår som ännu farligare än tundrans frusna och statiska *status quo*. Ännu håller permafrosten odjuren nedfrysta, men var händer när det börjar töa?

Om man gräver här
en tunn ådra djur

Om man stannar
ängladoft

Om man tystnar
demonkvitter

diskutera ni över vodkafaskor
men förr eller senare kommer
den ene dränka den andre

Förutom den inledande sviten om Sibirien med samma namn som samlingen består Eklunds debut av flera kortare lyriska noveller eller ögonblicksbilder i diktform. Fattigfolk, bortstötta polityrgubbar, magpumpningar, halvtomma Leijonaflaskor i tonårnsnävar passerar revy. Till dessa kommer mer abstrakta dikter som bär på ett religiöst färgat bildspråk. Ibland slits tilltalet mellan handlingsbetonat berättande i diktformat och mer abstraherat musikaliskt diktande, där ordens form och ljud snarare än deras innebörd är i fokus. Då och då fastnar jag och måste läsa om för att begripa. En

och samma dikt kan innehålla motstridiga grepp och stilar i ett slags hopplock som måste vecklas ut:

När en väljer att gråta
ur saknad av känslor
Vrede kan bli vacker
när de accepterade känslorna är få
Att slå en annan man blodig
Att se honom krypa bakåt i rädsla
Sluka oss, Jordens sprickor!
men låt de förbannade överleva

Eftersom dikten iscensätter ett högstämt, profetiskt eller bibliskt ”vi” uppstår ett lite skevt eller snett intryck när detta vi plötsligt använder ett torrt sakprosa-uttryck som ”när de accepterade känslorna är få”. Jag uppfattar att dikten handlar om hur våldsamt det kan bli när män inte får gråta, men ärendet kunde kanske ha framförts på ett mindre prosaiskt sätt. Nu kastas läsaren mellan olika röster och stilar utan att få någon ledstäng. Samlingen framstår som lite knagglig, labil eller opolerad i sitt estetiska uttryck, vilket dikten ovan kan exemplifiera. Fast ibland, i dikter där ordens musikalitet trumfar ärende, skapas ett starkt lyriskt tilltal som jag tycker om. Ett ålderdomligt mässande skapar versmåttliknande rytm, driv och struktur: ”Blodiga knogar begravna/ rep knoppar bomullstjälkar runt midjan/ trasbuskar slagna som byxor åt barn// *spinn spinn* ur arga skovlar/
spinn spinn som maror åt far/ *spinn spinn* aga och varnagel”. Här sker något strävt, arkaiskt och spännande som jag hoppas få se mer av i Eklunds framtida samlingar – ett slags arktiskt häxeri.

Vilda och tämjda djur

Mathias Rosenlunds *Melancholia zoantropia* tematiserar i sin tur civilisation, självkontroll och flockmentalitet genom en berättelse i lyrisk form. I den håller människosläktet på att förvandlas till djur. Det hela börjar i en individ, och sprids sedan vidare som en smitta. Läsaren får följa flera olika djurblivanden; någon blir en haj, en annan en mås eller ett lejon. En efter en får människorna vingar och näbb, skjuter päls, utvecklar fasettögon och flyger i väg. De öppna kontorslandskapen ligger öde medan de nya djuren

utforskar sina nyuppväckta sinnen med klor och tänder, medan de jagar och tuggar varandra.

fingrarna krokna som i reumatism
det blå i irisen skiftar mot grönt, sedan gult
men benämningen av färger
kommer inte längre att förekomma

Språket tunnas ut och upphör att vara användbart. Kunskapen om döden försvinner efterhand. Kunskapen om kärleken likaså. Man kunde kanske betrakta samlingen som en metafor för psykisk ohälsa och uppgående i psykos, men jag är mer benägen att förstå dikterna som en del prövande av diktens uttrycksmöjligheter, en del kritik av kapitalismens girighetsnorm. För är vi inte alla redan tand, klo och villebråd? Det är denna sorgsna fråga som reses av titelns första led, *melancholia*. Frågan Rosenlund ställer är av accelerationistisk art: om vi allt snabbare blev girigare och girigare, mer och mer självupptagna, individualistiska och impulsiva kanske hetskapitalismen skulle implodera eller slukas av sig själv? Går det att hetsa fram en annan världsordning? Samlingen slutar med två enradigar, ensamma på var sin sida:

finner kanske aldrig en plats

allting som lever andas ut.

Om människorna gick under och försvann med sina börsnoterade företag och produktivitetskrav, då skulle världen äntligen kunna pusta ut: ”det största bortfallet kunde tänkas vara/ melodiernas utdöende, symfonierna// om allt det andra är det svårt att säga”. För Rosenlund är steget från självbiografisk text via roman till lyriken glädjande kort – och givande. Jag gillar *melancholia zooantropia* bäst av det han skrivit. Kanske för att den lyriska formen är så fri, man måste inte berätta om sig själv, eller om någon som ligger en nära, man kan bli och göra vad som helst rent språkligt. Och dikter kan också vara berättande, gestalta ett förlopp. Samlingen är en lyckad diktdebut som befriar författaren från självbiografins krav på sanning och äkthet.

Viltvård av kritikern och skribenten **Sara Nyman** kretsar för sin del kring den förlorade kärleken och vardagen efter en skilsmässa. Diktjaget bor i skärgårdskommunen Pargas med sina barn, hon jobbar på café och får tåla lite av varje på jobbet. Det är skit och piss och turister, fåglar och älgar, hjärta och smärta skildrade i lätt prosalyrisk form. Också här står en djurmetafor i centrum. Viltet som ska tämjäs och vårdas är först och främst diktjaget, men i samlingen beskrivs också mänskligheten – cafégäster, kolleger, grannar, polityrgubbar – som ett slags vilt, en ostyrig massa som växt sig för omfattningrik och dum och borde skjutas bort. Dikterna bär titlar som 'Intresse för existentialism i praktiken I', 'Larver I' och 'Semestertider II'. Man förstår att det ska vara lite roligt. Det är det också – för det mesta.

Från omslaget i skogsgrönt av Sanna Mander blickar en stiliserad teckning av poeten ut mot läsaren. Samlingens dikter ramas nämligen in av en berättelse om "Sara Nyman", aspirerande författare, som för en brevväxling med den berömda författaren F. Eller rättare sagt: Nyman skriver många brev till F i en ton som ligger mellan hotfull, stalker-erotisk och parodierande, varpå F först inte svarar men till sist gör det. Han ber henne kyligt att läsa hans romaner en gång till, så att hon säkert förstår hur viktigt det är "att ta livet på allvar" i skönlitterärt författande. Mellan denna ramberättelse om Nymans ömsom lockande, ömsom lite hotfulla brev till F och F:s korthuggna svar är dikterna inplacerade. De handlar som sagt om skilsmässa och vecka-vecka-föräldraliv och kännetecknas av en sarkastisk humor: "skulle vi ha kunnat vardagsmotionera/ i likadana reflexvästar // goretexkläder/ samma modell/ jag eventuellt i femininare variant/ längs med riksåttan// rakt fram/ och tillbaka// med gemensam blick/ trotsigt möta bilarnas ljus". Svaret på frågan som ställs i dikten är förstås: usch, verkligen inte. Och indirekt: kärlek är något annat än att vardagsmotionera i likadana träningsdräkter; förstås vill man inte ha *det*, fy så pinsamt. Samtidigt är det just de banala eller forcerade små ögonblicken som diktjaget verkar längta mest efter, mer än efter den storslagna, sanna kärleken.

Som exemplet ovan visar blir dikterna ofta ett slags spegelsalar: gör berättaren narr av tuulipuku-folket eller avundas diktjaget tvärtom den trotsiga segheten, hur paret biter sig fast i äktenska-

pet, landsvägskanten och varandra? Hur många varv går driften med parförhållandets normer, vad är äkta här? Det är svårt att avgöra. Dikterna i *Viltvård* vrider sig hela tiden i någon slags rörelse mellan sarkasm, ironi och uppriktighet. Ibland sker flera svängar i samma dikt. Efter ett tag börjar jag uppfatta roligheten och skämtsamheten som lite krampaktig eller konstlad. Och det är kanske meningen. Läsaren hamnar då i samma position som författaren F, som uppmanade den aspirerande författaren Sara Nyman till lite mer allvar. Kanske är poängen att läsaren efterhand ska känna sig obekvämt inför ironiserande, smålustiga skildringar av fylla, hetsätning och bakgårdsrealism: ”barnen letade pokémon/ hittade en tant/ skitande bland träden/ vid vårt hus”. Men mitt i allt bränner det till när diktjaget i samma citrussyrliga och svala ton redogör för hur Utmättningsverket auktionerar ut hennes hus. Då vaknar man till som läsare: oj, det stod något på spel trots allt? Humor funkar som sagt bäst om den har allvaret som klangbotten. Här blir de raljanta slängarna och de många beskrivningarna av turister i Pargas som inte kan uppföra sig lite för konstfärdiga för att jag ska hänga med. Jag ser fram emot ett mer lyriskt spetsigt och så att säga diktmässigt verk nästa gång.

Att iaktta och anteckna

Och så till de etablerade poeterna som utkommit med samlingar i år. Medan jag läser **Heidi von Wrights** samling *Mellan text och midnatt* funderar jag på vad den påminner mig om. Något är det, något välbekant som finns här, i bilderna men också i tonfallet och rytmen. Samlingen bjuder på spännande tuggmotstånd. I tidigare verk har det löpt ett stråk av språklig humor, inte minst i *Autofiktiv dikt av Heidi von Wright* (2020), som utmärktes av en berättande gir, bort från poetens tidigare signum den minimalistiska, mångtydiga kortdikten. Också i *Mellan text och midnatt* är formatet flödigare, en tjock och liten pocketbok med tättskrivna sidor. Och det är inte lika roligt längre. Det har blivit farligt i världen.

Tre vargar iakttas i snöyran vid väderkvarnen.
Parasiterna och de parasiterade. Många är de få
vet om det. En dokumentär. Världen upp och ner.
Snö i april, mer snö i maj, isen lägger sig i juni.
Flingorna fastnar i fallet. Vi försöker vrida bilden,
justera antennen. Vi harsamlat in så mycket data.
Ändå har vi inte en vokabulär för det här.

Efter flera omläsningar går det upp för mig. Det är Gunnar Ekelöfs debutsamling *sent på jorden* från 1932 som ekar här. Inte det melodramatiska, symboltyngda, sexualpolitiska hos Ekelöf utan det inventeringsmässiga, uppräknandet av ting, känslor, idéer. Hos von Wright finns inte blod och död, men nog sorg, saknad, känslan av att det är just *sent*, strax innan midnatt. Världen är upp och ner, och hur ska man sätta ord på det? Ekelöf kommer med ett förslag som rinner ur ett särskilt, dramatiskt och storvulet temperament. von Wright presenterar ett stillsammare, mer monokromt och tillbakahållet förslag. Först Ekelöf i 1930-talet:

blommorna sover i fönstret och lampan stirrar ljus
och fönstret stirrar tanklöst ut i mörkret utanför
tavlorna visar själlöst sitt anförtrödda innehåll
och flugorna står stilla på väggarna och tänker

Sedan von Wrights associativa saklighet i 2020-talet:

Det som inte rör sig, syns sällan. Jag tappar pennan
och låter den ligga. Jag förlänger tiden genom att
dra ut på saker och ting. Vila, avliva, livlina. Jag
lyssnar till allt som går att lyssna till. Orden stelnar
och faller tillbaka på sina platser.

Det är nästan som om von Wright kommenterar Ekelöfs grepp: om inte fönster, blommor, pennor rör sig märker vi inte dem, hör dem inte. Genom ord (som vila, avliva, livlina) kan vi få till en vibration, en rörelse i det som omger oss kan skapas om människan lyssnar, iakttar – och skriver. Fast det är svårt att utföra detta synliggörande, orden vill nämligen tillbaka till "sina platser". Det von Wright och Ekelöf har gemensamt är den där livgivande perspektivvändningen; att fönstret stirrar, att blommorna sover, att man kan lyssna till en omgivning som finns fast den inte syns. I

följande dikt verkar von Wright helt anakronistiskt ha skrivit ihop en instruktion som Ekelöf sedan följer hundra år tidigare.

Iakttå något – skriv om detta någontings rörelser.
Allt som behövs för att lysa upp världen är att
knäppa på lampan i globens inre.
Där sitter de i sina grupperingar och har roligt, så
jag sätter mig här.

”Här”, det är precis just utanför det som är upplyst, varmt och trivsamt. Strax utanför sätter sig diktjaget i von Wrights dikter; tittar, beskriver och katalogiserar. Raderna om den lysande jordgloben är träffsäkert och elegant dubbeltydiga: de hänvisar till en jordglobslampa, men också till världen i stort, som kan lysas upp om någon riktar sin uppmärksamhets lampa mot den. Stillsamheten i *Mellan text och midnatt* betyder dock inte att det är tyst. Först känner jag mig faktiskt lite påhoppad: så mycket dikt, så många ord, i räta rutor, så mycket information på varje sida, så många ting och fenomen som ska beskrivas och etiketteras. Men efterhand börjar den ordrikt beskrivande, arkiverande formen sätta sig och jag vänjer mig vid det aforistiska tilltalet som också driver med sig själv, med greppets möjliga eller kanske sannolika meningslöshet. För vad spelar det för roll om man börjar anteckna när klockan står på fem minuter före midnatt? Fel fråga att ställa, om man tror von Wright. Anteckna och skriva, det är en sak man bara gör. Den behöver inte rädda eller skydda något, men den ska utföras. Helt borta är roligheterna dock inte. I just denna samling smyger humorn sig in i dikter i imperativ, instruktionsdikter till den som har tänkt att skriva, läsa eller bara leva i den här världen där klockan tickar, och då kan det faktiskt bli ganska galghumoristiskt: ”År det här allt du föreställer dig, sätt det i en/ papperspåse – tänd eld på den. Så där ja.”

Huvudet i en påse örter

”Det allvarliga är kittet för skattprogrammet”, säger den österrikiska romanförfattaren Thomas Bernhard i en intervju med Krista Fleischmann när han får frågan om hur han kan vara så rolig och så allvarsam samtidigt. Jag kommer först att tänka på

Bernhards ord i relation till von Wrights knastertorra roligheter, och åter när jag skrattar till under läsningen av **Peter Mickwitz** depressionsskildringar i *Misslyckad i en ugglas*. Kanske är det lite reduktivt att påstå att Mickwitzs samling enbart handlar om depression. Den kretsar visserligen kring hur det känns när världen krymper, väggarna pressar sig närmare och tillvaron, själva varat, blir till en gråbrun sirapssörja man vadar i utan att förstå varför man fortsätter göra det. Men effekterna av depressionen är tydligast på det språkligt-lyriska planet. I en dikt redogör diktjaget – peter med litet p kallar han sig – för sina ambitioner och mål med poesin:

jag lever älskar tänker skriver mellan cirka fyra paramet-
rar (fy peter hur täcks du använda sådana ord som para-
meter, jävla elitistel!) jag vet att allt jag är och gör är be-
gränsning och jag vet att allt jag gör och vill är att bryta
dessa begränsningar och jag vet hur mycket som är
oändlighet och jag vet att jag inte vet någonting alls om
den det jag vet och vill bryta och jag vet att jag måste
kommer att misslyckas har misslyckats för alltid för
länge sedan och redan och sedan igen och att den enda
trösten är att jag inte vet och allt det jag inte vet

Språket smälter i depressionen; det rinner i väg och flödar över vallarna. Ett exempel ur dikten ovan är teleskopordet "elitistel", det vill säga en person som representerar eliten men också står som en taggig tistel i blomsterprakten, ett elitistiskt smolk i glädjebägaren, en som förhindrar gemenskap och hemhörighet, men också populism. "Elitistel" är både en hedersbetygelse och ett skällsord. Diktjaget koketterar med sin elitism, samtidigt som han också ser den utifrån och skäms. I dikten ovan önskar sig diktjaget att bryta normer och skapa nytt. Just de begränsningar som diktjaget vill överskrida överskrids alltmer allteftersom – men resultatet kanske inte är det önskade. I stället för nya, skarpare uttryck får läsaren bevittna just det språkliga misslyckandet som diktjaget peter aviserat i den nyss citerade dikten, som här: "hördudu/ du vet sju/ hur vi har/ det här att/ det är så/ sjättedåligt". Roligheten är en biprodukt, diktjaget drabbas av afasi när gränserna brister. Ordens betydelser förskjuts utan att den som talar vet om sin sjukdomsbild. Han pladdrar på medan läsaren fångar upp glidningarna och kladdet. Jag fnissar under läsningen samtidigt som den genomträngande ledsenheten och förvirringen

finns kvar, strax under skrattet och fnisset. Som i följande dikt, där diktjaget har sitt nyskördade huvud i en påse med nyskördade örter:

jag fyller en papperspåse
med nyskördad basilika
och lägger mitt huvud i den

det betyder någonting men minns inte

det mesta jag inte minns betyder
någonting och det mesta jag minns
betyder ingenting och så blir

det glömda det verkliga alltmedan
jag vandrar omkring med mitt huvud
i en påse med mörkgrön basilika

Bilden av en person som bär sitt huvud i en påse med basilika stannar kvar hos mig länge; kanske längre än andra, mer djupsinniga och lärda utsagor i samlingen. Kanske just för att bilden skjutsar läsaren vidare, till en sorgkantad plats där det går att fnissa.

Interna muntrationer

Nostalgi, ordlekar och en självmedveten, humoristisk sentimentalitet har präglat **Tomas Mikael Bäck**s aforistiska diktning det senaste decenniet. Att bli gammal och fundera på mammas doft och barndomens vilda lekar är alls inte fel utan kan i diktens form främmandegöra och förnya en känslighet inför ords och händelsers tyngd och betydelse. I den senaste samlingen *Ingenting alls* finns dikter om finska lastbilmärken, gamla flammor och Delfin-pocketar inköpta i Gros bokhandel. Forntida praktiker från femtio- och tidigt sextiotal inramas nostalgiskt men också kritiskt, som i en dikt om att sommarjobba med att riva ner eternitplattor från sommarstugetak och sedan utan att tänka på det ta skottkärran och dumpa de giftstinna plattorna i första bästa skogsbryn.

Till Bäck's stil hör en knapphet, en aforistisk lätthet och en nonsens-dimension. Ibland är man som läsare helt enkelt inte säker på om dikterna betyder någonting mer än putslustigheter. Man kan få intrycket att dikterna mest finns till för poeten själv när man

läser verser som den här: ”En väldig dos/ Bach och Schumann/
råder bot/ på griller.” Eller den här: ”Den hesa ringduvan/ måste
insinuera något – / men vad?”. Diktsamlingens titel ger vid handen
att författaren är medveten om och leker med denna slagsida mot
det triviala, nonsensartade och banala. Ännu bättre skulle Bäckes
dikter bli ifall de vitsiga men triviala utropen kunde få träda till-
baka för det rättframma och ärliga, det som riskerar att bli banalt
men som ändå faktiskt inte är det. Som i följande dikt:

I något skrymsle
vid min huvudgård
rumsterar obönhörligt
dödsur.
Ingen Schubert överröstar.

Ja, så är det onekligen. Just det tickandet kan inte ens Bäckes an-
förvanter Bach, Schumann och Schubert maskera eller dölja. En
liknande upplevelse av existentiell art, uppstånden ur helt vardag-
liga observationer, gestaltas i följande korta dikt:

Bli inte kvar!
Men har du någonting där att skaffa?
Eller här?

Jaget knuffas än hit, än dit av olika röster från olika tider. Man kan
inte bli kvar i det förflutna. Men inte heller nuet verkar vara en plats
att höra hemma på, nuet är alltför förgängligt och osäkert. Man
kan inte bli kvar men inte heller kan man gå vidare, för om ingen
skriver dikter om hjälppaketet som kom till finländska familjer
från USA under femtioalet försvinner nämligen denna erfarenhet
(”Alldeles särskilt minns jag/ en klänning/ i silverfärgat tyg/ med
små vita stjärnor./ När skulle mor/ ha spökat ut sig i den?”). Då
seglar erfarenheten över jordens kant och är borta. På så sätt är
dessa minnen som dikterna gestaltar både titelns ”alls ingenting”
och precis allt.

Stramt överflöd

Ålandsbördiga men i Nya Zeeland bosatta **Mikaela Nymans** andra samling *För att ta sig ur en rivström måste man röra sig i sidled* gör dikt av covid-isoleringen, Rysslands invasion av Ukraina, klimatförändringen och avståndet från Oceanien till Norden. I diktdebuten *När vändkrets läggs mot vändkrets* (2019) skildrades ett sjukdomsförlopp och saknaden efter en syster. Nu närmar sig Nyman nu i ännu högre grad Nya Zeelands flora, fauna och historia liksom människans artgemensamma framtid. Titeln är ett surfarråd och ett livsråd. En rivström är en mycket stark ström som riskerar att svepa den simmande långt ut till havs. Om man fångas i en och kämpar emot riskerar man att trötta ut sig och drunkna. Tricket är att gå emot förnuftet och inte simma tillbaka mot stranden, dit man vill, utan åt sidan. Då bryts rivströmmens grepp. Rivströmmen blir en sinnebild för vår tid i diktsamlingen, en tid som präglas av starka strömmar som hotar att svepa med sig allt människan älskar: fred, gemenskap, solidaritet, naturskönhet. Den moderna människans upplevelse av själv tillräcklighet och frihet kan vara bedräglig – tron på att riskkalkyler, marknaden och teknologiska innovationer kan lösa alla problem kanske är just en rivström, som man måste simma i sidled ifrån:

Och precis när vi trodde att vi kommit en bit på väg svämmas världen över av engångsattiraljer / syndafloden / av ansiktsskydd / gummiband / påsar / ögat av klart vatten mellan plastbitarna / himlen i skärvor / Minns du? / Kring fragmenten / askblå / molnfläckiga / ett hav av nonpareller

Dikterna kan se flödande och ordrika ut, men när man läser dem nog märks precisionen, till exempel släktskapet mellan ”attiraljer” och ”nonpareller” liksom bilden av ögat som innehållande mer vatten än havet, som numera bara består av plastbitar. Använda ansiktsskydd i plastigt papper sköljs upp över stranden och de blir covid-vågens mest långlivade påminnelser. Snedstrecken hör till stilen: de återkommer i många dikter som ett slags rumsdelare eller skärmar mellan olika tankespår. I följande dikt märks både en pendelrörelse med en cesur i mitten av versen i form av mellanslag, dikten liksom valsas fram och tillbaka i en språklig vals.

förtenna min insida innan det är för sent
 se så, stoppa allt läckage
 valsa med mig hamra oss

driv mig till allt tunnare och tunnare bleck
 fortfarande smidig skymningens skummande pors
 slinga sol bakom örat blåeld i mitt bröst

Bildspråket framstår som mycket noga avvägt – metaforerna klättrar på varandra och hänger ihop i en intern logik. Här vill diktjaget göra sig tunt och hårt, förvandlas till ett förtennat, hållbart kärll man kan hålla en skummande skymning i utan att det rostar eller läcker. Samtidigt ekar dikten ett vemod. Det kanske redan är för sent. Växter spelar en stor roll i samlingen – som samtalsparter, inspiration och symboler. Diktens blåeld växer naturligt i Europa, men till Nya Zeeland har den importerats. Den trivs vid järnvägsspår och i vägrene. I den miljö diktjaget befinner sig i representerar blåelden i bröstet någonting som kommer norrifrån, en främmande art, men också något som växer under ogynnsamma förhållanden: på parkeringsplatser, byggarbetsplatser och andra ställen där växter inte ska finnas frodas blåelden. En blå eldslåga – om vi följer metaforen till sin logiska slutpunkt – visar att elden får mycket syre och brinner bra. I dikten blir den längtans blåa, ömtåliga men varmt flammande blomma. Nymans lyrik är i allmänhet – som exemplet ovan visar – mycket kontrollerad, ändå är formen ord- och omfångsrik. Dikterna tar tag i läsaren och bildar en egen ström, en egen väg som suger utåt. Nymans förra samling var drabbande och stark, men formmässigt smäller *För att ta sig ur en rivström...* mycket högre. Jag uppskattar storligen försöket att se vad just poesin – med sina stiliserade bilder, sin förmåga att både synliggöra och fördunkla – kan göra för tänkandet och kännandet i vår rivströmstid. Om man tror Nyman är det nämligen en hel del.

Carl Lindmans illustration av bläeld (*Echium vulgare*).
Upphovsrätt: Wikimedia commons

Genant om kärlek

Den sista samlingen i den här översikten handlar om kärleken och förälskelse. Att bli kär är ”som kokain” säger ett du till ett jag i en dikt ur **Eva-Stina Byggmästars** *Vill du kyssa en rebell?*: ”du kommer att bli fast, du kommer/ att behöva de här kickarna/ för att känna att du ännu lever –/ att du precis som en fallskärmshoppare/ kommer att stå utanför min dörr/ med fuktig blick i gryningen/ och hjärtat utanpå kläderna”. Och som detta du förutspått, så blir det också. Samlingen gestaltar den svindlande lyckan i förälskelsen när närheten till en människa gör att man tror att man kan komma nära alla, älska alla, öppna sig för allt i hela världen. Blåmusslor, bläckfiskar och blötdjur sätts i arbete för att förklara djuphavssuget i den stora lusten, lockelsen som kärleksobjektet väcker. Det känns som länge sedan jag läste en samling med enbart kärleksdikter:

redan detta faktum gör *Vill du kyssa en rebell* till en fräsch anrättning med tuggmotstånd. Men är det verkligen tillåtet att skriva så generande rusigt, töntigt, *uppriktigt* som Byggmästar gör här?

Du är
den lekande smältvattenbäcken
den steniga rasbranten där man är
tvungen att gå på alla fyra
du är tiotusen regnbågar
i mitt blodomlopp
ditt namn är fjälltoppen
i mitt hjärta – när jag går
upp på den ser jag
ända till världens ände
jag har kommit
för att impregnera
din ryggtafla
med kyssar

Ja, inte känns det rätt att läsa dikter som bubblar och kvillar och säger saker rakt ut. Som läsare försätts man i ett slags *peeping Tom*-position som är lite olustig. Det är så generande skört, helt enkelt. Men förälskelse är å andra sidan inte återhållsamhet och eftertänksamhet och väl avvägda strama linjer i ett behagfullt skådespel. Kärlekens främsta egenskap som upplevelse räknad är nog inte originalitet, utan tvärtom just dess allmänna förekomst. De klichémässiga estetiska konventionerna för kärleksgestaltning är ett sätt att förklara den här märkliga, fruktansvärda kraften som vänder liv över ända, skapar och ödelägger och gör så att den kan kännas igen tvärsöver historien. Ibland blänker emellertid risken för förlust till i *Vill du kyssa en rebell?*, som i följande dikt:

[...]
men jag vill ju bara
stanna hos dig
en gång
kanske först om tusen år
ska jag få veta om det var
att begära allt för mycket

På ett sätt är dikterna i *Vill du kyssa en rebell?* triviala. Men Byggmästars poetiska bomärke har redan från samlingarna på 1990-talet varit att det andra dömer ut som trivialt och billigt, det lyfter hon upp och synliggör som sant. Jag finner denna kärlekskranka samling lyckad,

just för att den hela tiden gränsar till det banala och på så vis ställer frågor om hur kärlek egentligen *kan* gestaltas. Om det inte går att sätta ord på förälskelse annat än med dansbandsvokabulär kanske det måste få vara så. Att vara en rebell blir i ett sådant sammanhang att återanvända de slitna och standardiserade bilderna av kärlek och peka på att upplevelsen ändå är ny, varje gång.

Referenser

- Bernhard, Thomas & Krista Fleischman (2023): *Thomas Bernhard – ett möte*, övers. Jan Erik Bornlid, Malmö: Svenska Thomas Bernhardsällskapet.
- Ekelöf, Gunnar (1932): *Sent på jorden. Dikter 1927–1931*. Stockholm: Spektrum. Faksimil på Litteraturbanken.se.

Litteratur

- Byggmästar, Eva-Stina (2023): *Vill du kyssa en rebell?* Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Bäck, Tomas Mikael (2023): *Alls ingenting*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Eklund, Rickard (2023): *tundra*. Vasa: Ellips.
- Granqvist, Jennifer (2023): *Gud var min pappa men han kunde inte krama mig*. Åbo: Kita.
- Mickwitz, Peter (2023): *Misslyckad i en uggla*. Helsingfors: Förlaget.
- Nyman, Mikaela (2023): *För att ta sig ur en rivström måste man röra sig i sidled*. Vasa: Ellips.
- Nyman, Sara (2023): *Viltvård*. Helsingfors: Förlaget.
- Rosenlund, Mathias (2023): *Melancholia zooantropia*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- von Wright, Heidi (2023): *Mellan text och midnatt*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.

Övrigt

- Smith, Nicko (2023): *Dikter i urval*. Göteborg: Fri Press.

Någonting är på tok

Sara Nyman

En bebis

I augusti 2023 utkom min debut, diktsviten *Viltvård*. Det var med både vemod och stolthet jag släppte den ifrån mig, men också med lättnad. Diktsamlingen var inte bara färdig, vi var också färdiga med varandra. Vad var det jag hade skapat? En baby, en bebis, eller något annat? Jag är fortfarande inte på det klara med hur bandet mellan oss såg ut i stunden det skulle kapas, men då reflekterade jag mycket över att debutanter ibland talar om sitt verk i de termerna. Sin baby, lånad från engelskan, men det är svårt att skaka av sig det medföljande bihanget – associationen till något värnlöst. Impulsen är begriplig. Författare berättar om sina verk och skapelseprocesser i intervjuer och författarsamtal, efter att hon i och med utgivningen av sagt sig möjligheten att stryka, tillägga eller ta tillbaka sina ord. För att betona att verket är angeläget används en metafor som när sig på den ömhet och kärlek en förälder känner för sitt barn, men en bild är trots allt bara en bild. Om den synas spårar den lätt ur, den väcker fler frågor än vad den klargör.

Jag föreställer mig spädbarn som ges bort strax efter födseln, spädbarn som sätts ut i skogen för att dö, eller i bästa fall bli hittade – och förhoppningsvis räddade. Bebisen måste klara sig själv – och det gör den inte. Dess existens i världen är beroende av att någon tar hand om den. Är bilden uttryck för en önskan om en omhändertagande läsare, en som älskar litteratur? Varsågod. Det får bära eller brista. Att det finns något sant i hoppet över att det man lämnar ifrån sig ska mottas väl kan jag inte förneka, men kunde lika gärna uttryckas med den ömhet man kan känna för sitt ex. Misstänksam över att riskera använda en infantiliserande terminologi undvek jag att prata om mina barn som bebisar när de de facto var bebisar. Hur mycket bebis är en baby, när blir bebis en bäbis? Hur uttrycks en önskan om att ett verk ska läsas utan joller och tillväxtkurvor?

Samtidigt som det inte är särskilt svårt att föreställa sig en befruktning utan erotik, är det svårare att bortse från att det behövs en förlossning. Något har vuxit och kräver att få komma ut i världen. Som debutant kanske man saknar erfarenhet av skrivandets vändor – det gör även jag. Jag har till exempel påstått att verket så att säga skrev sig själv. Trots att det verkligen kändes så skyller jag min överdrivna tro på verket på min egen påstådda passivitet. För konstens skull är det helt enkelt ens plikt att storögt föda efter att man ödmjukt ställt sig till förfogande då de stora orden uppenbarar sig. Vad är väl den lilla om inte ett fulländat litet mirakel. Bilden tiger inte bara om arbetsmängden, utan också om skrivandets smärta. Bebisen måste på något vis ha kommit ut. Och vad är väl en förlossning utan smärta och sår?

Lidandet eller en överfull blöja

I *Hålla sig vid liv* skriver Michel Houellebecq om lidandet och om skrivandet. Han menar att världen är ett enda "utbredd lidande" och att en "viss medvetandenivå" om detta lidande resulterar i ett skrik. Det är ur detta skrik han säger att poesin har sitt ursprung. För att exemplifiera berättar han om ettåringen Henri:

Henri är ett år gammal. Han ligger på golvet med överfull blöja; han vrålar. Hans mor går fram och tillbaka och smäller med klackarna i stenen, letar efter sin behå och sin kjol. Hon har bråttom till sin träff på kvällen. Den lilla nerbajsade tingesten som ålar över golyplattorna tröttar ut henne. Han börjar skrika, hon också. Henri vrålar ännu värre. Sedan går hon ut. (Houellebecq 2020, 8)

Berättelsen om Henri är bedrövlig. Var finns skyddsnäten, trygga vuxna och grannarna som byter blöjan och ringer socialen? Houellebecq lämnar dem utanför. Det som intresserar honom är människans ensamhet – och lidande.

Oavsett om läsaren lägger skulden för misären på klassamhället eller på Henris dåliga mor, vet hon hur det brukar gå för en som Henri. Medan han ensam krälar omkring i sin nedbajsade blöja är det hans framtidsutsikter som slocknar en efter en – om han överlever till nästa dag. Houellebecqs (2020, 8) konstaterar att ”Henri har fått en bra början på sin bana som poet”. Om han inte menade allvar kunde det ses som en ironiserande kommentar om poeten som konstnärskliché, det är snarare en torr kommentar om de jävliga villkor (lidandet) han ändå ser som en förutsättning för poesin. Det är uttryck för en livshållning, man behöver inte dela den för att se det fina i att beträffande det hypotetiska exemplet Henri är Houellebecq en av de få optimisterna. Henri har sitt skrik, det är hans och han är den som kan använda det. Det är inte helt kört.

Genom ett fönster

I likhet med Karl Ove i Karl Ove Knausgårds romansvit *Min kamp 1–6* förlorar sig även huvudkaraktären Henrik Vankel i Knausgårds debutroman *Ut ur världen* ibland i reflektioner kring livet, författarskap och litteraturhistorien. I detta sammanhang är det ovidkommande, men det bör påpekas att berättarjaget Henrik Vankel är en 26-årig lärare och pedofil och att läsaren därför kan känna en osäkerhet inför de essäistiska inslagen. I *Ut ur världen* frågar han sig - Knausgård, Vankel eller bägge samstämt, vad som har hänt då 1800-talets författartyp, som han generaliserar som trygg och djärv, på 1900-talet byter skepnad.

I en fysionomisk litteraturhistoria skulle man nog ha lagt stor vikt vid att författarna började tackla av. Från 1800-talets välbeställda soignerade, välbeställda män till 1900-talets tärda och magra författartyper. (Knausgård, 2016, 453)

Han, möjligtvis Henrik Vankel, exemplifierar med att det är omöjligt att föreställa sig att den som skrev *Processen* skulle ha varit tjock. Han fortsätter:

De är smala och nervösa som ryska vinthundar, de jäktar av och an, trippar genom gemak med långa, mjuka danssteg, reser sig som vapenhundar, sätter de smala tassarna på den gyllenvita fönsterkarmen och tittar ut på världen. De verkar i världen och världen verkar i dem.

Skiftningen i kroppsomfång och känslighet förstår han som uttryck för en större förändring än den som visar sig i en ny litterär stil eller riktning – ”det är en ny värld”. En värld genom ett fönster.

Det är denna bild jag påminns om då Sara Mannheimer i *Tvivlet* påpekar att de flesta känner till Franz Kafkas allvarliga och tärda ansikte utan att ha läst ett enda av hans verk. Mannheimer (2023, 262) uttrycker det som att hans ansikte ”blivit en souvenir, en mytologiserad bildpryl”. Av detta fotografi som, ofta i kommersiellt syfte, trängt sig in i det kollektiva medvetandet har Mannheimer gjort tjugotvå kolteckningar. Kan Kafka ses som en posterboy för den känsliga (och smala) författartypen som uppmärksammas i *Ut ur världen?* Mannheimer berättar att bilden är tagen år 1923, att världen just då är en värld som både pustar ut och lider av sviterna efter ett första världskrig och samtidigt göder den fascism som får helt förödande konsekvenser för hela mänskligheten.

Var fäster den författare som ”verkar i världen” och samtidigt låter ”världen verka i dem” genom ett fönster blicken? Mannheimer (2023) påminner om att Kafka påbörjade arbetet med *Processen* samtidigt som det första världskriget bryter ut – genast efter att han valt att satsa på författarskapet i stället för äktenskap och brutit upp med kvinnan han skulle gifta sig med. Man behöver inte vara en exceptionell människokännare för att förstå att den värld som verkade i författaren var målad mestadels i grått. I *Processen* blir banktjänstemannen Josef K anklagad för ett brott som förblir lika oklart som själva anklagelserna. Josef K är ingen märkvärdig typ,

inte en som för att citera Mannheimer ”skulle vara kallad att skriva romaner om nätterna”, eller:

Det som målas fram i texten är istället det enorma yttre hot och den integritetskränkning som blottläggs och som kanske i första hand speglar den Habsburgska härvan av tysk överhet och tjeckisk nationalism och den tysktalande judiska minoritet som är klämd däremellan. Ett komplex av småsäriga oförrätter vilken under några decenniers kompromisslösa upptrappning ska komma att konstruera en tysk mordindustri, en systemslakt bortom all fantasi och grammatik. Är Processen en profetia? (Mannheimer 2023, 260)

Det är inte mitt litteraturhistoriska intresse som får Knausgårds bild av 1900-talsförfattarna, vinthundarna som kikar ut mot världen genom ett fönster, att fästa sig hos mig, utan bilden i sig. Den känsliga vinthunden som sedan sätter sig vid sitt skrivbord. Skiftningar i väder blir till skiftningar i själen och en text blir till. Men plötsligt en dag är världen inte sig längre lik. Utanför fönstret breder ett ödligt månlandskap ut sig. Då Ryssland anföll Ukraina handlade min första tanke om min egen då ännu outgivna diktsamling. Manuset som tidigare hade känts livsviktigt framstod plötsligt som banalt. Jag var samtidigt pinsamt berörd över att min sorg var precis lika banal – det fanns och måste finnas sådant som är viktigare. Men manuset hade påbörjats i en annan tid och nu hade världen ändrat skepnad. Skiftningarna må ha funnits där, men jag hade inte uppfattat dem. Jag kände inte längre igen världen, det enda som kändes bekant var att pandemins eftersmak av konstant kris- och undantagstillstånd fick en fortsättning. Jag har inte den profetiska gåvan och jag sörjde världen.

Innan eller efter

Vissa händelser blir både brytningspunkter och minnesverktyg i återblickandet av det egna livet – innan och efter. Efter att man blivit sviken, innan man själv svek. Brytningspunkten kan skönjas i minnet av en vårmorgon i ett förortslandskap i väntan på att åtminstone lokaltågen ska vakna till liv. Förluster i ett landskap av uteslutande betong medan solen stiger upp som om ingenting har hänt. En av alla de gånger solen förbannats för att den är så

obrydd i sin makt. Den som försöker fly de rutiner som upprätthålls kring dess verksamhet av att gå upp och ner måste förr eller senare erkänna sig besegrad. Ljuset återvänder, det blir en ny dag. Också nattvandraren behöver vila för att sedan, om än ofrivilligt, vakna igen. Ibland sviker minnet. Det var så länge sedan. Var det innan eller efter den elfte september? Sedan dess har inte bara betonglandskap utökats med mer betong och träd noggrant utplacerade för den allmänna trivselns skull, de är inte heller längre mina. Det var långt innan Trump blev USA:s president, innan pandemin och innan Rysslands invasion av Ukraina, en annan värld där allt detta framstod som otänkbart. Genom mitt höghusfönster ser jag nu åker och skog. Både grannen och småfåglarna förbereder sig för sommaren. Grannen krattar och ansar buskar, småfåglarna kvittrar och även om jag inte ser det vet jag att för småfåglarna handlar våren om parning. Även om det är en lättnad att inte leva underkastad samma naturlagar som fåglarna är det i stunden ganska uppenbart vilken tillvaro som framstår som mest lockande då det knoppas till någon slags version av vår utanför mitt fönster. Snöoväder eller högsommarvärme redan i maj? Fåglarna erbjuder en fast punkt för den som tvivlar på årstiden eller upplever svårigheter att minnas hur en vår ska se ut innan den övergår till sommar. Men nog måste väl fåglarna också förbryllas över vårens humörsvängningar?

Då ryska trupper i februari 2022 rullade in med pansarvagnar på Tjernobyls kontaminerade mark trodde jag att jag höll på att förlora förståndet. Det blev en påminnelse om att som världshändelse och bortsett från personliga förluster och sorger är det kärnkraftsolyckan i Tjernobyl som i en fundamental bemärkelse raserade och förändrade världen, täckte in den i betongen och senare i en sarkofag med metallhölje. Ett öppnande av sarkofagen skulle kunna vara slutet för allt liv. Denna uppenbara likgiltighet inför allt levande var ny, även om traumat som bändes upp var gammalt.

Jag var fyra år då jag utbrast i gråt medan tv-nyheterna rapporterade om kärnkraftsolyckan. Förstod jag mig på faran med radioaktivitet? Knappast, men jag blev rädd för att mina föräldrar var rädda. Jag hade aldrig sett dem rädda förut. Tjernobyl var ett uppvaknande till en värld där det plötsligt inte finns någon tröst att få. Jag grät över mig själv och mina föräldrar som just då inte

klarade av att vara föräldrar och trösta mig. I den stunden var vi alla ensamma med vår egen vanmakt. Jag i vår beige-bruna tygsoffa med löstagbara sittkuddar som det skulle ha gått att bygga koja med om det inte nyss hade skett en kärnkraftsolycka. Mina föräldrar hade inte ens hunnit sätta sig. Så små och maktlösa de var inför radioaktiviteten som släppts lös och rörde sig med vinden och regnet runt hela världen. Inte ens pappa, som berättat om hur han varit med och samlat ihop olja efter att fartyget Eira smutsat ner vattnet och stränderna med olja, kunde nu hjälpa till med att samla in radioaktiviteten. Jag minns att jag frågade. Att jag dagen efter inte fick gå ut och leka förstärkte känslan av att världen gått under och av att redan vara sjuk. Det hade regnat radioaktivt regn också på den österbottniska skärgårdsidyllen. Regnet hade utan att vi kunde hejda det rört sig längs med kusten. Och det hade sett ut som vilket regn som helst. Först några år senare fick jag se en skymt av de belarusiska barnen som var inhysta i skolan på sommarvistelse i vår förhållandevis rena skärgård.

Som barn lyckades inte kalla krigets ångest nå mig annat än som en diffus lukt och svärbegriplig andrahandsinformation från vuxenvärlden. Svält fanns i andra länder och kunde förhindras genom att äta upp den egna maten på tallriken. Enbart på Hungerdagen förväntades barn sätta sig in i svältens problematik uppbackat av en pedagogik som denna dag verkade handla om att identifiera sig med den svältande genom att äta knäckebröd till lunch i skolan. För en som gillar knäckebröd och som annars plågas av en skolköksa som tvingar barn att smaka på allt och äta upp allt är det inte nödvändigtvis en övning i misär. Redan innan Tjernobyl lade sin hinna över världen var miljön hotad, men både hoten och botemedlen var identifierbara. Miljöförstörelsen motverkades med att plocka upp skräp och genom att inte använda hårspray som skadade ozonskiktet. Krigstrauman ärvde jag bara i urvattnade nivåer, i tredje hand. Min farfar berättade med sitt tigande om hur han som 16-åring gått med i Fortsättningskriget och överlevt. Den enda gången han blev arg på mig var när jag som tonåring kritiserade Mannerheim inför honom – men jag kände mig fullkomligt fri att göra det. Vad vägde väl en gammal frontveterans nationalistiska ilska i fredstid i en värld som dessutom via fotografier och vittnesmål medvetandegjorts om koncentra-

tionslägrens favor och därmed en gång för alla gjort nazismen till en fruktansvärd engångsföreteelse i mänsklighetens historia? Hur världen slutit sig, ömsat skin och öppnat sina sår otaliga gånger under min livstid bör knappast påpekas, men jag dras till bilden av ett obegripligt landskap utan tydlig karta för hur man ska närma sig det.

I förordet till Svetlana Aleksijevitjs *Bön för Tjernobyln – krönika över framtiden* minns hon sina första resor till Tjernobylnzonen. Vetenskapsmän utan skyddsutrustning rör sig kring den havererade reaktorn, hon ser pansarvagnar och soldater med kpistar. ”På vem hade de tänkt skjuta? På fysiken?”, frågar sig Aleksijevitj (2013, 11). Med dessa fraser fångar hon den förvandling som sker framför hennes ögon. Det är sovjetmänniskan, välbekant med krigets problemlösningstrategier, som i sin villrådighet inför de atomer hon försöker tämja till underkastelse blir tjernobylnmänniskan.

Omkring henne (tjernobylnmänniskan) var det en ny värld. Och en ny fiende. Döden hade plötsligt många okända ansikten. Den syntes inte, man kunde inte ta på den och den saknade lukt. Det fanns inte ens ord som kunde uttrycka hur människor plötsligt blivit rädda för vattnet, jorden, blommorna och träden. (Aleksijevitj 2013, 12)

Sedan stiger författaren åt sidan och låter röster, vittnesmålen av människor som på olika vis berörts av kärnkraftsolyckan komma fram. Omfattningen av det mänskliga lidandet är ibland överväldigande. Även om det är omöjligt att bortse från strålning, sjukdom och död, att en femtedel av Belarus räknas som kontaminerad mark, rymmer verket även viktiga iakttagelser beträffande konsekvenserna för konsten. En lärare sörjer över att tjernobylnbarnen inte längre bryr sig om litteraturen. Beröringspunkterna med deras och klassikernas värld är helt enkelt för få. Science fiction med sina drömmar om nya världar nämns som undantag. Inga beröringspunkter mellan verket och världen – är det inte en författares mardröm? Men det är inte över författaren man gråter, utan över barnen – människan.

För fåglarna

Det blev en diktsamling trots att jag tvivlade och tappade fästet i en värld med krig på kontaminerad mark. Då jag blivit ombedd att säga något om den så kallade skrivprocessen är det det jag tänker på – då skriket fastnade i halsen, meningslösa ord utan en värld att landa i. Minnet av Tjernobyl i vardagsrummet med mamma och pappa är trots allt ett av de tydligaste minnen av oss tre tillsammans, ensamma och levande – nu är de båda döda. Borde jag förklara att solen var orubblig? Den gick ner och steg upp som förut, jag övergav inte ens den litteratur jag älskar för science fiction. Objekten för mina egna tillfälliga otrohetsaffärer är helt enkelt andra. Ett inre kaos kan gödas med att hjälplöst förlora sig i katastrofuppdateringar för att sedan nollställas med Netflix. Som psykologisk reaktion är det begripligt, men jag kan känna en oro för att botemedlet för att hålla fast vid sina sinnen är så vedertagen. Då jag en tid efter min mammas bortgång blev sjukskriven ordinerades jag två veckor med vila och Netflix, uttryckligen hömppä, som den förstående läkaren menade att jag och min hjärna behövde. Det är med tanke på omständigheterna inte lägligt för en sorgtyngd patient att i den situationen opponera sig, man tackar och tar emot, men ibland grubblar jag och tänker att läkarkåren skulle må bra av att inkludera en dos Houellebecq i sina rekommendationer. Inte för att jag tror på dess läkande egenskaper, men det skulle uttrycka en insikt om människans existentiella villkor – lidandet och sorgen.

Jag vet alltså mycket lite om skrivande. Därför vänder jag mig till andra, snappar upp bilder och uttryck, vrider, vänder och tar fräckt det jag vill ha. Jag tror på konstens förmåga att förvandla skit till guld, eller barnalstring om man är lagd att att se det så. I Isabella Nilssons *En bok för ingen – Brev från en underpresterande övermänniska* flyttas fokus till andra kroppsliga regioner:

Jag skriver överhuvudtaget inte böcker. Det är mer som om stoffet samlas till en hårboll och när den är tillräckligt stor kräks jag upp den och skickar den till förlaget. (Nilsson 2022, 17)

Om det inte är en tröst, så är det hoppfullt. Det är en demokratisk tanke. Var och en med sin fönstervy, var och en med sina uppställningar eller avkomma.

Det är egentligen författaren vid fönstret som förbryllar mig mest. En klaustrofobisk bild. Blir det inte väldigt dålig luft där inne? Vill hon inte gå ut? Eller är hon inlåst? Träden har blivit så gröna – en process som skett rakt framför hennes ögon och ändå gått henne förbi. I Aleksijevitjs *Bön för Tjernobyl* vittnar filmfotografen Sergej Gugurin om en sommardag i den kontaminerade zonen:

Jag hade upptäckt ett blommande äppelträd och börjat filma... humlorna som surrade, den brudvita färgen... Och samma sak igen: människor i arbete, trädgårdar i blom... Där står jag med kameran i handen och fattar inte vad det handlar om... Någonting är på tok! Exponeringen är normal, bilden är bra, men någonting är på tok. Och plötsligt slår det mig: jag känner inga dofter. (Aleksijevitj 2013, 174)

Efter kärnkraftsolyckan var det Gugurins uppgift att filma propagandamaterial som bekräftade att bekämpningen av radioaktiviteten var lyckad, att människan än en gång hade segrat. Därefter återvänder han varje år. Han filmar djuren. Aleksijevitj (2013, 183) skriver:

”Vad filmar du?” undrar folk. ”Se dig omkring... Det är krig i Tjetjenien...” Men den helige Franciskus predikade för fåglarna.

Referenser

- Aleksijevitj, Svetlana (2013): *Bön för Tjernobyl – Krönika över framtiden*. Stockholm: Ersatz.
- Houellebecq, Michel (2020): *Hålla sig vid liv*. Malmö: Ellerströms förlag.
- Knausgård, Karl Ove (2016): *Ut ur världen*. Stockholm: Norstedts.
- Nilsson, Isabella (2022): *En bok för ingen – Brev från en underpresterande övermänniska*. Malmö: Ellerströms förlag.
- Mannheimer, Sara (2023): *Tvivlet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Den månghövdade skalden. Röster i Olof von Dalins rolldiktning

Daniel Möller

Det var under arbetet med min doktorsavhandling, *Fänad i helgade grifter. Svensk djurgravpoesi 1670–1760* (2011), som jag närmare lärde känna Olof von Dalins diktning. Jag minns när det plötsligt gick upp för mig att Dalin ibland skrev medvetet dåligt, att han med andra ord författade avsiktliga pekoral. I en gravdikt över en tik låter han en av sina pseudonymer, Salig Gubben, som ”författat” poemet, göra sig skyldig till en oanständighet. I egenskap av pekoralist är den uppdiktade författaren dock helt ovetande om fadäsen i texten. En av minnesbilderna av hunden lyder:

Hon var aldrig löpsk efter stor *character*:
et ben under bordet hon älskade mer;

Dalins tanke har här sannolikt varit att åhörarna, när dikten lästes upp, skulle klara av att urskilja en ekivok anspelning, som diktens ”författare” inte åsyftat. Om dikten läses på Salig Gubbens vis, framstår tiken som sedlig och ärbar – hon vill endast ha ett saftigt ben att knapra på under bordet. Men om den läses på det sätt som Dalin med hjälp av tvetydigheten möjliggör, fick tiken sitt erotiska

lystmäte – och lät sin lidelse släckas av vilken byrackelem som helst under bordet eller, om sådana inte stod att finna, mot ett bordsben.

När avhandlingen var färdig bestämde jag mig för att fortsätta forska om Dalins författarskap, vilket så småningom resulterade i studien *Rolldikningens poetik. Olof von Dalins experimentella tillfällesdiktning* (2019). Utifrån frågan vad Dalins benägenhet att inta olika roller betydde för hans litterära verksamhet – hur olika skrivsätt alstras genom dessa rolltaganden – analyseras där Dalins mycket omfattande och variationsrika tillfällesdiktning.

~

Olof von Dalin (1708–1763) är en skepnadsskiftande person och diktare. I sina texter anlägger han gärna masker, talar genom främmande, uppdiktade munnar. Dalin är därmed inte bara *en* författare, utan många. Han föregrep Carl Michael Bellman (1740–1795), som i likhet med sin förebild Dalin gav liv åt olika karaktärer och talade och sjöng med olika poetiska tonfall. Olof Lagercrantz har (i *Svenska lyriker*, 1961) om Bellman sagt att han ”sjunger för oss med till hälften bortvänt ansikte”. Detsamma kan sägas om Dalin.

Trots att Dalin är den förste i svensk litteratur att systematiskt och fullödigt ägna sig åt rolldikning, är han idag i stort sett ihågkommen endast som grundare av den första svenska tidningspressen av betydelse samt som författare av ett knippe snillrika, allegoriska berättelser på vers och prosa.

Som poet var Dalin såväl formmässigt som innehållsligt påfallande mångsidig. I sin introduktion till författarskapet, *Olof von Dalin. Samhällsdebattör, historiker, språkförnyare* (1997), skriver Ingemar Carlsson:

Få svenskar har skrivit så många dikter som han och förmodligen ingen så många sorters vers. Det finns allt man kan begära av en skald: epos, lyrik, drama på vers, religiösa dikter, reflexionspoesi av olika slag, politisk vers, herdevisor och naturlyrik, sällskapspoesi, bordsvisor, sagor, fabler, gåtor, charader osv.

Rollpoetiken är utmärkande för Dalins hela författarskap men är mest framträdande i de variationsrika och till stora delar ännu opublicerade och okända tillfällesskrifterna. Där gör han påfallande ofta bruk av

olika författaridentiteter. Precis som de samtida författarna Voltaire och Defoe höll sig Dalin med åtskilliga pseudonymer. Defoe och Voltaire hade drygt hundra vardera, Dalin omkring hälften så många. Adrian Room förtecknar i *A Dictionary of Pseudonyms* (1989) både engelsmannens och fransmannens pseudonymer, och bland den senares finns exempel som "Abbé de Saint Pierre", "Le Jésuit des anguilles" (Ål-jesuiten) och "Une Belle Dame", och hos den förres finns namn som "Tom Bankrupt", "Penelope Firebrand" och "Hubble-Bubble".

I likhet med Defoes och Voltaires alter egon är Dalins ofta engångspseudonymer, något som kan förklaras med att det är lättare för en författare att dölja sin verkliga identitet om han eller hon använder många olika namn, men som i Dalins fall lika ofta kan ha haft sin förklaring i pur experimentlusta.

Dalin hade således en mycket stor böjelse för att i sitt författarskap inta roller och anlägga masker. Redan i veckotidskriften *Then Swänska Argus* introduceras i första årgången 1732, efter modell från engelska *The Spectator*, fem stycken "Argi Auctorer" som via författaren för ordet – påhittade gestalter såsom karolinen Hierts-kott och hovmannen Ehrenmenuett med flera. Därtill hörde maskerader till de mest uppskattade nöjena i Stockholm under Dalins tid. På drottning Lovisa Ulrikas födelsedag den 13 juli 1752 hade man exempelvis anordnat en maskerad där olika personer framträdde utklädda och inför drottningen framförde varsin dikt, något som sannolikt arrangerats av Dalin, som själv deltog. Nils Adam Bielke (1724–1792) räddade några av Dalins original, som förvaras i Kungliga biblioteket, och samtliga kända dikter från tillfället (19 stycken) skrevs av på Lovisa Ulrikas eget initiativ. Därmed bevarades både några till av de maskerade dikter och några fler angivelser om vilka de uppträdande var bakom maskerna. Så här lyder "Marsk. [Gustaf] Horn såsom Käck":

Blixt, dunder, mord och brand, uphören nu i Norden:
Et Himla-foster här nedkommit är på jorden:
Ehur jag älskar fält och *Mars* i elden wred,
jag kastar mig dock spak för denna wagga ned:
Wi äro alla barn af detta Barnet dyra,
som hundra tusen man kan med et finger styra:
jag önskar det alt godt och dricker et stop öl,
men all min fadderskänk består i lite miöl:
när äggen kommer til, så kan man något baka,
då blir min *Compliment* til slut en pannekaka.

Under 1600- och 1700-talen uppfattades diktaren ofta som en rollgestaltare. I *Les Beaux arts réduits à un même principe* (1746) av Charles Batteux, ett av senklassicismens mest kända litteraturteoretiska arbeten, påpekas att poeten precis som skådespelaren bör ha förmågan att leva sig in i olika roller och karaktärer. I likhet med skådespelaren skulle poeten således sätta på sig masker och i diktens form ge uttryck åt olika hållningar. Dalin var inte obekant med dessa tankegångar. I en visa från cirka 1752 diktar han: "Förr skal lifwet hos mig fela, / Än jag ej skal *roller* spela." I prosastycket "*Oratio Panegyrica* öfwer en *Masque*" (ungefär 'Lovtal över en mask') skiljer Dalin mellan utvärtas och invärtas masker. "At *masquera* kropp och ansigte är nöjsamt", skriver han i denna skämtpanegyriska oration och tillägger: "Ehuru stort tycke jag har för utvärtas *Masquer*, så törs dock inte min *Panegyriska* ande upsätta dem så högt, som de invärtas [...]: En hemlig Fiende liknar en Wän, och en *Tartufe* har *mine* af et Helgon."

~

De många rolltagandena innebar att Dalin kunde röra sig fritt över såväl stånd- som köns-, yrkes- och epokgränser. Bland annat hände det att han författade dikter under namn av olika kvinnliga karaktärer, precis som Defoe och Voltaire, texter som med andra ord kan beskrivas som en sorts genuslekar. I ett brev på prosa, "Jag hawer länge öfwerlagt", skriver författaren till sin vän Carl Fredrik Piper (1700–1770) under namnet Elisabet Hoffman, en okänd och sannolikt fiktiv person. Med det troligen likaledes fiktiva namnet "*Brita i Tängerås*" undertecknar Dalin 1759 en dikt i förvänd handstil till Ebba Charlotta Douglas (1696–1773), "D. 25 Februari" ("Min Nädiga Grefvinna och käraste HerrNäd"); själva undertecknandet följs av något slags bomärke.

En annan sådan text, "En liufig wisa på den stora *Kerstine*-dagen d. 24. *Julii* 1748", är undertecknad "Karin på Långholmen", en rolldikt som påminner en del om Bellmans "Fattig gumma med svafvelstickor och flinta", signerad "Annika Michelsdotter / I Fattigstugan". Långholmen var en bebodd ö i Mälaren under familjen Pipers Engsö. Det är alltså ön och inte kriminalvårdsanstalten som äsyftas (vars verksamhet som rasp- och spinnhus inleddes 1724). "En liufig

wisa...” är skriven i medeltida balladstil med tillhörande omkväde och innehåller en anspelning på att Karl Knutsson Bonde den 20 juni 1448 inledde sin första kungaperiod. Även andra referenser till svensk senmedeltida (person)historia ingår i dikten. Dalin har här – liksom i en rad andra skönlitterära produkter – kunnat ösa ur arbetet med sin omfattande historieskrivning, samlad i *Svea Rikes Historia* och utgiven i fyra delar mellan 1747 och 1762. Till exempel syftar ”*Biskop Otto i Westerås*” på Otto Olofsson Svinhufvud, en verklig person, känd bland annat från inbördeskrigen 1500–1518.

Precis som oftast är fallet i de autentiska medeltida balladerna är omkvädet i ”En liufig wisa...” bara utskrivet i första och sista strofen, för att i de resterande stroforna markeras med förkortning. De sex första av de sammanlagt elva stroforna i balladimitationen lyder:

Kung *Carl* regera i Swerjes land
nu jemt för trehundra år:
Fru *Kerstin* war hans doter försann:
jag mins henne liksom i går.
ty *Kerstin* wi wörda och prisa.

Fru *Kerstin* hon har en Sondoter hafft,
som hette fru *Kerstin* som Hon:
Hon brukade första hufwan af taftt
och lärde sig först siunga Tron.
ty *Kerstin* etc.

Men hwad jag om henne minns som bäst:
hon månde på *Engsö* bo:
der hade hon mången ypperlig gäst:
jag hade der mången god ro. ty etc.

På *Engsön* war då en Herredag:
Fru *Kerstin* tände up lius:
Hon bullade up med alla slag
och fylte båd skålar och krus. ty *Kerstin* etc.

Och Biskop *Otto* i *Westerås*,
Han strök sit förgyllande Skägg,
och han wälsigna båd säng och bäs
och sielfwa den hårda wägg. ty *Kerstin* etc.

Och Biskop *Otto* sade så här
i bänken, der han satt:
Fru *Kerstin*, I ären mig mycket kär,
jag önskar Ehr mången god natt. ty etc.

Dikten är undertecknad ”Karin på Långholmen. Oldtfru för Gummorna under Engsö.” För att ytterligare stärka intrycket av autenticitet har Dalin varit avsiktligt inkonsekvent i utförandet av det förkortade omkvädet och ibland skrivit ”ty Kerstin etc.” eller bara ”ty etc.” på en egen rad efter strofsluten, emellanåt på samma rad som den sista raden i stroferna. Det råder inget tvivel om att den här dikten har sjungits, precis som så många andra av Dalins tillfällesdikter.

Originalen är präntat med förvänd handstil. Att båda är Dalins egenhändiga manus är enligt utgivarna av författarens *Samlade skrifter* troligt, eftersom de ingår i Carl Fredrik Pipers kollektion av författarens egenhändiga verk. Dalin framträdde i sällskapen ofta som en mindre lärd karaktär – ett slags *happy fool* –, ibland med handstilen anpassad därefter. Kanske skedde det genom ett maskerat uppträdande på Christina-dagen på slottet Engsö (med modern stavning Ängsö) i Västmanland, där Dalins verskonst var en central del av underhållningen.

Två år tidigare hade Dalin skrivit ”En wacker wisa på den dyra *Christinæ*-dagen d. 24. *Iulii* 1746”, en dikt eller visa som han undertecknat ”En underdånig tienarinna / *Kerstin* i *Stamdal*”. Den hör också hemma i det mycket aktiva sällskapslivet på Engsö. Om pseudonymen ”*Kerstin* i *Stamdal*” varit en uppdiaktad person eller någon verklig förebild i Engsös närhet är inte känt. Några år senare skrev Dalin en ”Hiärtrörande Wisa på den dyra *KERSTINE*-dagen d. 24. *Iulii* 1750” (”Hwart skall jag mig wända så ringa och swag?”), en balladimitation med tillhörande omkväde som författaren undertecknade ”allerödmiukaste af *Kerstin Kerstinsdoter*, hushållerska vid *Ulriksberg*”.

Ett ”Brev för Catharina Charlotta Taube” (”At det du gör är mig kärt”) är undertecknat ”Charl. Dollfeder”. Endast 14 år gammal, 1737, hade Catharina Charlotta Taube (1723–1763) under namnet ”överste Charles Dollfeder” blivit ledare för orden Lifsquadronen, där hon blev vän med Dalin. Den svårlästa handskriften i brevet till C. C. Taube uppges vara en ”copia”, och sannolikt är ortografin en del av fiktionen. Som noterades ovan, förvrängde eller förvände Dalin inte sällan handstilen när han skrev vissa av sina rolldikter, och han kunde även förvanska stavningen av somliga ord. Det gör han i den ovan kommenterade ”En

liufig wisa på den stora *Kerstine*-dagen d. 24. *Julii* 1748” – och det gör han i ”*Inventarium* widh Sandha Gårdh”, skriven under namnet ”Olof Jonbon”, fogde på bondgården Sanda, som var boställe under slottet Hörningsholm i Mörkö socken, Södermanland. Den senare är besläktad med dikten ”På *Karin*-måße-dagen d. 25 *Nov.* 1738, Gammal wisa” och med ”Underdånigt Nyåhrs-dagswärke wid Kungs-gården 1752” (”*Parnassens* nio miölkedeijor”, det vill säga mjölkerskor), författad under samma mask, ”*Olle Jonson* / Torpare och *Poët* / under *Ulriksdal*”. Den avsiktligt naivt hållna och lätt tarvliga dikten är en verifierad förteckning över lösegendom, en lek med ’inventariegenren’. Här förtecknas, som sed är, en rad föremål som uppges finnas på gården såsom guld, silver, koppar och kreatur. En strof lyder:

Silfwer.

1. Den store *Pocal* Kung *CARL* Tolfte hade,
När han sig drucken hwar afton ladhe.
2. *Item*, de Tolf Skedhar, Han brukade så snäll,
När Han förät sig middag och qwäll.
3. *Item*, det Harnesk samma Konung bar,
När Han för Fienden rädder war.
4. *Item*, Kung *GUSTAV ADOLFS* Knif-fodher,
När Han *tracterade* Påfwen och hans Modher.
5. *Item*, *Sanct Britas* stora Monstrans,
Som i det nya Klostret i Wastena fans.
6. *Item*, *Sanctis Érics* och *Sanct Olofs* Spårar,
Som brakt den Babyloniska Draken til tårar.
7. *Item*, min Nädig Fröken *Charlottas* Nattduk,
Som hon fick i *Testamente*, då hon sidst war sjuk.
8. *Item*, min Nädig Fröken *Ulricas* Sadel,
Hwarmedh hon sidst mönstrade then *Qwinliga* Adel.
9. *Item*, min Nädig Fröken *Ebbas* Skobeslag,
Som hon ärnar til sin Bröllops-Dag.

Det är som synes det latinska *item*, ’likaså’, som flera gånger avsiktligt skrivits ”*Item*”. Även det ovan nämnda versbrevet under namnet Elisabet Hoffman är präntat med förvänd piktur för att på skämt förege att en annan person än den egentlige författaren hållit i pennan.

I en visa till grevinnan Beata Douglas (1694–1773), som enligt fiktionen är författad av ”Olof Jonsson” och tre systerdöttrar Falkenberg, har Dalin undertecknat med ”Olof Jonsson” i minsta

möjliga stil. Ytterligare en dikt av författaren är laborativt präntad med avsiktligt svajiga rader.

Det bästa exemplet på denna skrivpraktik – texter där författaren använt förvänd handstil – är dikten ”Underdån Ödmiukt *Memorial*”, som uppges vara undertecknad av inte färre än tolv fiktiva karaktärer. Dikten lyder:

Underskrefne TomteGubbar
i de mörka *Cammar*-hwalf;
ingenting wår dwala rubbar:
men i dag wår boning skalf:
Himlens hand har säkert gifwit
denna dag, hwars krafft wi känt,
och i Jorde-böcker skrifwit
för wår ädla *President*.

Millioner Band och *Acter*
båd i källrar och i lofft
dansa effter wiße takter
denna dag utur sit stofft:
Gamla Liquidationer
hålla sådant glam och gny
at wi stundom som *Poltroner*
ned i norra strömmen fly.

Tag med wördnad nu til goda,
Rikzens Man och Kronans Stöd
altid kunnen I förmoda
Lyckans tienst til öfwerflöd:
Himlen, som så gerna medlar,
at alt faller dygden til,
gif Ehr räntor och persedlar
af alt hwad Ehrt hiärta will.

Men hwad är det för et läte,
som wi höra denna stund?
Hwart et Län och Höfding-Säte
ropar liksom med en mund:
Edra dagar sig förmere,
liksom Sällhet i Ehrt Bo!
Hälsan i Ehr kropp regere!
i Ehrt Sinne ständig ro!

Stockholm d. 20. febr. 1749.

<i>Olof Uglebo.</i>	<i>Jesper Tagelperuk.</i>	<i>Johan KanjnÖga.</i>
<i>Jochum Gräl.</i>	<i>Torbiörn på Holmen.</i>	<i>Ebbe Bläckplump.</i>
<i>Holger Bakränta.</i>	<i>Håkan Sterbbus.</i>	<i>Ifwar Zifra.</i>
<i>Niße Knif.</i>	<i>Eskel Kladd.</i>	<i>Ambiörn Kalfskinn.</i>

De tolv fiktiva karaktärerna i Kammarkollegium tänks uppvakta sin ordförande, Carl Fredrik Piper. Idén har Dalin således fått från vardagens ämbetsmannaliv, kanske i synnerhet från ordensväsendet och Awazu och Wallasis, där han vid sidan av den formella arkivarie- och sekreterarfunktionen alltså även verkade som skriftställare och uppstågsmakare – och där samme Piper var ordensmästare.

I ett av Awazu-ordens dokument, en promemoria daterad Stockholm den 21 mars 1733, bevarat i handskrift i Krageholms slottsarkiv, återfinns namnen på tolv av de ledande ordenspersonerna – på sedvanligt sätt längst ned på dokumentet: Johan Gabriel Sack (1697–1751), Gustaf (Jacob) Horn af Rantzien (1706–1756), Carl Bonde (1709–1740), Clas Ekeblad (1708–1771), Claes Rålamb (1682–1751), Adolf Mörner (af Morlanda, 1705–1766), Claes Gustaf Rålamb (1705–1765), Carl Harald Strömfelt (1709–1775), Carl Fredrik Hamilton (af Hageby, 1705–1753), Carl Johan von Mengden (1702–1763), Gustaf Fredrik von Rosen (1688–1769) och Carl Wilhelm von Krassow (1699–1735).

Namnen är uppställda nästan exakt som i ”Underdån Ödmiukt *Memorial*”, vilket kan uppfattas som en hänvisning till detta skriftbruk.

Dalin trädde även in i rollen som hund – och lät ibland fiktiva präster skriva dikter om hundar. Poeten kamouflerade ofta sin kritik av det andliga ståndet med humor. Det förra äger rum i ”Fadderbrev på vers för hunden Snälla till Beata Catharina Ribbing”, en dikt i tiken Snällas namn, undertecknad ”underdånig tienarinna / *Snälla* / den röda”; det senare sker i ”D. 14. *Maj 1753*”, ett poem till hunden Valet (”*Valet*, du trygga kreatur”), som uppges vara författad av prästen Nicopompus.

~

De fiktiva prästerna är många i Dalins tillfällestexter och brevflora. En epistel av den 1 januari 1747, skriven på latin till Ulrica Christina Mörner från ”*Olaus, Pastor Loci*” (’pastor på orten’, *Loci* uttalat med mjukt c), är ytterligare ett av många exempel på detta. Olaus är föregiven kyrkoherde i det påhittade Ulriksbergs pastorat på Engsö. Brevet är en smula makaroniskt eller rotvälskt så tillvida att det innehåller franska ord och ordstammar och därtill en

hemsnickrad svensk-latinsk glosa, nämligen "*Iule-grisium*". Det inleds med hälsningsfrasen "Illustrissima Domina Comitissa, Protectrix et Patronessa Clementissima!" ('Lysande fru Grevinna, Mildaste Beskyddarinna'). Brevet är således en devot supplik, avsett som en kritisk-humoristisk allusion på det slags mycket servila brev som präster tidigt i karriären ibland skrev i sin traktan efter åtråvärda pastorat. Dalin utnämndes skämtsamt till *pastor loci* vid Ulriksberg på Engso domäner.

Somliga prästers jakt efter pekuniära medel, liksom den för vissa av dem karaktäristiska mångordigheten och innehållslösheten i predikningarna, parodieras av Dalin i en rad sammanhang. Det sker till exempel i ett fingerat brev skrivet i samband med firandet av grevinnan Pipers födelsedag den 16 februari 1748. Vid slutet av 1740-talet iklädde sig Dalin ofta rollen som kyrkoherde och vände sig till medlemmarna av Piper-familjen. Brevet är undertecknat "Olaus", och i rubriken apostroferas grevinnan Piper "*Patronessa Ecclesiae*" ('kyrkans beskyddarinna'). Den inledande, avsiktligt omständliga och absurda meningen lyder:

Större delen af thenna tidens märkelige Kyrko-Lärare bewisa noggsamt och grundeligen uti theras lärda *operibus homileticis* [verk i prediko-konst], ei allenast, at människan nödwändigt en gång måste dö, utan ock, at hon ändteligen måste födas af sine Moders lifwe, innan hon i thenne snöda werlden kan lefwe, *transpirare, cantare, amare, habitare* & *ad pios usus donare* [andas, sjunga, älska, bo och donera pengar till fromma ändamål].

1748 skrev Dalin en obetitlad och ingressförsedd dikt till Pipers hustru Ulrica Christina Mörners födelsedag. Den är undertecknad med ännu ett fiktivt prästnamn, "*Dionysius Hjorter*":

Sinne förtienar mer at anmärkas, än alla *Cometer*: Hon tog sitt rum bredewid *Afftonstiernan* och håller mycket af Månskienet, som icke förmörkar hennes klarhet: Jag wet eij hwad namn the lärde gifwit henne; men jag kallar henne

VLERICA

Gud lät *Vlrica* blänka
i många sälla år
Och gie os åt betänka,
Hur Högt theß värde går:
En glans, den moln och dimma

eij hindra til at glimma,
bör all vår wördnad få
och aldrig nedergå.

Dionysius Hjorter.
Af Observatorio
d. 16. febr: 1748.

Med "*Dionysius*" kan Dalin syfta på en rad historiska personer med detta eller liknande namn, till exempel biskopen och helgonet Dionysios av Alexandria, även kallad Dionysios den store (död ca 265). Man kommer givetvis även att tänka på Dionysos, den grekiske natur- och fruktbarhetsguden som särskilt är förknippad med vin och rus. Med efternamnet "*Hjorter*" eller "*Hiorter*" (Dalin stavar det på båda sätten) förhåller det sig annorlunda. Olof Petrus Hjorter (1696–1750) hette nämligen en svensk astronom. Det torde alltså vara denne som Dalin här har i åtanke, något som insinueras i ingessen där författaren rapporterar om siktade celesta storheter som kometer och aftonstjärnan, det poetiska namnet på planeten Venus.

En rolldikt till Christina Maria Falkenbergs födelsedag 18/2 1739 är undertecknad "*JOSAPH.[AT] MASELIUS*", också det en påhittad präst. Denne tänks framträda som en sorts pekoral-vis-sångare. Dikten är avsiktligt naivt hållen och lyder:

Wien Winer skänka lär,
Ryßland Rußin kan man tänka,
Pommern Pommeranser bär;
Men hwad kan wäl Swerje skänka?
Korn och råg och kött och kål,
Kött och kål.
För sin synd man sådant tål.

Dock naturen ware pris,
Som i våra kalla Länder,
Liksom förr i Paradis,
Februari-blomster sänder,
Som man ser i denna dag,
Denna dag,
Pryda jorden med behag.

Denna växten i vår bygd
Bör nu ingen storm förtrycka:
Blomman bör med glans och dygd
Skjuta up til ständig lycka.
Önskom nu at Himlen wil,

Himlen wil
Lägga nådigt ja dertil.
Er min Fröken menar jag;
Men jag wil ej säga mera:
Utan på Er Födsla-Dag
Ödmjukt mig *recommendera*,
Til den lilla lägenhet,
Lägenhet,
Som kanske min Fröken wet.

JOSAPH. MASELIUS,
Owärdig *Vice-Capellan*
i Mariestad.

Med namnet Josaphat syftar Dalin sannolikt på den indiske kungasonen med samma namn i den orientaliska, medeltida berättelsen *Barlamus et Iosaphatus* (*Barlaam och Josaphat*), som innehåller både buddhistiska och kristna komponenter.

Den unga kvinna som fyllde år och som Dalin riktar sig till hette Christina Maria Falkenberg (af Trystorp, 1720–1760). Hon ingick i en av de för Dalin centrala umgängeskretsarna, och Ingemar Carlsson har antagit att lokaliseringen till Mariestad bör ha sin bakgrund i att hennes far, Gabriel Falkenberg den äldre, sedan 1735 var landshövding där. Tyvärr framkommer det inte av några kända källor ifall Dalin var närvarande under födelsedagsfirandet och om han då i så fall uppträtt i rollen som präst eller om han skickat eller låtit överlämna dikten till festföremålet.

~

Dalin lade an många masker och iklädde sig mängder av roller – både temporära och återkommande – som författare, präster, bönder, olärda, kvinnor, torpare. Ofta har rolldikterna, eller rollvisorna, haft tydlig karaktär av sällskapslitteratur – de har framförts i eller i nära anslutning till Dalins kretsar vid hovet och de högadliga familjer där han umgicks från slutet av 1720-talet och fram till sin död 1763. Dalins poetiska alstring smälte väl in i det sätt varpå man roade sig både vid hovet och i de adliga cirklarna.

Författarens rolltaganden för stundtals tankarna till Michail Bachtins definition av masken som motiv och symbol. Masken är, menar Bachtin (1986), ”förbunden med förändringens och om-

gestaltningens glädje, den glada relativiteten, det glada förnekandet av identitet och entydighet, förkastandet av alla trubbiga överensstämmelser med sig själv. Masken är förbunden med övergångar, metamorfoser, kränkningar av naturliga gränser, med förlöjligande, öknamn; masken förkroppsligar lekprincipen i livet [...].” Rollerna gav Dalin möjligheten att uppträda i en enda stor och månghövdad enmansmaskerad.

Dalin är experimentator och komiker, upptågsmakare och estradör; han är ordvig och uppfinningsrik – en högst kreativ poet. Det finns därför skäl att erinra om Dalins *gemyt*, hans humor och goda humör. Carl Gustaf Tessin har berättat att när Dalin skrattade var det visserligen ett tyst skratt, men axlarna rörde sig häftigt upp och ner; det var ett ”invärtes skratt”, som satte ”skuldrona i rörelse”. Dalin har ofta målats upp som en långt mer allvarlig person och författare än han i verkligheten var. Detta har skytt många texter av honom och därav också förståelsen av dem.

Dalin närde en fascination inför den misslyckade eller pekorala litteraturen. Han hade en dragning till den, pastischerade den ofta och ägnade sig framgångsrikt åt att med inspiration från den avsiktligt göra sig obegriplig och meningslös, spela abderitisk, tafatt och enfäldig. Lättheten hos honom att anlägga masker hörde intimt samman med hans högt utvecklade härmningsförmåga. Dalin blev tidigt en mästare i pastischkonst. Han inte bara skrev texter där han härmade olika stilar, utan han uppträdde även i sällskapslivet i rollen som exempelvis den nämna Salig Gubben eller olika påhittade präster.

Dalin är en av vår litteraturs mest uppfinningsrika författare, en kreatör och komiker av högsta klass. Få har känt till att Dalin är en av våra stora humorister. Han har tvärtom gått till historien som en av Sveriges tråkigaste författare, när han i själva verket är en av de roligaste.

Inte minst har han *lyssnat av* sin omgivning med stor framgång, något som avslutningsvis ytterligare ska illustreras med ett av de bästa exemplen på detta, en dikt på ett slags kakofoniska. I originalmanuskriptet saknar dikten titel och i författarens *Witterhets-Arbeten*, som utkom i sex oktavband 1767 (och som förutom cirka 1670 dikter även innehåller dramer, tal och texter på

prosa), kallas den ”Beskrifning af en *Cour-Dag*, til Fröken ---”. Det är Dalins allra mest polyglotta poem.

Lovisa Ulrika och Adolf Fredrik utlyste om somrarna så kallad courdag, vilket innebar att man tog emot framför allt utländsk beskickningspersonal – ”folk af alla tungomål”, som det heter i dikten – på mer lättsamma audienser. Med ”folk af alla tungomål” anspelar Dalin på Apostlagärningarnas andra kapitel och den kristna församlingens födelse, något som samtidens åhörare och läsare restlöst torde ha uppfattat. Courdagen har av författaren med andra ord förståtts som ett slags biblisk dag (eller pingstdag), där en mängd språk framträder.

Efter 1752 års courdag uppmanade en av hovfröknarna Dalin att skriva en visa, och i andra strofen parodierar han konversationen med – och mellan – besökarna:

Min Fröken will, at jag skall måla
en *Courdag* af med all sin prakt;
man ser der mycken granlåt präla:
man ser der mången skiönhets makt:
och hiärtan af båd smör och stål
och ögon af båd is och låga
och höflighet af lust och plåga
och folk af alla tungomål.

Se der, hur smuckt Hun wed sig zire:
kak Serza moj' tiebe löblü:
Quid Amor potest non sentire:
God dam ye, Ser --- but how d'ye doe?
Migraine, podager och Catharr:
E questo, che mi fa morire:
C'est à vos pieds, que je respire:
das ist ein Esel und ein Narr.

Förlåt, Min Fröken, at min penna
föll in i många språk så brott;
men skall man rätt en *Cour-dag* känna,
bör örat utstå skott på skott,
och tungan giöra språng på språng
och tankan ha sin dryga börda:
för min del bör jag honom wörda;
men tilstår, at han är et twång.

Vers ett i andra strofen imiterar danska. Den kan översättas: ’Se där, hur vackert hon talar’. Vid en asterisk till vers två, som imiterar ryska, häftar informationen ”Jag älskar dig som mitt hjerta”. Rad

tre är latin ('Kan inte låta bli att känna kärlek'), följd av rad fyra som är lätt rådbräkad engelska ('Fan ta er, sir, hur står det till?'). Rad fem är makaronisk eller svenskvulgärlatinsk ('Migrän, gikt och katarr'), vers sex italienska ('Och detta, som får mig att dö'), vers sju franska ('Det är vid era fötter som jag andas') och rad åtta tyska ('det är en åsna och en däre').

De romanska eller (vulgär)latinska orden "Migraine", "podager" och "Catharr" återfinns lustigt nog som låneord – alla på samma sida – i Carl von Linnés *Skånska resa* (1751), som var nyutgiven då Dalin författade sin courdagsdikt 1752. Det är alltså ingen djärv gissning att Dalin haft denna bok uppslagen när han skrev dikten.

Om det skeva italiensk-franska rimmet är avsiktligt eller oavsiktligt går inte att avgöra: *morire* rimmar inte med *respire*, men om Dalin uteslutit :et på det italienska verbet skulle rimmet ha varit rent. Detta görs exempelvis inom operan: *una furtiva lagrima – si puo morir – si puo morir – d'amor* ('man kan dö – man kan dö – av kärlek', vilket egentligen skulle ha varit *si puo morire – si puo morire – d'amore*). Raderna är hämtade ur *L'elisir d'amore* (1832) av Gaetano Donizetti (1797–1848).

Dikten är i alla händelser ett slags drama i miniatyr, skrivet mycket mer för örat än för ögat. Liksom i författarskapet i stort bjuds här på överraskande vändningar. Dalins kvicka och dubbelbottnade formuleringar samt idérika anspelningar gjorde honom till svenskt 1700-tals mest mångsidiga ordkonstnär.

Litteratur

Bachtin, Michail (1986): *Rabelais och skrattets historia*, övers. Lars Fyhr, Gräbo: Bokförlaget Anthropos.

Batteux, Charles (1746): *Les Beaux arts réduits à un même principe*, Paris: Gallica.

[Bellman, Carl Michael] (1980): *Carl Michael Bellmans skrifter*, XIII: *Ungdomsdikter*, 1: *Dikter av blandat innehåll*, Stockholm: Bellmansällskapet.

Carlsson, Ingemar (1997): *Olof von Dalin. Samhällsdebattör, historiker, språkförnyare*, Varberg: CAL-förlaget.

Dalin, Olof von (1767): *Witterhets-Arbeten, J bunden och obunden Skrif-Art*, I–VI, Stockholm: Nabu Press.

- [Dalin, Olof von] (2013): *Samlade skrifter av Olof von Dalin*, VII: *Brev, skrivelser m.m.*, utg. av Ingemar Carlsson, James Massengale & Gun Carlsson, SFSV XXVI, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.
- [Dalin, Olof von] (2014): *Samlade skrifter av Olof von Dalin*, VIII: *Kommentarer till Brev, skrivelser m.m.*, utg. av Ingemar Carlsson, James Massengale & Gun Carlsson, SFSV XXVI, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.
- [Dalin, Olof von] (2018): *Samlade skrifter av Olof von Dalin*, II:2, *Kommentar till Poesi*, utg. av Ingemar Carlsson, James Massengale, Gun Carlsson & Barbro Ståhle Sjönell, SFSV XXVI, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.
- Lagercrantz, Olof (1961): *Svenska lyriker*, Helsingfors: Söderström.
- Leijonhufvud, Sigrid (1931): *Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets*, I: *I krigstid*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.
- [Linné, Carl von] (1751): *Carl Linnæi Skånska Resa [...] år 1749 [...]*.
- Möller, Daniel (2011): *Fänad i helgade grifter. Svensk djurgravpoesi 1670–1760*, Lund:
- Möller, Daniel (2019): *Rolldiktningens poetik. Olof von Dalins experimentella tillfällesdiktning*, Stockholm/Göteborg: Ellerströms förlag.
- Room, Adrian (1981): *A Dictionary of Pseudonyms and Their Origins, with Stories of Name Changes*, Chicago & London: McFarland.

~

I essän återges på vedertaget sätt frakturstilen genomgående med antikva och antikvan med kursiv (den karolinska skrivstilen, så kallad tysk stil, motsvarar tryckt frakturstil). Fetstil och gradstorlek följer originalen, liksom frakturstilens kommatecken ”/”, medan ”s” och ”f” båda skrivs med ”s”.

Somliga uppgifter baseras på Svenska Vitterhetssamfundets Dalin-redaktör, docent Ingemar Carlssons insamling av originalmanuskript av Dalin och avskrifter av Dalin-dikter. Jag vill härmed varmt tacka honom för att han ställt detta material – diktmanuskript som jag valt att arbeta med samt kommentarer i form av framför allt sak- och ordförklaringar – till mitt förfogande.

Titta här! – om litteraturläsning, skola och lärarens pedagogiska gest

Katarina Rejman

När de stora internationella undersökningarna PISA (som undersöker 15-åringars kunskaper inom läsförståelse, matematik och naturvetenskap) och PIRLS (som undersöker läsförmåga och attityder till läsning i årskurs 4) publicerar resultat, vilket de gör med några års mellanrum, då vaknar intresset för läsning, läsförståelse och läs- och litteraturundervisning. Ofta är tongångarna alarmistiska, resultaten sjunker och lässpaniken hotar sprida sig: ”Barns och ungas läsning är en ödesfråga för hela samhället”, skriver det svenska Kulturrådet i sin rapport (2023). Frågan om läsning och läsfrämjande arbete landar hos många aktörer, men givetvis också i skola och lärarutbildning. Hur ska man arbeta för att främja läsutvecklingen och attityderna till läsning bland elever och lärarstudenter?

Allt det som rör läsning är komplext. Kognitionsforskningen har visat att människan inte är född läsare. I inledningen till sin bok *Proust och bläckfisken. Berättelsen och vetenskapen om den läsande hjärnan* (2012) skriver Maryanne Wolf att hon vill få läsaren att omvärdera sådant som tagits för givet, som hur naturligt det är att barn lär sig läsa. Det är nämligen inte alls naturligt.

Människan har inte några specifika gener för läsning, och varje barn, i varje generation, måste därför kämpa hårt för att lära sig läsa. Men det fantastiska är, skriver Wolf, att den mänskliga hjärnan är så plastisk att den med övning faktiskt kan lära sig läsa, och i och med det dessutom förändras och utvecklas, fysiologiskt och intellektuellt. Läsning sätter i gång en explosion av kognitiva och mentala processer i hjärnan: uppmärksamhet, minne och därtill en rad lingvistiska, semantiska och visuella processer. Nya synapser och nätverk skapas, och därmed alstras rika associationer, insikter och slutsatser. Läsaren gör kognitiva genombrott – och förmår tänka nya tankar. Läsaren kan också stiga ut ur sig själv och känna med den andre. Enligt Lisa Zunshine (2006), som är litteratur- och kognitionsvetare, har litteraturläsning en avgörande roll för vår mentaliseringsförmåga och hon menar att det är en av orsakerna till att man läser litteratur, nämligen att man är nyfiken och vill lära sig något om det mänskliga psyket. Att litteraturläsning har betydelse för vår empatiutveckling, det har även visats av professor i psykologi Keith Oatley. Han menar att litteraturen är vår mentala flygsimulator – skönlitteraturen är en sorts simulering av verkligheten (Oatley 1999). Filosofen Martha Nussbaum (1997) kallar det narrativ fantasi när läsaren kan leva sig in i en annan människas situation. Men för att läsningen ska främja en utveckling av empati och föreställningsförmåga krävs djupläsning, en läsförmåga som, påpekar Wolf, tar år av träning att utveckla. En van och driven läsares hjärna utför de komplexa processerna på bråkdels sekunder. Dessutom har förkunskaper, som storleken på ordförrådet, betydelse för läsutvecklingen. Så redan innan den egentliga läsinlärningen börjar är utgångspunkterna olika – barnen startar med varierande förutsättningar. Det kan leda till positiva eller i värsta fall negativa utvecklingsspiraler. Den som läser mycket utvecklar god läsförståelse och upplever läsningen som rolig och givande, medan den som läser knaggligt undviker att läsa, och därmed inte utvecklas som läsare. Matteuseffekten kallar man det, efter Matteus 25:29: ”De som har, ska få mer, och det i överflöd, men de som inte har något, från dem ska tas också det lilla som de har.” Den med sämre förutsättningar sackar ohjälpligt efter i läsutvecklingen.

Skolan har som sagt en viktig roll i sammanhanget. Skolans centrala uppdrag, demokratiuppdraget, kan enbart uppfyllas om eleverna lär sig läsa och skolan har ett kompensatoriskt uppdrag. Den ska utjämna elevernas olika utgångspunkter och förebygga ojämlikhet. I den grundläggande utbildningen, från årskurs 1 till årskurs 9, ska eleverna alltså lära sig läsa. Men som Wolf och andra med henne, exempelvis Schüller-Zwierlein med flera (2022) hävdar, räcker det inte med att läsa i bemärkelsen avkoda. Det räcker inte ens med en grundläggande läsförståelse, så kallad bruksorienterad läsning, det vill säga att kunna plocka fram relevant information ur en text. En mer avancerad läsförmåga krävs i ett textrikt samhälle, och en kritisk läsförmåga kan vara avgörande för hur man klarar sig i livet. Skönlitterär läsning är utvecklande för läsförmågan, och kanske utvecklas man även som människa av att läsa skönlitteratur. Berättelser kan fungera som speglar och som fönster, men borde framför allt, menar Stephanie Toliver (2021), fungera som teleskop som förstärker det osynliga, det som är för långt borta för att se på egen hand. Det är vår plikt, skriver Toliver, att förse unga, särskilt dem vars framtidsvisioner blivit förvrängda av våld och förtryck, med berättelser som visar att deras drömmar och visioner kanske är närmare än de trott. Genom att läsa skönlitteratur får man syn på möjligheter och litteraturen kan erbjuda nya perspektiv. Just den förmågan, att skifta perspektiv, betraktas som en demokratisk kompetens, och utgör ett starkt argument för litteraturläsning i skolan (Persson 2007).

Begreppet demokrati har dock så många innebörder att det riskerar mista sin betydelse, hävdar Gert Biesta (2003). Därför måste det ständigt ”upptäckas och återupptäckas, omskapas och omformas” (Dewey 1937/1987, 182). Det vanligaste sättet att förstå skolans roll för demokrati är att den ska förbereda eleverna för deltagande i samhället. En av Biestas bärande tankar är att eleverna i skolan inte är objekt som ska fostras och formas, utan ska ses och behandlas som aktiva subjekt med ansvar för sitt eget lärande. Hans utbildningsdefinition av demokrati lyder: ”den situation där alla mänskliga varelser kan bli subjekt” (2003, 65). Biesta föreslår att elever, i stället för att undervisas *om* demokrati, bör uppleva demokratiska livsformer och demokratiska kvaliteter i undervisning *genom* demokrati. Till exempel har deliberativa samtal demokratisk

potential (Englund 2007). Dessa samtal karaktäriseras av att skilda synsätt ställs mot varandra, de präglas av tolerans och respekt, av att man lyssnar på den andres argument. I deliberativa samtal strävar man efter att nå lösningar och kompromisser trots skilda uppfattningar. Genom att bereda elever möjlighet att delta i sådana samtal kan skolan skapa förutsättningar för ”politisk agens och demokratisk subjektivitet” (Biesta 2011, 2; *min översättning*).

Här har skönlitteraturen en viktig roll, eller åtminstone potentiellt en viktig roll, och många litteraturdidaktiska forskare har intresserat sig för litteratursamtal (exempelvis Hultin 2006; Tengberg, 2011). Texter som intresserar eleverna ger upphov till samtal, och texter som förbryllar dem leder till samtal om tolkningar och strävan efter att förstå och skapa mening i det lästa (exempelvis Sønneland 2019). Utmanande texter, det kan vara Kafkas *Framför lagen* i årskurs 6 (Johansen 2015) eller komplexa bilderböcker som *Hemma hos Harald Henriksson*, som har en del politiska referenser som inte är så lätta att förstå och placera i en kontext, engagerar eleverna (Åkerholm & Höglund 2022). Det obestämbara och det mångtydiga gör att eleverna stannar upp och utforskar texten, samtalar, förhandlar och omförhandlar tolkningar. Ibland är slutsatsen att vissa texter kanske inte ska förstås. ”Jag har förstäet den sådan, att den ikke skal forstås” säger en av de unga eleverna som läst Kafka (Johansen 2015, 17). En nog så viktig insikt, det att allt inte kan förstås, eller kan förstås och tolkas på olika sätt. Genom att diskutera ett litterärt verk kan eleverna således få träna sig i att diskutera, samtala, förhandla, och göra det på ett respektfullt sätt. Men då ska texter av olika slag, också utmanande och svåra texter, göras tillgängliga för eleverna, och de ska läsas tillsammans, under ledning av en lärare som iscensätter en undervisning där det är möjligt för eleverna att vara aktiva samtalsparter och tolkare av texterna. I en sådan undervisning har eleverna möjlighet att utveckla en positiv läsaridentitet. *Att bli en sän som läser* (2013) är titeln på Catharina Schmidts avhandling. Hon följer nio barn i årskurs 3 med väldigt olika erfarenheter av litteratur. Somliga har få eller inga erfarenheter av litteraturläsning, men fler referenser till populär barnkultur, andra har mycket erfarenhet av barnlitteratur. En förutsättning för identitetsskapande genom litteratur är att eleverna får arbeta med texterna, så att föreställningsvärldar tyd-

liggörs. När föreställningsvärldar bearbetas och gestaltas, skriver Schmidt, skapas minnen, vilket i sin tur bildar en personlig historia av läsning. Texter som barnen läser, men som de inte pratar om, lämnar däremot få eller inga spår. För att eleverna ska bli ”såna som läser” är det således avgörande att i undervisningen tydliggöra, manifesteras och visa fram olika slags läsare, och den kronologiska läshistorien, som är unik för varje barn, måste nedtecknas, fästas vikt vid och inventeras. Det handlar om att göra barnen delaktiga, att utifrån deras tankar, frågor och erfarenheter metodiskt gestalta ett utforskande textarbete där olika texter, både pappersbaserade och digitala, populärkulturella texter ingår.

Att iscensätta en sådan undervisning har sina utmaningar. Utmaningarna sitter i skolans ramfaktorer (Lundgren 1972), sådant som är bortom lärarens kontroll – tiden avsatt för undervisning, läroplanens mål och elevgruppen är exempel på sådana faktorer. Men också det politiska klimatet utgör utmaningar för den form av litteraturundervisning som skissats ovan, den som inte alltid utmynnar i tydliga och mätbara inlärningsresultat. Borsgård (2021) undersöker i sin avhandling idén om litteraturundervisning som ett medel för demokratifostran i förhållande till idealet om mätbar kunskap, som är så framträdande i den politiska diskursen. Han visar hur EU:s policydokument alltmer betonar ekonomiska intressen samtidigt som de demokratiska ambitionerna minskar. Konst och humaniora ses som värdefulla främst för den ekonomiska tillväxten. Läsfärdighet och litteracitet betraktas som viktiga för kritiskt tänkande och ekonomi, det vill säga för samhället i stort, medan skönlitteraturen hör till den personliga sfären. Skönlitterär läsning beskrivs som en fritidssyssla, och alltså utan (större) betydelse för samhällliga funktioner. På ett nationellt plan (i Sverige) menar Borsgård att demokrati har kommit att betraktas som något fullbordat, som ska värnas och försvaras, snarare än något som ska utvecklas och fördjupas och han frågar sig om det är rimligt att optimera litteraturundervisningen som en form av demokrati- och värdegrundsarbete. Är man, frågar sig Borsgård (2022, 211) ”fel ute när man inom ramen för undervisningen försöker maximera skönlitteraturens användningsområde som en form av samhällskritik?”. Han drar slutsatsen att en viktig politisk implikation av de mätbarhetskrav som ställs i läroplanerna (och av samhället) är

en marginalisering av det han, med referens till Biesta, kallar utbildningens subjektiveringsdimension. Borsgård argumenterar för en undervisning som svarar mot elevens behov av att möta ovisshet och ickevetande. Mötet med det man inte riktigt begriper är en del av subjektiveringsdimensionen. Osäkerhet och obestämbarhet är ju sådant som litteraturen, och konsten i ett bredare perspektiv, kan erbjuda.

Konstundervisningen står dock inför en dubbelkris, hävdar Biesta i boken *Konst som undervisning* (2021a). Det handlar dels om konstens sorti, och den märks i en instrumentalisering av konstens roll. Instrumentaliseringen yttrar sig, menar Biesta, i att konstens närvaro i utbildningen kan berättigas om den är nyttig för något annat, något som är viktigt på riktigt (jämför EU:s policydokument). Dels handlar det om undervisningens sorti ur konstundervisningen. Om konstens legitimering innebär att man skapar möjligheter för eleven att ge uttryck för sin unika röst och identitet, och elevernas kreativa uttryck är vad det handlar om i slutändan, förbiser man, menar Biesta, att allt barn och ungdomar ger uttryck för inte är bra eller önskvärt. Han argumenterar för ett arbete i skolan där man inte huvudsakligen underlättar för barn och unga att uttrycka sig själva, utan om att få dem att komma i dialog med världen. Då kan deras uttryck möta världen, och det kan vara en utgångspunkt för att undersöka vad det innebär att vara i världen, som ett subjekt för sina handlingar, som ett subjekt med ansvar och agens. Undervisning innebär då en pedagogisk gest som är riktande: ”Titta, där finns något som jag tror är bra, viktigt och meningsfullt för dig att ägna din uppmärksamhet åt.” (Biesta 2021a, 83). Här är han tillbaka i det han ser som så viktigt, subjektivering. Att finnas till som subjekt handlar mer om *hur* man är, eller försöker vara, än om *vem* man är.

Biesta använder tre begrepp för att beskriva det pedagogiska arbetet: avbrott, fördröjning och stöttning. Genom att stanna upp, och visa – titta här! – vänder läraren elevens uppmärksamhet mot något (kanske en roman). Fördröjningen innebär att skapa tid och former för eleven att utforska och öva sig på att vara i och med världen. Konsten, litteraturen, har en förmåga att bjuda motstånd och fördröja, att göra oss uppmärksamma, att få oss att ”se det som varit osynligt, höra det som varit ljudlöst” (2021a, 88). Lärarens roll

är inte enbart att rikta och vända, utan också att stötta eleverna så att de inte är lämnade ensamma att irra omkring, att stötta dem så de håller ut. Alla elever kastar sig inte entusiastiskt över de texter lärare erbjuder dem, och inte vill de alltid delta i samtalen. Men många lärare vittnar om hur gemensam läsning och samtal om det lästa väcker elevernas intresse och vilja att vara med, att delta i en läsargemenskap, och litteraturen kan erbjuda undervisningen näring. Den kommer, som Biesta skriver om konstens betydelse, inte bara med det dystra, utan också med ”glädje, energi och entusiasm” (2021a, 89).

Den pedagogiska gesten, att vända och rikta elevens uppmärksamhet mot något, det är lärarens roll och ansvar. Därför är läraren central, för det är läraren som för in det nya, det som inte fanns förut, i undervisningssituationen. Det arbetet medför dock en risk, menar Biesta (2013), om än en *beautiful risk*, nämligen risken att inget lärande sker – och det har Biesta diskuterat och problematiserat i flera av sina texter (se till exempel Biesta 2013; 2021b). Han ställer sig kritisk till den diskurs som kommit att dominera utbildningsfältet, där begreppet *lärande* har vunnit mark på bekostnad av begreppet *undervisning*. Undervisningen ska ges tillbaka till utbildningen, skriver Biesta (2013), för lärande, det kan ske var som helst, men skolan, det är platsen för undervisning: ”... whereas learning is *accidental* to education, teaching, so I wish to suggest, is *essential* to education” skriver Biesta (2021b, 42, kursiv i original). Om lärandet blir det viktigaste i utbildningen medför det att eleven är den centrala, och i och med det förflyttas läraren till marginalen, och reduceras till en facilitator och coach. Men Biesta, som argumenterar för att undervisningen är det essentiella i ett utbildningssammanhang, hävdar att den – undervisningen – kommer med tre gåvor. Den första gåvan handlar om att ge något mottagaren inte bitt om, eller ens visste fanns. Det handlar om den didaktiska frågan *vad*, och gäller stoffet som läraren (med stöd av läroplanen) tar in i undervisningen, och som bidrar till att vidga elevens värld. Det är det nya, som förs in utifrån, och alltså inte härstammar från det eleven har med sig sen tidigare. Den andra gåvan handlar om att ge eleverna den dubbla sanningen, det vill säga att inte enbart erbjuda kunskap, utan att ge eleverna tillräckliga referensramar för att kunna identifiera något som kunskap, eller

sanning. Läraren ger alltså eleverna förutsättningar att gå bortom det de vet och har erfarenhet av sen tidigare. Undervisningens tredje gåva handlar om subjektivering, ett återkommande tema hos Biesta. Undervisningen ska erbjuda eleven möjlighet att tänka kritiskt och fatta självständiga beslut. Den pedagogiska ambitionen är således att väcka en längtan om att finnas till i världen på ett vuxet sätt, att inte alltid placera sig själv i centrum och att ställa sig själv frågan om huruvida det man längtar efter är önskvärt "för mitt eget liv och mitt liv med andra på en planet som endast i begränsad mån kan tillmötesgå alla mina önsningar." (Biesta 2021a, 69f). Att tänka självständigt och kritiskt innebär också att inse att allt inte går att förstå. I litteraturundervisningen har detta med meningsskapande blivit något av ett mantra – vikten av att eleverna finner en mening i det lästa. Men konsten, och alltså litteraturen, går inte alltid att förstå. Ibland erbjuder den andra typer av existentiella möten, där inga entydiga svar står att finna. I stället för att fråga "Hur ska jag förstå detta?", vilket leder till en monolog, kan man fråga "Vad försöker det här säga mig?". Då öppnar man upp för en dialog, och det är då man låter sig bli tilltalad, berörd och undervisad, menar Biesta (2021a).

Biestas tankar väcker många frågor för den som i sin vardag arbetar med litteraturundervisning. Vad betyder allt detta för den praktik där lärare planerar och genomför lektioner, seminarier och aktiviteter där skönlitteraturen har, eller ges, eller får, en roll? Hur ska lärare i skuggan av nedslående siffror – enligt senaste PISA-undersökning uppnår nästan en femtedel av eleverna i årskurs 9 inte basnivå i läsförståelse, det vill säga den nivå som anses grundläggande för fortsatt lärande – gestalta undervisning som ger förutsättningar för elevers läsutveckling? Hur kan man som lärare skapa en stämning som förenar nyfikenhet, allvar och experimentlusta? Borsgård (2021) frågar sig hur man kan motivera eleverna att experimentera, om de lärt sig att höga betyg kommer som en följd av snabba och korrekta svar. Frågorna är berättigade – dock finns det en del intressanta litteraturredaktiska studier om hur läsningen i skolan kan bli angelägen och relevant för eleverna. Till exempel kan bilderboken om Harald Henriksson sätta i gång diskussioner om främlingsfientlighet, klass och etnicitet bland eleverna i årskurs åtta. Motståndet eleverna möter i boken, som

tidsmarkörer de har svårt att greppa, blir produktivt och sätter i gång tolkningsförhandlingar där eleverna utvecklar en samhällskritisk blick. Det obestämda blir en igångsättande kraft i arbetet med litteratur och ska inte förväxlas med osäkerhet, utan ses som en öppenhet för olika möjligheter (Höglund, Åkerholm & Jusslin 2024). Genom att anlägga ett i litteraturdidaktiska sammanhang nytt perspektiv på litteraturens roll i undervisningen, den agentiska realismen, diskuterar Höglund, Åkerholm och Jusslin hur valet av litteratur kan ske i en ömsesidig relation mellan mänskliga och icke-mänskliga kroppar, och vad en bok kan sätta igång i form av tolkningsförhandlingar. De visar hur det i möten med litteratur uppstår diffraktiva vågor, vågor som när de stöter på hinder sprider sig åt olika, ofta oförutsägbara håll. Vad som kommer ut av en lektion med litteratur är således svårt att förutse. Det ska inte heller vara målet, om man tar meningen med konsten på allvar. Konstens mening är nämligen existentiell: "...konst är ett ständigt pågående och aldrig uttömmade utforskande av frågan vad det innebär att vara människa i världen, och *med* världen..." (Biesta 2021a, 116).

Skolans värdegrund, i Finland och i Sverige, legitimerar sådant utforskande och identitetsutvecklande arbete som litteraturen kan bidra till. Formuleringar som att "hantera motsättningar på ett etiskt sätt" och att "våga försvara det goda" (Utbildningsstyrelsen 2015, 7) liksom att eleverna i skolan ska finna sin unika egenart, och därigenom utveckla förmågan att "delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet (Skolverket 2022, 5)", visar på det. Litteraturläsning ska i skenet av sådana formuleringar tas på allvar, och då är det av ovärderlig betydelse att lärare och skolor får det erkännande och det stöd de behöver, till exempel i form av fungerande skolbibliotek. Och det i sin tur är en fråga som kräver sin egen mäs sa.

Referenser:

- Biesta, Gert J.J. (2003): Demokrati – ett problem för utbildning eller ett utbildningsproblem? *Utbildning & demokrati* 12(1), s. 59–80.
- Biesta, Gert J.J. (2011): *Learning Democracy in School and Society. Education, Lifelong Learning, and the Politics of Citizenship*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Biesta, Gert J.J. (2013): *The Beautiful Risk of Education*. New York: Routledge.
- Biesta, Gert J.J. (2021a): *Konst som undervisning*. Arnhem: ArtEZ Press.
- Biesta, Gert J.J. (2021b): The three gifts of teaching: Towards a non-egological future for moral education, *Journal of Moral Education*, 50(1), s. 39–54.
- Borsgård, Gustav (2021): *Litteraturens mått Politiska implikationer av litteraturundervisning som demokrati- och värdegrundsarbete*. (Diss.). Umeå: Umeå universitet.
- Dewey, John (1937/1987): The challenge of democracy to education. I J. Boydston (red). *John Dewey. The Later Works, 1925–1953* (s. 181–190). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Englund, Tomas (2007): *Utbildning som kommunikation. Deliberativa samtal som möjlighet*. Göteborg: Daidalos.
- Hultin, Eva (2006): *Samtalsgenrer i gymnasieskolans litteraturundervisning. En ämnesdidaktisk studie*. (Diss.). Örebro: Örebro universitet.
- Höglund, Heidi, Åkerholm, Katrina & Jusslin, Sofia (2024): Tidslighetens agens i litteraturundervisning: Möten med bilderböckerna *Djur som ingen sett utom vi* och *Hemma hos Harald Henriksson*. Mia Österlund, Ann-Charlotte Palmgren & Pia Ahlbäck (red.). *Tidsligheter: Ekokritiska, barnlitterära och kulturteoretiska perspektiv på tid*. Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 281–300.
- Johansen, Martin Blok (2015): ”Jag har forstået den sådan, at den ikke skal forstås” – når 6.A. læser Kafka. *Acta Didactica*, 9(1), s. 1–20
- Kulturrådet (2013): *Nuläge om barns och ungas läsning*. Kulturrådet.

- Lundgren, Ulf P. (1972): *Frame Factors and the Teaching Process. A contribution to curriculum theory and theory on teaching.* Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Nussbaum, Martha (1997): *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education.* Cambridge: Harvard University Press.
- Oatley, Keith (1999): Why Fiction May Be Twice as True as Fact: Fiction as Cognitive and Emotional Simulation. *Review of General Psychology* 1999, Vol. 3, No. 2, s. 101–117.
- Persson, Magnus (2007): *Varför läsa litteratur. Om litteraturundervisningen och den kulturella vändningen.* Lund: Studentlitteratur.
- Schmidt, Catarina. (2013): *Att bli en sån som läser. Barns menings- och identitetsskapande genom texter.* (Diss.). Örebro: Örebro universitet.
- Schüller-Zwierlein, André, Mangen, Anne, Kovač, Miha & van der Weel, Adriaan (2022): Why higher-level reading is important. *First Monday*, 27(5), s. 1–25
- Skolverket (2022): *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2022: Lgr22.* Skolverket.
- Sønneland, Margrethe (2019): *Texten som problem – en studie av litterære samtaler i ungdomsskolan.* (Diss.). Stavanger: University of Stavanger.
- Tengberg, Mikael (2011): *Samtalets möjligheter: om litteratursamtal och litteraturreception i skolan.* (Diss.). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Toliver, Stephanie (2021): On Mirrors, Windows, and Telescopes. *Council Chronicle*, 131(1), s. 29–30.
- Utbildningsstyrelsen (2015): *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014.*
- Wolf, Maryanne (2012): *Proust och bläckfisken. Berättelsen och vetenskapen om den läsande hjärnan.* Göteborg: Daidalos.
- Zunshine, Lisa (2006): *Why we read fiction. Theory of Mind and Novel.* Columbus: The Ohio State University Press.
- Åkerholm, Katrina & Höglund, Heidi (2022): Möte med det obestämbara: ungdomars tolkningsförhandlingar med bilderboken Hemma hos Harald Henriksson. *Acta Didactica Norden*, 16(3), s. 1–19.

Återpoetiseringens tid – eller polariseringens? Om poetiskt språkbruk här och nu

Johan Alfredsson

I vårt sätt att förhålla oss till vår värld förlitar vi oss alltmer på olika typer av språkalgoritmer, utformade för att stötta oss i vårt värv som demokratiska medborgare – de hjälper oss att välja bland ofta överskådliga, och svåra, alternativ. De hjälper oss också att kommunicera tydligt och rakt, ibland rentav på språk vi inte ens behärskar själva. Detta ger oss helt nya möjligheter, och sådana hjälpmedel är så klart mycket välkomna!

Samtidigt kan dock många av dessa språkalgoritmer också beskrivas som att de *styr* oss, snarare än hjälper oss. Som att de snarare utformats för att hjälpa sina skapare eller sina ägare, med syfte att få *oss* att agera på det sätt *de* vill, som kunder eller följare, snarare än som medborgare. Dessa facetter av utvecklingen är svårare att välkomna med öppna armar!

Min institutions kommunikatör höll för ett tag sedan en presentation inför kollegiet om hur vi kunde använda statistik och algoritmiska aspekter av sociala medier till vår fördel, i syfte att öka antalet studenter till våra utbildningar. Samtliga närvarande gick omedelbart i gång på denna tanke, och klev direkt över till den mörka sidan av algoritmernas kraft. Kreativiteten flödade!

Till saken hör att det rör sig om en akademisk institution som exempelvis huserar ett masterprogram som heter *Kritiska studier*, och som i påfallande mycket av de anställdas forskning förhåller sig distanserat och kritiskt till den samhällsutveckling där algoritmer vänds till marknadsaktörers fördel. Ändå skedde övergången på ett ögonblick – om än med viss glimt i ögat.

Det är uppenbart att det finns ett dilemma kring det här med algoritmer: ska de främst betraktas som hjälp eller som styrning – som medel för demokratins goda eller för marknadens starka aktörers goda? De ideologiska associationerna som är vidhäftade dessa alternativ befinner sig mil ifrån varandra. Förutom att innehålla ett kondensat av den oheliga allians som ibland kallas kalifornisk kapitalism (den teknikälskande avkomman av hippie- och yuppieörelserna) riskerar dessa två – till synes motsägelsefulla – synsätt dessutom att distansera dem som lutar åt det ena synsättet från dem som lutar åt det andra. Resultatet av en sådan distansering är rimligen polarisering och konflikt. Den bästa tänkbara effekten av polarisering och konflikt torde, i sin tur, vara något slags status quo. Den värsta effekten vore i stället en upptrappning vars konsekvenser ingen människa rimligen vill uppleva, men som tyvärr alltför många upplever världen runt just nu – i accelererande takt.

Hur ska man då våga beträda det veritabla minfält som utgörs av språkalgorithmers dubbelnatur, utan att välja sida och därigenom bidra till polarisering och konflikt? En viktig förutsättning för att som enskilt subjekt kunna förstå de motsägelsefulla aspekterna torde vara att stå i kontakt med de delar av ens kognitiva apparat som hanterar samtidighet och divergens. Jag vill i denna essä hävda att dessa delar av vår kognition går att relatera till vad som skulle kunna kallas ett *poetiskt språkbruk*, eftersom det poetiska språket förmår härbärgera just samtidighet och divergens, till och med motstridighet! Utifrån den premissen vill jag vidare argumentera för det poetiska språket som en slags kunskapsform som kan vara viktig för att stå emot polarisering, och dess konsekvenser.

Min text kan på så vis sägas eftersträva återpoetisering, med en blinkning till Bo Setterlinds upprop mot avpoetiseringen från 1954. Där och då talade han om det poetiska som något som av naturen vädjar till fåtalet, och som är starkt kopplat till andlighet och till ”människans egen hemligaste natur” (Setterlind 1954, 9–15).

När jag idag, 70 år senare, talar om behovet av en återpoetisering är det dock något annat – uppdaterat – jag åsyftar. För en religiöst förankrad poet som Setterlind stod det poetiska i kontakt med ett högre, andligt plan – ett plan där det fanns en transcendent ändamålsenlighet att lita till. Under den tid som gått sedan hans upprop har avpoetiseringen fortgått – i den mening han talar om den – i form av en stark sekulariseringsväg i vår del av världen. Detta är inte något jag vänder mig emot, i sig. Men kanske har annat viktigt gått förlorat på vägen? Min bedömning är att förvissningen om en transcendent ändamålsenlighet för med sig en tillit – och att det lugn som tillit skapar gått förlorat i sekulariseringens tid, och på många vis ersatts av ett behov av kontroll. Det poetiska språk som för Setterlind var transcendent har därmed reducerats till att bara vara divergent, motstridigt och okontrollerbart. Det som tidigare skapade ordning, i och med tilliten till något högre, skapar nu i stället ett oöverskådligt kaos. Och en kombination av kaos och brist på tillit kan lätt utnyttjas av populistiska och konspiratoriskt lagda demagoger, som i hög grad lever på att i svåra tider ge enkla och överskådliga svar på svåra frågor.

Av dessa skäl är det avgörande att inte minst de delar av samhället vi kallar akademien och kulturen – vars uppgift inte bara är att tänka rätt, utan *också* att tänka fritt – vågar påpeka att tillit och lugn kan finnas även i det som upplevs som oöverskådligt och okontrollerbart kaos. Att man exempelvis vågar förespråka tankesätt och språkbruk som kan hjälpa oss att hårbärgera och bibehålla flera ibland motstridiga tankar i huvudet samtidigt, utan att känna tvånget att behöva välja eller kontrollera. Min egen största inspirationskälla i denna hårbärgeringskonst är Tove Janssons Too-ticki, som i *Trollvinter* säger att ”allt är mycket osäkert, och det är just det som lugnar mig” (Jansson 1957, 21). I en värld där viljan att ge enkla svar på svåra frågor (betraktad som ideologi) ställs emot eftertänksamhet och rentav en faktisk ovilja att svara ja eller nej på frågor som ställs utifrån felaktiga premisser blir den senare lätt misstänkliggjord. Den anklagas för att vara högeligen ideologisk – högdragen, världsfrånvänd, elitistisk, politiskt korrekt et cetera. Men det går samtidigt att hävda att denna hållning snarast är djupt icke-ideologisk – genom att den vägrar förhålla sig entydigt i relation till komplexa problem. Men för

att det perspektivet ska synliggöras och ges legitimitet krävs ett alternativt tempo, en alternativ logik, än den idag förhärskande. I denna text vill jag därför lyfta fram, och hålla fast vid, det poetiska språket som ett sådant alternativ, inte minst dess hårbärgerande aspekter att främja såväl tillit som divergens. Det skulle erbjuda ett alternativ, som jag ser det, till rådande logik, där de tidigare nämnda algoritmerna snarast skjuter de stora majoriteterna i armarna på konspirationsteoretiker och populisterna i olika ideologiska förklådningar.

Samtidigt som populistiska argument alltmer talar till dessa majoriteter talar forskare och kulturarbetare alltmer till minoriteter, i en värld där fakta i en handvändning kan undermineras av det som numera rubriceras som alternativa fakta. När jag här talar om poetiska praktiker syftar jag därför främst på praktiker som söker kommunikation med just *majoriteter*. På så vis hoppas jag kunna visa hur det poetiska språkets hårbärgerande drag också kan synliggöra viktiga delar av de maktstrukturer som andra språkliga diskurser bygger på. I motsats till den typ av esoteriska poetiska praktiker som Setterlind i sitt sammanhang förespråkade kan poetiska praktiker som söker kommunikation med många orsaka igenkänning, öppnande och synliggörande, för fler. Och när de språkliga maktstrukturerna väl gjorts synliga uppenbarar sig möjligheter till omförhandling och förändring av dem, vilket i sin tur kan föra med sig förändring även av *andra* maktstrukturer, som rör sådant som klass, kön, härkomst, ålder, sexualitet, människa/ icke-människa et cetera.

Exakt samma värld – öppenhet och precision

För ett konkret exempel på sådant poetiskt språkbruk vänder jag mig till den svenska poeten Emil Jensen och hans välkända dikt ”Samma värld”. Jensen är i första hand singer-songwriter och scenpoet, och vänder sig på så vis i hög grad till en stor åhörarskara. Den aktuella dikten finns inspelad på ett album, har ofta framförts live, och flera gånger spelats in i sådana livesammanhang. Den har också spelats in av andra än Jensen själv, exempelvis lästes delar av den 2017 in av barn i en barnrättslig kampanj med stor spridning

online. Eftersom det rör sig om muntlig poesi har texten också ändrats från gång till gång genom åren – de framträdanden som finns inspelade skiljer sig åt textmässigt. I samtliga versioner av dikten reciteras dock ett antal motsägelsefulla och polariserade par av påståenden, samtidigt som ett lugnt omkväde kontinuerligt återkommer, och hävdar att båda påståendena beskriver ”samma värld, exakt samma värld”. Här följer de inledande stroferna, från den version som tryckts i bokform:

Jag bor i en värld där det finns en gud, och jag bor i en värld där det inte finns en gud. Och det är samma värld, exakt samma värld.

Jag bor i en värld full av minareter, judiska högtidligheter, kristna trossamfälligheter, och shintoistiska vad-deras-grej-nu-heter, och det är samma värld, exakt samma värld.

Jag bor i en nyliberal värld där folk tror på mammon och tillber tillväxtligheter och överflödigheter av materialiteter, och jag bor i en värld full av asketer, asketer utan religionstillhörigheter som blivit asketer för att dom är lågavlönade esteter som tror på sina egna konstnärligheter, och det är samma värld, exakt samma värld.

(Jensen 2015, 156)

Hopandet av motsägelsefulla utsagor och det stillsamma konstaterandet att de beskriver ”samma värld” verkar i samtliga uppläsningar vilja driva lyssnaren till insikt om att denna världs motstridiga natur är något vi behöver acceptera (tidiga versioner av dikten innehöll dock en tydlig attack mot ett specifikt politiskt parti, vilket mot bakgrund av mina resonemang ovan självklart bör ses som polariserande). Diktens syntetiserande form ger på så vis åhöraren en möjlighet att hitta tillit och acceptans i relation till vår världs motstridighet och divergens. Det poetiska språkets förmåga att innefatta motsägelser ger det också en möjlighet att inta mer än ett samtidigt *perspektiv*. I den bemärkelsen är dikten också en väl utarbetad övning i mentalisering – det vill säga förmågan att förstå att världen kan upplevas olika av olika människor, eftersom människors erfarenheter och positioner varierar. Och mentalisering torde, tillsammans med den besläktade förmågan att innehålla och hysa divergens, vara ett viktigt medel för att hålla polariseringen

stängen. Min poäng är att detta, utifrån den logik som präglar det poetiska språket, inte innebär vaghet och överskådlighet, utan snarare tydlighet. I Jensens dikt förstärks just detta av att omkvädet inte bara talar om "samma värld", utan lägger till det preciserande adverbialt "exakt samma värld" (min emfas). Samtidigheten får därigenom en precision, som kanske rentav möjliggör en tillit *utan* transcendens.

Det finns självfallet tänkare som talat om det poetiska språkets hårbärgerande förmåga tidigare. Paul Hernadi (2002) benämner denna förmåga just *samtidighet*, Mutlu Konuk Blasing (2007) talar om det poetiska språkets *icke-rationella ordning* och Jason Skeet (2017) har hävdat att denna det poetiska språkets kapacitet påminner om Deleuzes och Guattaris idé om *schizoanalys*, för att nämna några. Dessa teorier skiljer sig sinsemellan, men har det gemensamt att de strävar efter att begreppsliggöra det poetiska språkets förmåga att säga mer än en sak samtidigt, dess formmässiga öppenhet för öppenhet. Betraktad på dessa vis förlänas poesin förmågan att stödja inte bara kreativitet (förmågan att *tänka och handla* divergent), utan även den omvända sidan av kreativitetens mynnet: det vill säga kritiskt tänkande (förmågan att *förstå och förhålla sig till* divergens). Och bara att acceptera att kreativitet och kritiskt tänkande bygger på samma divergenta strukturer kan i sig ha en omvälvande potential i relation till olika typer av maktstrukturer – språkliga såväl som politiska.

I ovan nämnda artikel från 2002 talar Paul Hernadi om det lyriska som ett av människans fyra grundläggande kognitiva förhållningssätt. Enligt hans förståelse, starkt grundad i hjärnforskning, handlar det lyriska om vår förmåga att hålla koll på – och att ge "concurrent expressive accounts of ongoing experience". Det handlar inte bara om samtidighet, utan också om något med lite bredare fenomenologisk bäring, vilket antyds när Hernadi preciserar erfarenhetsflödet med hjälp av tre prepositioner: "what is happening in, to, and around us" (Hernadi 2002, 29). Han talar alltså om vår förmåga att vara uppmärksam på, bevaka och förhoppningsvis förstå det fenomenologiska och erfarenhetsmässiga – bitvis motstridigt kaotiska – flöde som ständigt pågår. En komplex kombination av erfarenhetsmässiga intryck och uttryck betraktas i denna teori som *ett* (utan att reducera det till något enkelt), vilket utgör en viktig

synvända. Dessutom sätter han explicit denna förmåga i samband med just det poetiska.

Immanens och riktning

Om Setterlinds syn på det poetiska kan sägas vara transcendent, och om jag nu eftersträvar att återvända till det han ville rädda, men *utan* transcendensen, torde det finnas något att hämta i tanken om det poetiska språket som immanent. Immanens är trots allt ett begrepp som inom både filosofi och religionsvetenskap betecknar komplex sammanlänkning utan en hierarkisk förståelse av världsalltet. I relation till detta vill jag nämna en bok av Lotta Johansson, *Blivandets pedagogik*, som adresserar behovet av pedagogisk förändring i vår samtid med hjälp av inte minst Gilles Deleuzes och Félix Guattaris filosofi. Johansson hänvisar bland annat till deras begrepp *immanenta plan*:

[...] där har allting samma betydelse, eftersom funktionen och innebörden av de enskilda komponenterna inte ses ligga nedärvda i deras anlag, utan snarare är något som skapas i mötet [---]. Fokus riktas alltså inte mot vad som *är* i form av definitioner och kategorier, utan snarare mot vad som skulle kunna *bli* genom att sammankoppla olika likställda komponenter.

(Johansson 2019, 29–30)

I detta skifte, från *varande* till *blivande*, finns något centralt, som också kan sägas ha med poetiskt språk att göra (vilket annars inte alls behandlas i Johanssons bok). För att nå dit behöver man dock betrakta poetiskt språk som icke-diskursivt, i enlighet med hur exempelvis Mutlu Konuk Blasing diskuterat det. Hon talar om att poesi, i egenskap av språkets egen konstform, har en förmåga att se,

the otherness of the material medium of language to all that humans do with it—refer, represent, express, narrate, imitate, communicate, think, reason, theorize, philosophize. It offers an experience of another kind of order, a system that operates independently of the production of the meaningful discourse that it enables. [---] It works with a kind of logic that is oblivious to discursive logic.

(Blasing 2007, 2)

En annan sorts ordning än den diskursiva alltså, ett annat sätt att förhålla sig till språklig betydelse. Men ändå: en *ordning*. När Johansson vidare diskuterar hur förändring fungerar talar hon om processer som är *rhizomatiska* (ytterligare ett av Deleuze och Guattaris centrala begrepp), det vill säga fungerar som organismer som inte växer ”framåt eller uppåt utan i alla riktningar samtidigt. Rhizomet är öppet och därmed också osäkert, eftersom dess riktning varken kan förutsägas eller styras”. Hon tar resonemanget vidare genom att säga att det handlar om ”att vara i ändring och i växt, men inte i växt i riktning mot något avgjort och definierat, utan i riktning mot något öppet och ovisst”. (Johansson 2019, 65) Återigen, ett blivande – och i detta en tydlig riktning att lita till och vila i. Too-ticki!

Ödmjukande och revolutionär molnsådning?

En som talat direkt om Deleuze och Guattari i relation till poetiskt språk är Jason Skeet. Han tar dock fasta på ett annat av deras begrepp, nämligen *schizoanalys* som enligt honom kommer mycket nära hur det poetiska fungerar. Deleuze och Guattari talar om detta begrepp i relation till bland annat kapitalismen, som enligt dem sitter fast mellan två poler:

On one side, it moves in a schizophrenic direction by decoding all flows; on the other side, a paranoid counter tendency attempts to control the processes put into play. Thus, whilst capitalism approaches the schizo limit, it must also pull back. (Skeet 2017, 97)

Enligt Skeet behöver inte poesin, till skillnad från kapitalistisk logik, stanna när den närmar sig ”the schizo limit”, utan kan ta sig förbi, och igenom, denna gräns. Han beskriver rentav detta närmande gentemot gränsen som en ”revolutionär uppgift” i förhållande till kapitalistisk logik. ”Furthermore”, säger han, ”this critical undertaking targets paranoia wherever it operates” (Skeet 2017, 97). Det revolutionära ligger därmed i denna andra logiks, andra ordnings, möjlighet att organisera på ett sätt som låter det Deleuze och Guattari kallar för det *molekylära* – och partikulära – vara överordnat det *molära* – ett begrepp som här ska förstås som

relaterat till en viss typ av en organisationslogisk norm som premierar varande framför blivande: ”under determinate conditions” (Skeet 2015, 93). Mot denna bakgrund ges det poetiska den typ av omvälvande potential som jag argumenterat för. I alla de bilder Johansson och Skeet hämtar från Deleuze och Guattari finns också en *riktning* – ett växande utåt, ett överskridande av de gränser som det molära, och det transcendent, förutsätter.

Jag vill avsluta med ytterligare ett exempel på poetiskt språkbruk som vänder sig till majoriteten, nämligen Joni Mitchells låt ’Both Sides Now’, en verklig klassiker som spelats in av hundratals artister och nått en enorm skara åhörare under det dryga halva decennium som gått sedan den skrevs. Här följer den första versen och refrängen:

Rows and floes of angel hair
And ice cream castles in the air
And feather canyons everywhere
I’ve looked at clouds that way

But now they only block the sun
They rain and snow on everyone
So many things I would have done
But clouds got in my way

I’ve looked at clouds from both sides now
From up and down, and still somehow
It’s cloud illusions I recall
I really don’t know clouds at all

När den första refrängen avslutas med ”I really don’t know clouds at all” handlar det här om allt annat än att *inte* veta. Diktjaget har erfarenhetsmässigt utvecklats – vuxit – från att känna till en aspekt av moln, till att känna till fler aspekter – till att få mer av en tredimensionell bild. Mitchells text sätter detta komplex i spel, i blivande, med hjälp av poetiskt språkbruk. Vi får veta att moln *kan* vara något underbart som öppnar för kreativitetens oförutsägbara och icke-kontrollerbara kaos, men vi får också veta att samma moln *kan* stå i vägen för precis detta. Allt i ett språk som i sig leker med klanger, rytmer och retoriska troper och figurer – och på ett exemplariskt vis härbärgerar divergens, motsättningar och samtidigheter. Det lyckas på så vis också överskrida sin egen avslutande rad – en rad som diskursivt utgår ifrån en logik som vi

skulle kunna kalla både diskursiv och molär. Den sista raden ger oss i stället en möjlighet att vila, och lita på att växandet pågår. Mötet med ett sådant språk resulterar i bästa fall i den ödmjukhet som kommer av att inse *att vi inte vet allt*, vilket är en mycket mer hoppfull syn på livet än *att tro att vi vet allt*, att vi har rätt och de har fel i polariseringens tidevarv.

Och framför allt: detta är en insikt, det är ett blivande, det är ett växande. Och kanske vågar man rentav kalla det en revolutionär uppgift.

Litteratur

Blasing, Mutlu Konuk (2007): *Lyric Poetry. The Pain and the Pleasure of Words*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Hernadi, Paul (2002): "Why Is Literature: A Coevolutionary Perspective on Imaginative Worldmaking", *Poetics Today* 23(1): s. 21–42.

Jansson, Tove (1957): *Trollvinter*. Stockholm: Geber.

Jensen, Emil (2015): *Om du inte står för något faller du för allt. Texter, noter, bilder, pyssel*. Stockholm: Telegram.

Johansson, Lotta (2019): *Blivandets pedagogik. Utbildning för en annan tid*. Lund: Studentlitteratur.

Mitchell, Joni (1967): "Both Sides Now". <https://jonimitchell.com/music/song.cfm?id=83> [hämtat 10.5.2024]

Setterlind, Bo (1954): *Poeten och samhället*. Stockholm: Bonniers.

Skeet, Jason (2017): "Applied Schizoanalysis: Towards a Deleuzian Poetics", *A Journal of Literary Studies and Linguistics*. VII: s. 86–102.

Granskaren

■ Välskriven ekokritisk avhandling om översvämningar i svensk fiktion från 2010-talet

Malin Löf Nyqvist: *Hundraårsflöden. Översvämningar i svensk samtidsprosa*. Umeå universitet, Umeå 2023.

Vi befinner oss mitt i en pågående klimatkatastrof. Översvämningar rapporteras idag alltmer regelbundet men fenomenet är inte nytt för vår tid. Berättelser från de tidigaste religiösa myterna och framåt har berättat om översvämningar, då ofta knutna till föreställningar om synd och straff. Idag används vattenkatastrofer alltmer inom genrer som ekothrillers, klimatfiktion och framtidsorienterad spekulativ fiktion. Malin Löf Nyqvists avhandling *Hundraårsflöden. Översvämningar i svensk samtidsprosa* handlar om svensk litteratur som gestaltar vatten, katastrof och plats och om litteraturens förmåga att fördjupa, och kanske förändra, vår prekära situation i en

tid av alltmer eskalerande klimatkatastrofer. Översvämningskatastrofer i litteraturen ingår i ett vidare fält i genren klimatfiktion och den del av spekulativa fiktioner som behandlar klimatkrisen.

Syftet med avhandlingen är att ”undersöka översvämningsmotivet i samtida svensk prosa för att bidra till en djupare förståelse av hur relationen mellan människan och hennes omgivning skapas och omförhandlas i litterära skildringar av vattenkatastrofer.”

De sex romaner som utgör analysernas huvudsakliga empiriska material är alla utgivna på 2010-talet och utspelas i en svensk kontext: Mikael Niemis *Fallvatten* (2012), Conny Palmkvists *Vintern* (2016), Nils Håkansons *Ödmården* (2017), och Mats Söderlunds *Åttlingarna*-trilogi (2018–2020).

I avhandlingens teoretiska bakgrundsdel gör Lof Nyqvist en fyllig genomgång av tidigare internationell forskning inom fält som tillsammans utgör den komplexa bakgrunden till undersökningen. Översvämningskatastrofer som litterärt motiv har fått en teoretisk aktualitet i och med klimatfiktionens ökande popularitet under 2000-talet. I det teoretiska avsnittet är särskilt blå ekokritik representerad men också den viktiga frågan om romanens ställning i antropocen samt ekonarratologin där några redskap till de berättartekniska analyserna hämtas. Framträdande betydelse har också geokritiska studier av litterär plats, tid och rum. Här finner vi en diskussion om det lokala relation till det globala samt en redogörelse för kronotopen och översvämningskatastroferns spatiotemporalitet. På det hela taget är detta kapitel en guldgruva för den som vill orientera sig om klimatfiktion, dess olika genrer, centrala begrepp och kritiska diskussioner inom fältet.

Del tre kartlägger översvämningsmotivets historia från skapelsemyter och syndaflod fram till våra dagars apokalyptiska användningar av vattenkatastrofer. Därtill redogörs för motivets historiska förekomst i svensk prosa. I detta sammanhang får vi ta del av kortare, men ingående analyser av många tidigare verk såsom Peter Nilssons roman *Arken* (1982) och Marianne Fredrikssons *Syndafloden* (1990). Vårfloden som rasar och svämmar över både i Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* och i Arthur Lundkvists författarskap, men också i ’Keksis kväde om islossningen i Torne älv år 1677’, en episk dikt från 1600-talet som föregått Niemis ekothriller *Fallvatten* (2012), som i sin tur utspelas längs Luleälven

när Suorvadammen har brustit. Föregångare är också Per Hallströms roman *Döda fallet* (1902) och Lars Molins *Vild-Hussen* (1973). Motivets uppenbart intertextuellt flerskiktade karaktär exponeras skickligt av Löf Nyqvist och att svensk litteratur har en tradition att berätta om översvämningar framgår tydligt. Vi får också en inblick i motivets förekomst i svensk och finlandssvensk barnlitteratur. Detta bakgrundsparti fungerar som bollplan till de kommande analyserna. Även de analyser som görs av det huvudsakliga empiriska materialet frilägger spänningar och mönster som författaren benämner en översvämningens *palimpsest*. Begreppet är visserligen tidigare välanvänt men speglar här inte bara lager av text utan också hur motivet vilar på översvämmade älvar och vattendrag som omskapats gång på gång.

Med denna ingående, litteraturhistoriska och noggrant genomförda bakgrund kan läsaren därefter få ta del av avhandlingens huvudnummer, analyserna av de litterära verk som på olika sätt representerar och gestaltar översvämningar. Söderlunds trilogi får ett gemensamt kapitel medan Niemis, Palmqvists och Håkanssons verk avhandlas var för sig. Avhandlingen avslutas med en intressant del som berör och diskuterar vatten, klimat och framtid och vad en avhandling i litteraturvetenskap kan tillföra vårt förhållande inför dessa svåra frågor.

Styrkan i Löf Nyqvists avhandling är att hon går igenom flera stora och aktuella forskningsfält, refererar säkert, korrekt och begripligt strömningar och idéer från ett flertal sammanvävda teoretiska områden. Det är klargörande och fungerar bra som bakgrund till analyserna. Det finns ett driv i argumentationen och en exakthet i språket som gör texten läsvänlig. I huvudsak adresseras den internationella klimatfiktionsforskningen. Det finns förvisso en handfull svenska litteraturvetare som har undersökt delar av samma material. Dessa presenteras dock inte sammanhållet utan förs löpande in som stöd för att driva analysen framåt. Det blir därför svårt att bilda sig en uppfattning om vad och hur mycket som har utretts vad gäller svensk litteratur och katastrofer. Om något saknas i denna i övrigt utmärkta avhandling är det en översiktlig kartläggning om tidigare forskning på svensk mark. Här får läsaren lägga pusslet på egen hand.

Avhandlingen är trots detta en mycket väl genomarbetad undersökning av ett stort antal svenska romaner som gestaltar vattenkatastrofers verkningar i vår mänskliga värld. Undersökningen är rik och leder läsaren in i klimatfiktionsernas och översvämningsmotivets många perspektiv och förgreningar, redogör för många fält av tidigare internationell forskning och avslutar med att staka ut vägen för kommande analyser. Jag förutspår att Löf Nyqvists avhandling *Hundraårsflöden* kommer att kunna användas av såväl framtida ekokritiska och klimatorienterade litteraturforskare, såväl som i undervisning om klimatfiktions och översvämningslitteratur.

Camilla Brudin Borg

■ Var finns poesin?

Johan Alfredsson & Julia Pennlert (red.): *Poesins platser – Om diktens betydelse i perifera och populära rum*. Daidalos, Göteborg 2023.

Poesi är en konstform som ofta upplevs som svår, elitistisk, som något som försiggår i marginalen. Det här är ett missförstånd, menar litteraturvetarna Johan Alfredsson och Julia Pennlert, redaktörer för antologin *Poesins platser – Om diktens betydelse i perifera och populära rum* (2023). Poesin finns överallt, runt om oss, faktiskt till den grad att den inte går att undvika om man så skulle vilja. Syftet med antologin är att demystifiera och bredda förståelsen av vad poesi är, och det görs genom att peka på olika platser i samhället där poesi förekommer, såsom på sociala medier, i dödsannonser, i reklam och i terapirummet. Därtill undersöker antologin poesin som en bildlig plats till exempel för reflektion eller för politisk diskussion. Skribenterna är akademiker främst inom litteraturvetenskap och didaktik.

I förordet skriver redaktörerna om en litteraturvetenskaplig teori som delar in poesin i centripetala och centrifugala krafter, vilket innebär poesins strävan åt å ena sidan introspektion och å andra sidan socialt genomslag. Teorin, utarbetad av amerikanska Lynn Keller, styr även bokens disposition, som delats i två delar: ”Poesi som vill in” och ”Poesi som vill ut”.

”Poesi som vill in” syftar på poesi som vill nå sina läsare på ett individuellt plan. Här finns antologibidrag om poesi på sociala medier av Julia Pennlert, om poesi i svenska och finlandssvenska dödsannonser av Catrin Norrby och Lena Rogström, ett bidrag av Mats O. Svensson om antropocen tematik i poesi, ett bidrag om användning av poesi inom terapi av Elisabeth Punzi samt slutligen ett bidrag som berör diasporapoesins förutsättningar av Namdar Nasser.

”Poesi som vill ut” tematiserar å sin sida poesins funktion i relation till samhället. I denna del ingår två antologibidrag med utgångspunkt i diktantologin *En bro av poesi* som delades ut till förskoleklasser i Sverige 2021. Det ena bidraget är författat av Ann

Boglund och Anna Nordlund, medan det andra är skrivet av Jörgen Mattlar, Olle Nordberg och Maria Wennerström Wohrne. Därtill ingår texter om poesi i det offentliga rummet av Heidi Höglund och Sofia Jusslin, användning av poesi i reklam av Carl Jönsson, poesi som politisk kraft av Carina Agnesdotter, samt hiphoplyrik av Johan Alfredsson.

Indelningen i poesi som vill in och poesi som vill ut nämns endast i förordet – den finns till exempel inte markerad i innehållsförteckningen. Orsaken är kanske att det snarast är en bred riktlinje – sällan är det enbart en fråga om antingen det ena eller det andra, de två drivkrafterna är omöjliga att helt separera från varandra. Många av texterna kunde också gott och väl ha fungerat i båda av dessa kategorier, så eventuellt kunde det ha varit tydligare om redaktörerna behållit den här indelningen som ett internt rätt-snöre.

Att bredda förståelsen av poesi, som är ändamålet med *Poesins platser*, är inte en helt okomplicerad strävan. Riskerna finns att begreppet poesi urvattnas och förlorar sin innebörd. Fjölårets stundvis intensiva debatt i Svenskfinland om litteratur och kvalitet visar på att det är ett ämne som väcker både åsikter och känslor, men också att frågan om vad som egentligen definierar poesi, eller litteratur, inte är självklar.

Redaktörerna för boken verkar undvika frågan om definitioner eller kvalitet. De nöjer sig med att skriva att definitioner av poesi ofta ”tar fasta på dess mångtydighet, samtidighet och heterogenitet” och att även de vill arbeta heterogent. Att ge sig in i diskussionen om definitioner av poesi eller kvalitet skulle visserligen riskera ta överhanden och rentav motverka syftet att bredda förståelsen av poesi. Men jag hade ändå önskat lite mer diskussion och problematisering av detta.

Faktiskt kommer vi närmast frågan i kapitlet om reklam, där Jönsson under mellanrubriken ”Vad är poesi” citerar bland annat W. H. Auden som kallar poesi för memorable speech, vilket kan översättas till minnesvärt tal. Därtill hänvisar Jönsson till Roman Jakobsons kommunikationsmodell, enligt vilken språkets poetiska funktion kan aktiveras i olika sorters texter, inte enbart poesi. Jönssons lyckas, något överraskande, övertyga mig i de paralleller han gör mellan reklam och språk, i hur reklamtext aldrig sluter

cirkeln utan låter mottagaren själv göra kopplingar. Här kommer dock annan problematik in som gäller reklamens kommersiella syften, vilket inte diskuteras. Om poesin har den potential att påverka som kapitlet – och antologin i stort – argumenterar för, kan vi också tänka oss att poesin kan missbrukas och till exempel manipulera oss att köpa saker som vi inte behöver.

Som helhet lyckas bokens mångsidiga texter visa på olika dimensioner av poesi, och balanserar hela tiden mellan instrumentella syften och poesi för poesins skull. Poesi som instrumentellt verktyg blir också ifrågasatt till exempel i bidraget ”Men poesi är något helt annat” av Mattlar, Nordberg och Wennerström Wohrne, om poesiantologin som delades ut i förskoleklasser. Skribenterna uttrycker här en frustration över att många lärare som de arbetade med tycktes vilja att dikten skulle fungera som ett pedagogiskt verktyg, för att lära barnen om något specifikt. De själva anser i stället att det att ett barn blir engagerat i en dikt är bra i sig, utan att det behöver lära sig något av det.

Den ljusblåa pärmen för antologin *Poesins platser* pryds av tecknade symboler som representerar några av texterna i boken, bland annat en mikrofon, ett kors, ett pass och en knuten hand. Teckningarnas närmast rutnätsmässiga uppställning, separerade från varandra, påminner mig om min upplevelse av att läsa boken. Antologin visar på bredden av poesi och fungerar som en påminnelse om att det faktiskt finns poesi på många fler ställen än vi kanske inser, men texterna står för sig själva och utan övergripande diskussion blir resultatet aningen spretigt. De enskilda bidragen är dock intressanta och kunde gott fungera till exempel i undervisning vid universitetet.

I förordet citeras Ben Lerner, som i den uppmärksammade boken *Varför alla hatar poesi* säger att poesin alltid lovar mer än den kan hålla, och att det är både dess lockelse och förbannelse. Kanske finns det här analogier till *Poesins platser*? Antologin har stora ambitioner, och i sitt breda anslag balanserar den mellan många möjligheter, vilket är både en styrka och en svaghet.

Hilda Forss

■ Klarsynt studie av serieadaptioner av litterära klassiker

Camilla Storskog: *Afterlives: Scandinavian Classics as Comic Art Adaptations*. Nordic Academic Press, Lund 2023.

I dagens kulturella landskap väcker kombinationen tecknade serier och adaptationer antagligen främst associationer till de populära superhjälteseriefilmatiseringarna. De bygger vidare på de transmediala universum som har sin grund i amerikanska serietidningars äventyr med trikåklädda hjältar och hjältinnor. Seriemediets historia genomsyras av gränsöverskridanden till och från andra media. Å ena sidan har seriefigurer och -berättelser använts i reklam, figurerat i hörspel, gjort inlägg på teaterscenen och levt i växelverkan med tv och film. Å andra sidan har filmer, tv-program och litterära alster överförts i serieform. Ofta har verksamheten varit ekonomiskt motiverad, men andra ambitioner, såsom en pedagogiskt motiverad vilja att smyga in högklassig litteratur till serieläsarna har också bidragit.

Camilla Storskogs studie *Afterlives: Scandinavian Classics as Comic Art Adaptations* betraktar på ett mångsidigt sätt serieadaptioner av ett flertal litterära verk och en film. Studiens material, serieadaptionerna, utgörs av en bred representation av den europeiska seriekonsten och tacknämligt också mer perifera och samtidigt mindre utforskade seriekulturer såsom den danska, svenska eller italienska. I materialet ingår Peter Madsens *Historien om en mor* (2004), AKABs *Storia di una madre* (2012), Guido Crepax korta serier 'La storia immortale' och 'Bianca in persona' (båda 1991), Pierre Dubas *Quelqu'un va venir* (2002),ANGES och Alberto Varandas två volymer *Reflets d'ecume* (1994 och 1995), Bim Erikssons *Baby Blue* (2021), Bovils och Käbesons 'Fältskärens berättelser' (1942–1944) samt Cinzia Chiglianos *Nora: Casa di bambola* (1978). De klassiker som överförts i serieform representerar olika genrer och media: H. C. Andersens 'Den lille havfrue' (1837) och 'Historien om en moder' (1848), Topelius *Fältskärens berättelser* (1853–67), Henrik Ibsens 'Et dukkehjem' (1879), Karin Boyes *Kallockain* (1940), Karen Blixens 'Den uddelige historie' (1958),

Ingmar Bergmans *Persona* (1966) och Jon Fosses *Nokon kjem til å komme* (1996).

Storskog applicerar en mångfacetterad teoretisk-metodologisk arsenal i fallstudierna. Tanken är att ett mångsidigt fenomen inte bör tvingas in i en schablon. De traditionella utgångspunkterna i adaptionsforskning, det vill säga en komparation mellan original och sekundärt verk och frågan om adaptionens trohet gentemot originalet, är följaktligen enligt Storskog möjliga perspektiv, men inte alls de enda. Den gemensamma utgångspunkten för analyserna är att en adaption kan tolkas ha ett specifikt fokus, en dominerande funktion eller idé som beskriver förhållandet mellan ursprungsverk och adaption. Storskogs fallstudier och bok är indelade i tre delar, som i enlighet med den franske serieforskaren Thierry Groensteens indelning är rubricerade medium, fabula och diskurs. Termerna tar fasta på olika fokala punkter i serieadaptionerna eller med andra ord på olika aspekter av vad som förändras och bibehålls då en text adapteras från en konstform till en annan.

Med rubriceringen medium avser Storskog sådana överföringar vars fokus är på adaptionens mediala eller konstnärliga uttryck och form, det vill säga på seriemediets berättarmässiga möjligheter och begränsningar. Vad innebär det att en berättelse överförs från ett verbalt uttryck till ett uttryck som domineras av bildberättande? Fabula syftar på adaptationer i vilka berättelsens eller intrigens överförande från en konstform till en annan är central. Vilka ibland radikala förändringar sker i handling, karaktärer eller miljö och vad säger detta eventuellt om ursprungsverket? Under rubriken diskurs behandlar Storskog fall där adaptionens historiska, kulturella och samhälleliga kontext är av dominerande intresse. Hur använder sig nytolkningen av en klassisk berättelse för att kommentera samtiden?

Begreppet adaption antyder kanske en relativt entydig relation mellan en ursprungstext och en senare version. En styrka i Storskogs studie är medvetenheten om att adaptationer ingår i mera invecklade intertextuella sammanhang, som i seriemediets fall ofta också är interikoniska. Genomgående pekar Storskog på lånanudet av bilder ur olika kontexter i serieadaptionerna. Till exempel är lånen ur svenskt historiemåleri väsentliga i Kåbesons (Knut Bengtsson) och Bovils (Bo Vilson) återgivning av *Fältskärns berättelser* i den

svenska veckotidningen *Levande livet*. Genom visuella lån från bland annat Gustaf Cederströms 1800-talsmålningar av Karl XII binder Bovils teckningar *Fältskärens berättelser* till upprätthållandet av svensk nationell enhet under andra världskriget.

Över lag är det ett nöje att läsa Storskogs analyser som skarp-synt uppmärksammar serieberättandets uttryckssätt. Utöver interikonicitet erbjuder till exempel seriernas rutindelning (både med avseende på vad som visas i en sekvens av rutor och med avseende på rutornas utformning och layout på exempelvis en seriesida), teckningsstil, färgläggning, textning och förhållandet mellan ord och bild fruktbara perspektiv på de sätt varpå de litterära klassikerna överförs i serieform. Analyserna visar hur exempelvis Madsens utdragna rutsekvenser bidrar till att framhäva moderns desperation i Andersens saga eller hur bilderna gjorda i akvarell i Dubas *Quelqu'un va venir* återger lyriska kvaliteter i Fosses pjäs.

Storskogs mångsidiga betraktelse av serieadaptioner av litterära (och en film-) klassiker bygger vidare på diskussioner inom både adaptionsstudier och serieforskning. De klarsynta och väl underbyggda läsningarna av adaptionernas bruk av seriemediets kommunikativa medel gör *Afterlives* till ett ytterst välkommet tillägg till den nordiska serieforskningen. Samtidigt pekar studien på vad som gör ett verk till en klassiker. Det är fråga om verk som å ena sidan erbjuder tillräckligt med material för nytolkningar och därmed fortsätter leva i form av nya versioner som berikar läsare och tittare i nya sammanhang. Å andra sidan skapar adaptionerna klassiker. De upphöjer ursprungsverken till eller reproducerar deras klassikerstatus.

Ralf Kauranen

■ En kritisk återerinring av humanismens arv utifrån fritänkande kvinnor och libertiner

Carin Franzén: *Fritänkandet. Kvinnliga libertiner och en annan humanism*. Glänta hardcore 11, Glänta produktion, Göteborg 2023.

I Carin Franzéns *Fritänkandet* får läsaren sig till livs en elegant och tankeväckande samling essäer om libertinism, kvinnliga intellektuella under 1500- och 1600-talen, samt en alternativ fritänkande humanistisk tradition vars arv boken vill tillgängliggöra. Syftet är alltså att visa fram denna alternativa humanism som, enligt Franzén, löpt som en marginaliserad skeptisk strömning inom renässanshumanismen. Det handlar om en öppensinnad tanke-tradition (i vilken Montaigne är central) som ifrågasätter såväl religiösa (ofta Calvins) som filosofiska (ofta Descartes) dogmer. Gärna i genrer där det litterära och filosofiska går omlott som i essäer, maximer, noveller, fabler, dikter, och brev. Franzén använder *fritänkande* och *libertinism* synonymt i inringandet av ett tidigmodernt tänkande som trotsar normer och dekonstruerar dikotomier; könsordningar omförhandlas, gränsdragningen mellan kropp och själ ifrågasätts, förnuftet detroniseras, kroppens och passionernas realitet erkänns, förhållandet mellan djur och människor problematiseras. Bilden av *humanismen* såsom identisk med en cartesiansk, sedermera kantiansk, antropocentrism är med andra ord alltför begränsad, enligt Franzén. Likväl fortsätter denna bild att reproduceras – också av antropocentrismens kritiker:

Såväl den anti- som posthumanistiska kritiken av den humanistiska traditionen tenderar således att bli reducerande när den bortser från att den tidiga humanismens historia aldrig varit enhetlig utan alltid rymt tvivel på det mänskliga förnuftets exceptionalism och autonomi.

Franzén önskar därför komplicera bilden av vårt humanistiska arv och på så vis ge oss en kritisk spegel. Poängen är alltså inte endast att åstadkomma en mer rättvisande bild av libertinismens diversifierade tänkande. Genom ett Foucaultinspirerat historiskt-kritiskt förhållningssätt vill Franzén erbjuda läsaren en självkritisk lins

med vilken vi kan omtolka oss själva och bjuda ”det hävdvunna” – *status quo* – motstånd. Detta är en frihetssökande och fritänkande ambition; boken handlar inte bara om fritänkande – den vill därtill utföra och inbjuda till fritänkande i vad författaren identifierar som en nyliberal och nyauktoritär samtid.

Bokens metod består i att göra nedslag i fyra prominenta intellektuella tidigmoderna kvinnors tanke-, skriv- och samtalsvärldar. Dessa universa växer huvudsakligen fram i en fransk salongskultur i vilken kvinnor kunde spela framträdande roller. Som Franzén betonar är kvinnorna vid denna tid redan avvikande i kraft av sitt kön. Genom att äntra det intellektuella tänkandets offentliga arena utmanar de patriarkaliska värderingar och strukturer. De kvinnor Franzén har valt att fokusera erbjuder beslätade men olikartade exempel på fritänkande: drottning Margareta av Navarra (1492–1549), drottning Kristina (1626–1689), Anne de Lenclos, även känd som Ninon (1620–1705), samt Antoinette Deshoulières (1638–1694). Franzén försöker med dessa exempel inte ge någon enhetlig definition av libertinismen, utan snarare teckna en sammansatt bild av vad fritänkande kan vara som vi sedan – estetiskt, filosofiskt och politiskt – kan tänka vidare med.

En av bokens många förtjänster är Franzéns skicklighet i att uppvisa skilda facetter av libertinismen. Hennes essäer förenas dock i en önskan att uppvärdera vad som traditionellt har betraktats som tillkortakommanden; där kritiker uppfattat brist på systematik och stringens i de tidigmoderna kvinnornas tänkande ser Franzén polyfoni och ifrågasättande av dogmatism. Hos Margareta av Navarra lyfts det dialogiska och motsägelsefulla fram i den postumt utgivna novellsamlingen *Heptameron*. Inspirerad av Boccaccios *Decamerone* skrev Margareta vad som kan ses som ett gensvar på Calvins kritik av libertinismen. Verket utforskar skilda karaktärers motstridiga uppfattningar om kropp och själ, passion och kärlek, utan att det hela mynnar ut i en entydig sensmoral: ”Genom sina noveller ger Margareta prov på en mer öppen hållning till människans ofullkomlighet – den som Calvin i sin lära hanterar dogmatiskt och polemiskt. Det är högst tänkbart att Calvins största kritik av libertinerna just handlar om att de vägrar lyda”. I detta ser Franzén en *avvikande renässans* i vilken den levda, kroppsliga, erfarenheten blir väsentlig för tänkandet på ett spänningsfyllt sätt.

Hos drottning Kristina är det hennes *Maximer*, sammanställda under 1680-talet, som står i fokus. Enligt Franzén ligger maximerens ”kritiska potential i själva diskontinuiteten, i det oavgjorda, vilket tillåter just ett utforskande av det mänskligas gränser”. Anne de Lenclos libertinism kunde synas vara den enklaste att identifiera, skandalomsusad kurtisan som hon var. Franzén undviker dock den kompensatoriska frestelsen att rentvätta Lenclos och göra henne till en tänkare bortom, eller över, kurtisanens erfarenheter. I stället understryks och undersöks hur Lenclos utmanande av det binära tänkandet om kropp och själ hämtat näring ur hennes erotiska erfarenheter och kärleksliv. Hos Antoinette Deshoulières får läsaren stifta bekantskap med ett libertinistiskt tänkande i poesins form genom Deshoulières idylldiktning. I den ser Franzén förelöpare till dagens ekokritiska ifrågasättande av antropocentrism.

Franzéns bok är en välkommen nyansering av såväl humanismen som libertinismen. I synnerhet den senare förknippas idag allt som oftast enbart med aristokratisk dekadens och hänsynslös sexuell rovdrift. *Fritänkandet* gör upp med sådana förenklande bilder och visar att vi har allt att vinna på att inlåta oss i en kritisk-historisk återerinring. Inte minst för att, om möjligt, upptäcka och utmana vår egen samtids dogmer och auktoritära tendenser i såväl litterärt, filosofiskt, som politiskt hänseende.

Ingeborg Löfgren

■ Karaktärsdöden på hädangångna – en svensk tradition?

Daniel Möller: *Om de döda allt annat än gott. Ärekränkande, burleska och infamhumoristiska inslag i svensk gravdiktning under 1600- och 1700-talen*. Makadam, Göteborg 2023.

Den omtolkning som Sveriges tidigmoderna litteraturhistoria genomgått det senaste halvsekle, genom det nya intresset för retoriken och distanseringen mot den äldre biografiskt anlagda forskningen, tillhör en av disciplinens obestridliga framsteg. Det är också ett exempel på hur en systemorienterad förståelse av litteraturens byggstenar inte nödvändigtvis står i motsättning till ett historiskt betraktelsesätt: vi har helt enkelt fått mer historiskt korrekta tolkningar av 1600- och 1700-talens tillfällesdikter genom att se dem som talyttringar inom ramen för en gemensam kod snarare än som uttryck för diktarpersonligheter. Möjligen har synsättet varit *alltför* framgångsrikt, haft en *alltför* stor generell förklaringspotential? En av dess nackdelar är att det kan leda till en illusorisk känsla av kontroll, besläktad med förhållandet mellan grammatisk kunskap och det levande talets konstigheter i studiet av främmande språk. Denna poesi är kanske, som Daniel Möller menar i sin *Om de döda allt annat än gott*, inte ”fullt så stereotyp som ofta gjorts gällande”? Utan att bryta med det grundläggande synsättet vill Möller visa på en viss förskjutning inom ramen för detta regelverk, genom att närmare granska efterlevnaden av en av dess centrala principer: föreställningen om *decorum* (det passande). Denna princip var både poetologisk och social, och att den spelade som allra störst roll i grav- och bröllopsdikter är ingen slump. De rekommenderade ordvalen och skafferierna av exempel och bilder hängde samman med en grundmurad social hierarki. Undersökningen är således välmotiverad, både vad gäller forskningsläget och studiens vidare relevans.

Från 1600-talets mitt till 1700-talets slut radar Möller upp en lång serie av gravdikter som på olika sätt bryter med de förväntningar på *decorum* som länge ansågs självklara. Här finns dels exempel på poeter som snarast tycks ha glömt sin höga uppgift och låtit skrivglädjen dra dem i oväntade riktningar, dels dikter som på ett uppenbart sätt förverkligar ett rakt motsatt syfte än det tänkta: som

hånar och förlöjligar sitt objekt. Vid undersökningens startpunkt har vi huvudsakligen att göra med enskilda exempel på den förstnämnda typen, i form av avsteg från det förväntade i dikter av Lars Lucidor, Haqvin Spegel och mindre kända talanger. Runt sekelskiftet 1700 förstärks tendensen till större självständighet genom Johan Runius, vilket motiverar en mer utförlig behandling av hans dikter.

Perioden från 1700-talets inledning till tidningspressens genombrott innehåller en samling texter av i regel mindre bemärkta personer. Här finns exempelvis en samling gravskrifter över personer vars excentriska levnad gjort dem svåra att minnas på det påbjudet högtidliga sättet; dikterna pendlar ofta mellan skämt och allvar i oklara proportioner. Här kan vi också se en genreförändring, såtillvida att den äldre gravpoesins traditionella former tas i bruk för skämtsamma syften och i viss mån kopplas loss från det från- och tillfälle som traditionellt föranlett gravdiktningen. Här finner Möller en infam gravdikt ägnad en biskop död på 1100-talet, liksom den 1677 avlidne Fet-Mats, eller för den delen gravdikter som ägnas typer snarare än individer och på så vis får kallas fiktiva. Till detta kommer tendensen att skriva gravdikter över ännu levande personer, i regel i satiriserande syfte, eller autoepitafier som på ett liknande sätt skämtsamt turnerar genrens potential. Den brokiga exempelsamling Möller lägger fram visar tydligt att gravpoesin under 1700-talet diversifieras avsevärt och att den vid denna tidpunkt finns i ”fiktiva, autentiska, allvarliga, skämtsamma, berömmande och klandrande” varianter.

Den avslutande fasen, grovt sett sammanfallande med gustaviansk tid, innebär kulmen på denna tendens. Här undersöks Brynolph Hallborgs extrema och närmast blasfemiska inversioner, liksom skämtsamma gravdikter av inga mindre än Carl Michael Bellman och Anna Maria Lenngren. Till den förres alster i genren hör en dikt över en känd kopplerska, ett bidrag till den samling texter över prostituerade som florerade under denna tid och som vi ges en inblick i. Några infama gravdikter över Gustaf III hinns också med, och ger sitt bidrag till det allmänna intrycket att en mängd gränser rivits ned i denna nya situation, med annorlunda både materiella och juridiska villkor för spridningen av texter.

Som framgår av det nyss sagda har vi huvudsakligen inte att göra med etablerade författarskap utan med väl gömda dikter som grävts fram ur arkiven. Till bokens främsta förtjänster måste räknas

överblicken över det samlade beståndet av potentiellt relevanta alster ur svenskt 1600- och 1700-tal: framställningen är genomgående grundlig, och som sig bör vid studiet av denna tids poesi, kanske i synnerhet dess parodier, bibel- och klassikersprängd. Litteratur-, språk- och realhistoriska sammanhang vecklas ut med omsorg. Förhållningssättet till den tidigare forskningen är generöst, möjligen lite för generöst, i det att tendensen att dra upp även mindre viktiga citat i brödtexten på sina ställen skymmer den egna argumentationen. Som framställning av utvecklingslinjerna i en särskild typ av gravdiktning under denna period, är resultatet mycket övertygande.

En fundering man kan ha gäller relationen, och den eventuella skillnaden, mellan parodiska/satiriska omvandlingar och en mer allmän uppmjukning av retoriska normer. Parodin lever ju i symbios med en etablerad kod, och får ur denna synvinkel närmast betraktas som lastens hyllning till dygden. På så vis kan de mest flagranta brott mot konvensansen sammanfalla med att dessa regler tas på största allvar, något Möller själv påpekar. Svårare att få grepp om är den mindre drastiska process som utspelas under hela 1700-talet och som yttrar sig på mindre högljudda sätt. Möllers material får efterhand en stark tonvikt på brott mot de sociala förväntningarna på gravdikten, då den används för att nedgöra snarare än att upphöja sitt föremål. Detta uttömmar emellertid inte idén om decorum, avvikelserna ifrån vilken även bör inkludera förhållanden av mindre uppenbart provokativ art, till exempel icke-parodiska användningar av ett högt stilläge för att hylla personer längre ner på samhällsskalan, eller ärliga försök till hyllningar som väljer ett alltför vardagligt språk. Och ur denna synvinkel kan man fråga sig om studien helt och fullt når delmålet att visa på en ”uppluckring av decorum” i anslutning till de transformationer av retoriken som ägde rum under 1700-talet. Vad som tycks läsaren av boken helt ovedersägligt är dock att den undersökta perioden bevittnar en såväl kvantitativ som kvalitativ intensifiering av vad verkets undertitel kallar den ”ärekränkande, burleska och infamhumoristiska” gravdikten. Att ha grävt fram denna undanskymda massa av texter ur dess gömmor och visa på dess ofta subtila mekanismer är en stor förtjänst i sig. Den är inte bara intressant i sig själv utan erbjuder också en bakgrund till kanoniserade verk av besläktad art, som Bellmans. Som Möller antyder kan inte bara de bellmanska tillfällesdikter som behandlas i boken utan

också stora delar av hans kända verk relateras till denna tradition. Som helhet visar *Om de döda allt annat än gott* att mycket fortfarande finns att upptäcka om den svenska 1600- och 1700-talsdiktningen, och att litteraturhistorisk grundforskning fortfarande har förmågan att nå resultat som förvånar.

Alfred Sjödin

Medverkande

- Johan Alfredsson, FD, docent, universitetslektor i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet (johan.alfredsson@lir.gu.se)
- Camilla Brudin Borg, FD, universitetslektor i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet (camilla.brudin.borg@lir.gu.se)
- Hilda Forss, FM, doktorand i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet (hilda.forss@helsinki.fi)
- Miranda Geust, FM, doktorand i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi (miranda.geust@abo.fi)
- Ralf Kauranen, PD, specialforskare i litteraturvetenskap och kreativt skrivande vid Åbo universitet (ralf.kauranen@utu.fi)
- Ingeborg Löfgren, FD, universitetslektor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet (ingeborg.lofgren@littvet.uu.se)
- Arwen Meereboer, FM, illustratör (arwen.meereboer@abo.fi)
- Daniel Möller, professor i litteraturvetenskap vid Högskolan i Halmstad (daniel.moller@hh.se)
- Sara Nyman, poet, essäist och kritiker (saramargarethanyman@gmail.com)
- Katarina Rejman, FD, universitetslektor i svenskämnets didaktik vid Stockholms universitet (katarina.rejman@su.se)
- Alfred Sjödin, FD, docent, universitetslektor i litteraturvetenskap, Karlstads universitet (alfred.sjodin@kau.se)
- Jenny Jarlsdotter Wikström, FD, vikarierande lektor i litteraturvetenskap och kreativt skrivande vid Umeå universitet (jenny.jarlsdotter.wikstrom@umu.se)
- Mia Österlund, FD, docent, äldre universitetslektor i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi (maria.osterlund@abo.fi)